BETÆNKNING

ANGÅENDE

GENNEMFØRELSE AF EN CIVIL TJENESTETIDSUNDERVISNING FOR DE VÆRNEPLIGTIGE

Afgivet af det af
forsvarsministeriet under 30. april
1952 nedsatte udvalg

KØBENHAVN
1953

S. L. MØLLERS BOGTRYKKERI. KØBENHAVN

INDHOLD

/. *Indledning.*
A. Udvalgets sammensætning og kommissorium 5
B. Bemærkninger vedrørende udvalgsarbejdets forløb 5
C. Afslutning af udvalgets arbejde 7

II. *Baggrunden for forlængelsen af den militære tjenestetid* 8

III. *Den militære uddannelse af de værnepligtige under den forlængede tjenestetid* 11
A. Hæren 11
B. Søværnet 13
a. Flåden 14
b. Kystbefæstningen 14
C. Flyvevåbnet 15
a. Personel til specialuddannelse 15
b. Uddannelse af flyvestationernes dækningsstyrker 16

IV. *Resumé af de væsentlige synspunkter og forslag fremsat under den offentlige debat i anledning af forlængelsen af den militære tjenestetid* 17

V. *Udvalgets forslag til en civil undervisning af de værnepligtige i tjenestetiden* 20
A. Hæren 20
1. Undervisningsplan 20
2. Timetal 21
a. I tiden: 1.—6. måned 21
b. I tiden: 7.—18. måned 22
3. Undervisningens indhold og form 23
a. Almindelige betragtninger 23
b. Undervisningsfagene 24
4. Erhvervsfordeling og valg af fag 26
5. Undervisningslederne og lærerne 28
6. Undervisningslokaler og -materiel 29
B. Flyvevåbnet 32
C. Søværnet 33
D. Den centrale ledelse af den civile tjenestetidsundervisning 34

VI. *Forsøgsundervisningen* 38

VII. *Udgifter ved gennemførelse af udvalgets forslag* 43

Bilag 1: Udvalgets indstilling af 29. oktober 1952 til forsvarsministeriet 47
- 2: Rapport med timeplaner fra undervisningslederen ved Holbæk garnison 51
- 3: Rapport med timeplaner fra undervisningslederen ved Vordingborg garnison 61
- 4: Rapport fra undervisningslederen ved Odense garnison 67
- 5: Rapport med timeplan fra undervisningslederen ved Haderslev garnison 71
- 6: Fortegnelse over de ved undervisningen ved Vordingborg garnison anvendte bøger og undervisningsmateriel 74

I

INDLEDNING

A. *Udvalgets sammensætning og kommissorium.*

Ved skrivelse af 30. april 1952 nedsatte forsvarsministeriet et udvalg til behandling af spørgsmål i forbindelse med forlængelse af den militære tjenestetid til 18 måneder.

Til medlemmer af udvalget beskikkedes:

højskoleforstander /. *Th. Arnfred,*
folketingsmand, realskolebestyrer *H. Buhl,*
folketingsmand *Victor Gram,*
folketingsmand *Hans Hansen* (Rørby),
afdelingschef i forsvarsministeriet, oberstløjtnant *V. Jacobsen,*
fhv. undervisningsminister, folketingsmand *Jørgen Jørgensen,*
oberstløjtnant *E. L. Kirkegaard,*
statskonsulent *Frode Kristensen,*
departementschef i forsvarsministeriet *E. Lindgren,* formand for udvalget,
departementschef i undervisningsministeriet *A. Michelsen,*
folketingsmand, landsretssagfører *Poul Møller,*
generalmajor, generalinspektør for fodfolket *C. M. F. K. N. Nørre sø,*
biskop *H. Øllgaard.*

Til at fungere som udvalgets sekretærer beskikkedes ekspeditionssekretær P. Verner Christiansen og kaptajn J. Larsen., begge forsvarsministeriet.

I det udvalget meddelte kommissorium udtales det, at udvalgets opgave vil være over for forsvarsministeren at fremkomme med forslag til en hensigtsmæssig udnyttelse af den del af den forøgede tjenestetid, der ikke vil medgå til den egentlige militære tjeneste, og herunder undersøge mulighederne for tilrettelægning af en sådan undervisning m. v., der sigter på vedligeholdelse eller udbygning af de værnepligtiges civile kundskaber og færdigheder.

Udvalget kan endvidere overveje og fremsætte forslag vedrørende sådanne spørgsmål, der står i forbindelse med den forlængede tjenestetids indvirkning på de værnepligtiges tilbagevenden til det civile liv, herunder deres genindtræden i civile stillinger og lignende.

B. *Bemærkninger vedrørende udvalgsarbejdets forløb.*

Udvalget har hidtil afholdt 17 møder, heraf 2 i forbindelse med besøg ved garnisonerne i Holbæk og Vordingborg.

Med det formål at gøre rede for de foreliggende planer for den militære udnyttelse af en 18 måneders tjenestetid har repræsentanter for hærkommandoen, søværnskommandoen samt flyverkommandoen deltaget i møder i udvalget.

Udvalget er til brug ved sine overvejelser gjort bekendt med ungdomskommissionens betænkning af 1949 vedrørende de værnepligtiges forhold samt den af kommissionen til undersøgelse af uddannelsestidens rationelle udnyttelse afgivne betænkning af 26. januar 1950. I begge betænkninger fremsættes forslag om, at der gives de værnepligtige en obligatorisk undervisning i medborgerkundskab. Ungdomskommissionen foreslår 1 time ugentlig under hele 1. indkaldelse; rationaliseringskommissionen mindst 2 timer ugentlig i gennemsnit.

Undervisningskonsulenten ved det danske kommando i Tyskland har over for udvalget redegjort for tilrettelæggelsen af og erfaringerne med hensyn til den obligatoriske undervisning i medborgerkundskab ved kommandoet.

Forsvarsministeriets tilsynsførende ved sløjd- og husflidsundervisningen under forsvaret har over for udvalget redegjort for denne undervisnings organisation og betydning. Ved samme lejlighed blev forskellige af de i forbindelse med undervisningen udførte elevarbejder forevist for udvalgets medlemmer.

Med det formål at undersøge de lokale muligheder for gennemførelse af en civil undervisning for de værnepligtige i tjenestetiden har udvalgets sekretærer aflagt besøg ved nogle af landets garnisoner.

Som nærmere omtalt i kapitel VI i nærværende betænkning afgav udvalget den 29. oktober 1952 på grundlag af sit indtil da udførte arbejde indstilling til forsvarsministeriet om, at der for et tidsrum af 6 måneder forsøgsvis blev iværksat en tjenestetidsundervisning i civile fag ved 4 af hærens garnisoner - Holbæk, Vordingborg, Odense og Haderslev.

Formålet hermed skulle være at *give* udvalget lejlighed til at erhverve erfaringer med hensyn til mulighederne for en sådan undervisnings gennemførlighed overhovedet inden for forsvaret og specielt dens tilrettelægning efter den plan, som udvalget på det daværende tidspunkt var nået frem til.

Efter at udvalgets indstilling var tiltrådt af hærkommandoen og forsvarsministeriet, samt efter at den fornødne bevilling var stillet til rådighed af bevillingsmyndighederne, bistod udvalget forsvarsministeriet ved undervisningens praktiske iværksættelse i de nævnte garnisoner, herunder navnlig i spørgsmål vedrørende antagelse af de 4 undervisningsledere.

Om undervisningens forløb er udvalget blevet holdt orienteret, dels gennem medlemmernes besøg - med overværelse af den civile undervisning — ved garnisonerne i Holbæk og Vordingborg, dels gennem drøftelser med garnisonskommandanterne, undervisningslederne samt flere af lærerne og befalingsmændene ved de pågældende garnisoner. Udvalget har endvidere modtaget rapporter fra undervisningslederne — jfr. bilagene 2-5 til nærværende betænkning - ligesom 2 af disse – lederne ved Holbæk og Vordingborg garnisoner - har deltaget i et møde i udvalget og her redegjort for deres erfaringer og synspunkter vedrørende undervisningen og dens eventuelle fortsættelse.

Da forsvarsministeriet i midten af februar i år har truffet endelig bestemmelse med hensyn til gennemførelse af den forlængede tjenestetid for hærens mandskab — hvorefter ca. halvdelen af det i maj 1952 indkaldte mandskab skal forblive til tjeneste i 18 måneder — hvortil endvidere slutter sig den i november 1952 trufne beslutning om 18 måneders tjenestetid for flyvevåbnets og en betydelig del af søværnets værnepligtige, har udvalget vedtaget at afgive nærværende betænkning angående gennemførelse af civil undervisning i tjenestetiden for forsvarets værnepligtige.

Udvalgets forslag går ud på, at den allerede påbegyndte undervisning ved de nævnte 4 garnisoner fortsætter efter 1. maj i år, og at ordningen samtidig - og så hurtigt som det er muligt - udbygges til i første række at omfatte de garnisoner og tjenestesteder, hvor der efter maj i år vil være mandskab, der skal have 18 måneders tjenestetid, og derefter — efterhånden som forholdene tillader det og den forlængede tjenestetid får virkning for samtlige indkaldte - udvides til at omfatte samtlige garnisoner og tjenestesteder m. v., hvor omstændighederne overhovedet muliggør foranstaltningens gennemførelse.

Udvalget har i sit arbejde bestræbt sig for at nå frem til et forslag, som efter dets opfattelse peger på en hensigtsmæssig udnyttelse af den del af den forlængede tjenestetid, som det er muligt at frigøre til anden anvendelse end egentlig militærtjeneste.

Udvalget vil imidlertid gerne understrege, at de mange menneskelige, sociale og økonomiske problemer, som den forlængede tjenestetid rejser for de værnepligtige, naturligvis ikke vil være løst alene gennem virkeliggørelse af udvalgets forslag om en civil undervisning i tjenestetiden.

Men det er udvalgets tanke, at den foranstaltning, som udvalget i nærværende betænkning går ind for, skulle indebære en mulighed for i nogen grad at udligne forskellen mellem de værnepligtiges tidligere civile tilværelse og den militære tilværelse, som de er tvunget ind i. Ved at lade et civilt element - som tjenestetidsundervisningen er tænkt at skulle være — indgå som et naturligt og regelmæssigt led i de værnepligtiges arbejde, mener udvalget at have foreslået en foranstaltning, der først og fremmest er karakteristisk ved, at den giver de værnepligtige lejlighed til at anvende i al fald en del af tjenestetiden til egen fordel. Den civile undervisning er tænkt indført for de værnepligtiges egen skyld for at hjælpe dem til at bevare noget af det, de har lært og interesseret sig for inden indkaldelsen og om muligt lære dem noget andet og mere, som de også kan få brug for efter deres tilbagevenden til det civile liv.

Ved på denne måde at give de værnepligtige noget, som de vil kunne se rækker udover selve den militære tjeneste, har udvalget" også ment, at der — bl. a. gennem en undervisning i medborgerkundskab - kan skabes udvej for en forbedring af de værnepligtiges forståelse både af den militære tjenestes nødvendighed og af de særlige vilkår, som de værnepligtige må indordne sig under i tjenestetiden.

C. *Ajslutning af udvalgets arbejde.*

Som omtalt andetsteds i nærværende betænkning - side 36 - indstilles det, at udvalget som sådant foreløbigt opretholdes, indtil den af udvalget foreslåede ordning vedrørende civilundervisningen er gennemført ved værnene i det angivne omfang.

Det skulle på denne måde gennem udvalget være muligt - såvel over for forsvarsministeriet som over for de ministeriet underlagte myndigheder, der vil komme til at virke med denne foranstaltning - at yde bistand ved forslagets eventuelle praktiske gennemførelse i almindelighed og specielt ved løsningen af nogle af de problemer, der i denne forbindelse uundgåeligt vil opstå, navnlig i den første tid.

Samtidig med at udvalget på denne måde mener at kunne yde en medvirken ved virkeliggørelse af det forslag, der gennem nærværende betænkning afgives til forsvarsministeriet, er det udvalgets hensigt at tage spørgsmål, der står i forbindelse med den forlængede tjenestetids gennemførelse — herunder dens indvirkning på de værnepligtiges tilbagevenden til det civile liv, bl. a. deres genindtræden i civile stillinger o. lign. - op til overvejelse, hvorfor udvalget forbeholder sig senere over for forsvarsministeriet at måtte fremsætte særlige forslag og redegørelser vedrørende disse spørgsmål.

II

BAGGRUNDEN FOR FORLÆNGELSEN AF DEN MILITÆRE TJENESTETID

Lov nr. 277 af 18. juni 1951 om forsvarets ordning (personellet ved værnene, korpsene m. fl.) indeholder følgende bestemmelser om den militære tjenestetids længde: § 4, stk. 1: »Den første uddannelse af årets rekrutkontingent sker efter forsvarsministerens bestemmelser i eet eller flere hold. Varigheden af denne uddannelse er ca. 1 år.« § 46, stk. 4, 1. punktum: »Under særlige omstændigheder kan forsvarsministeren for det værnepligtige personels vedkommende for at tilvejebringe et forøget beredskab foretage afvigelser fra de bestemmelser for tjenestetiden, som måtte blive fastsat.«

I den af forsvarskommissionen af 25. maj 1951 afgivne betænkning - der dannede grundlag for bl. a. den forannævnte lov — udtales det vedrørende den militære tjenestetids længde:

»For så vidt angår spørgsmålet om tjenestetiden er kommissionen af den opfattelse, at en varighed på ca. 12 måneder af den første samlede indkaldelse, efter omstændighederne efterfulgt af genindkaldelser af indtil en samlet varighed på 2 måneder, her i landet må anses for tilstrækkelig til en mobiliseringsuddannelse.

En forlængelse af tjenestetiden herudover kan derfor alene begrundes udfra beredskabsmæssige hensyn.

I vedføjede lovudkasts §§ 4 og *46* er spørgsmålet om uddannelses- og tjenestetiden behandlet. Tjenestetidens længde vil i den aktuelle situation altid være betinget af hensynet til beredskabets styrke og størrelse.

Bestemmelsen i § 46's sidste stykke tager sigte på at skabe mulighed for forsvarsministeren og dermed regeringen for at kunne tilvejebringe et stærkere og forhøjet beredskab gennem en forlængelse af tjenestetiden, for så vidt den internationale situation måtte begrunde det.

Regeringen er af den opfattelse, at det daglige beredskab i øjeblikket er for ringe. Gennem en forlængelse af tjenestetiden vil man hurtigst og mest effektivt kunne forøge beredskabet, men forudsætningen for at kunne gennemføre en sådan forlængelse er for tiden ikke til stede, navnlig på grund af manglende befalingsmandspersonel og utilstrækkelig kaserneplads.

Regeringen agter imidlertid gennem forøgelse af befalingsmandspersonellet og andre foranstaltninger at søge tilvejebragt forudsætninger for en mulig forlængelse af tjenestetiden.

For med hurtig virkning at kunne styrke det øjeblikkelige beredskab har regeringen overfor kommissionen oplyst, at den har i sinde at stille forslag om dels en udvidelse af befalingsmandspersonellet ved antagelse af frivillige på kontraktvilkår til en længere tjenestetid, dels en forøgelse af de årlige indkaldelser allerede fra efteråret 1951«.

Den nævnte meddelelse fra regeringen blev taget til efterretning af forsvarskommissionens flertal, der herefter fremsatte forslag til de foranstående bestemmelser svarende til den citerede lovtekst.

På det nordatlantiske råds møde i Ottawa i september 1951 blev der truffet beslutning om at fremme udviklingen af forsvarsberedskabet inden for atlantpagten. Som følge af den fortsatte spændte internationale situation skønnede man, at der forelå et behov for en væsentlig forøgelse af de vestlige staters forsvar.

Til gennemførelse af denne beslutning vedtog rådet at nedsætte et midlertidigt organ Temporary Counsel Committee (12-mands-komitéen), der fik til opgave at undersøge, hvorledes atlantstaternes militære behov bedst muligt kunne afpasses efter og forenes med hvert lands økonomiske muligheder.

På grundlag af det af 12-mands-komitéen tilvejebragte omfattende materiale angående medlemsstaternes økonomiske forhold og deres militære programmer, de derefter foretagne undersøgelser ved komitéens økonomiske og militære eksperter samt grundige drøftelser i komitéens eksekutivudvalg med repræsentanter for hver af medlemsstaterne udfærdigede komitéen en rapport, der bl. a. indeholdt en række planer og forslag til de enkelte lande med hensyn til den forsvarsbyrde, som komitéen efter sin opfattelse fandt det rimeligt at henstille til de enkelte lande at tage op til overvejelse.

For Danmarks vedkommende omfattede komitéens forslag af militær karakter navnlig en henstilling om, at Danmark så hurtigt, som omstændighederne tillod det, gennemførte en forlængelse af den militære tjenestetid fra 12 til 18 måneder.

Baggrunden herfor var den vurdering, at det med den gældende tjenestetid her i landet — ca. 12 måneder — ikke fandtes muligt at tilvejebringe en sådan kampklar styrke, som det efter en bedømmelse af den internationale situation skønnedes nødvendigt for landet at råde over. I tilfælde af et angreb på Danmark uden varsel ville det være af afgørende betydning, at tilstrækkelige styrker straks var for hånden til at skaffe dækning for den nødvendige mobilisering af yderligere styrker, og for at hjælp udefra kunne nå at komme frem i tide.

Fra 12-mands-komitéens side ønskede man, at Danmark til dette formål til enhver tid skulle kunne disponere over en kampklar styrke på 1 divisions størrelse, d. v. s. ca. 18.000 mand, foruden befalingsmænd m. v.

For at nå dette mål måtte man - da værnepligtsmassen i forvejen og fortsat i de nærmeste år vil være fuldt udnyttet — overveje at skride til en forlængelse af tjenestetiden, således at der på ethvert tidspunkt kan være tre halve års hold - hvert på ca. 9000 mand - inde ved hæren, d. v. s. et halvårs-hold under rekrutuddannelse og to halve års hold - med henholdsvis 6 og 12 måneders uddannelse - som kan indgå i den nødvendige beredskabsstyrke.

Den af regeringen — med hjemmel i den førnævnte bestemmelse i forsvarsloven — trufne beslutning om at imødekomme NATO-organisationens henstilling om indførelse af 18 måneders tjenestetid, blev den 12. december 1951 gjort til genstand for debat i folketinget, som endte med folketingets vedtagelse af en dagsorden, hvori tingets flertal gav sin tilslutning til gennemførelse af 18 måneders tjenestetid med virkning fra maj 1953 (d. v. s. for det i maj 1952 indkaldte hold, der ellers skulle have været hjemsendt i maj 1953).

I den af regeringen til 12-mands-komitéen afgivne besvarelse vedrørende de modtagne forslag og henstillinger understregedes det for så vidt angik den militære tjenestetids forlængelse, at denne foranstaltning kun anses gennemførlig, såfremt de nød-

vendige muligheder for styrkernes indkvartering og udrustning kunne tilvejebringes, og det nødvendige befalingsmandspersonel var for hånden.

På atlantrådets møde i Lissabon i februar 1952 vedtoges derefter 12-mands-komitéens rapport med de modifikationer, der var fremkommet gennem de enkelte landes besvarelser til komitéens forslag, hvorefter rapporten og de deri indeholdte planer danner grundlaget for atlantpagtstaternes samlede forsvarsprogram i de nærmest følgende år.

III

DEN MILITÆRE UDDANNELSE AF DE VÆRNEPLIGTIGE UNDER DEN FORLÆNGEDE TJENESTETID

Begrundelsen for ønsket om en forlængelse af den militære tjenestetid her i landet til 18 måneder er, som det foran er anført, den, at det efter en samlet vurdering af atlantpagtstaternes forsvarsstyrke er anset for nødvendigt, at hver af medlemsstaterne inden for den grænse, som navnlig deres økonomiske resourcer sætter, opstiller stående kampberedte styrker, der ved et eventuelt angreb kan virke som dækningsstyrke. Kun ved en forøgelse af det militære beredskab har man ment at kunne skabe mulighed for i en angrebssituation at få tid til at gennemføre den nødvendige mobilisering af forsvarets feltstyrker og - hvad navnlig gælder de mindre stater inden for NATO - tilvejebringe forudsætningerne for at udnytte det planlagte samarbejde med styrker fra andre af atlantpagtstaterne.

Beredskabshensynet - kravet om fuldt uddannede og taktisk formerede enheder, der er klar til øjeblikkelig indsats — er derfor det afgørende hensyn ved løsningen af de problemer, der opstår i forbindelse med den forlængede tjenestetid.

En honorering af dette krav til beredskabet vil naturligvis også være bestemmende for tilrettelægningen af den militære uddannelse af de værnepligtige her i landet. Denne må følgelig se det som sin vigtigste opgave at bringe værnenes personel frem til en uddannelsesmæssig standard, der tilfredsstiller de beredskabsmæssige fordringer.

Udfra det heraf betingede grundsynspunkt, at den militære tjenestetid først og fremmest skal anvendes til at give de værnepligtige en så grundig uddannelse som muligt — af hensyn til de forsvaret som helhed tillagte opgaver og af hensyn til de absolutte krav, der i givet fald stilles til hver enkelt i forsvaret deltagende - vil det være naturligt på dette sted i hovedtræk at redegøre for tilrettelægningen af den militære uddannelse under 18 måneders tjenestetid, idet forholdene ved hæren, søværnet og flyvevåbnet her må behandles særskilt.

A. *Hæren.*

I uddannelsesmæssig henseende vil tjenestetiden kunne opdeles i 2 faser:

1.-6. måned, den forberedende uddannelse.

7.—18. måned, videreuddannelse og tjeneste i dækningsstyrkerne.

Om uddannelsesplanen skal iøvrigt i store træk oplyses følgende:

a. 1.—6. måned:

Den grundlæggende individuelle uddannelse gennemføres, og uddannelse i gruppe og deling påbegyndes og afsluttes. Uddannelsen af de udtagne specialister påbegyndes. Endvidere påbegyndes uddannelsen i underafdeling (kompagni).

b. 7.-18. måned:

Det i 1.-6. måned lærte videreføres og vedligeholdes under resten af uddannelsen. Det samme gælder for så vidt angår uddannelse af specialisterne.

I beredskabstiden gennemføres den centrale uddannelse, nemlig uddannelse i afdelingerne (bataillonen), og der afholdes fægtningsskydninger og øvelser i regiment og division. Hertil kommer indøvning af det nødvendige samarbejde mellem de forskellige våbenarter (fodfolk, panser, artilleri m. v.), hvilket finder sted som øvelser i større led af indtil divisionsstørrelse.

I løbet af beredskabstiden deltager mandskabet i regelmæssige øvelser i bataillon og regiment samt i større øvelser under divisionerne og landsdelskommandoerne, hvori også flåde- og flyverstyrker kan indgå (forårs-, efterårs- og vinterøvelser).

Under denne uddannelse finder endvidere den vigtige tilvænning til feltlivet sted under bivuakeringsøvelser, natøvelser og flerdagsøvelser under vekslende vejrforhold.

Endelig er det af afgørende betydning, at der under beredskabsperioden skabes lejlighed til at indøve stabene ved hærens større enheder. Under de hidtidige forhold har indkvarteringsmulighederne og andre omstændigheder forhindret bataillonsstabe og højere stabe i at få den praktiske øvelse med styrker af det omfang, som de i givet fald skal lede. Kortøvelser, instruktionsøvelser og krigsspil har her kun delvist kunnet afbøde manglerne, idet først den praktiske gennemførelse af øvelserne vil stille stabene overfor de krav og problemer, som den virkelige troppeføring omfatter. Først gennem en gennemprøvning og sikker troppeføring er det muligt at give beredskabet den ønskede styrke.

I denne forbindelse er det naturligt at betragte uddannelsens forløb set med den værnepligtiges øjne. Det vil som regel være sådan, at sålænge uddannelsen befinder sig på et stadium, hvor den individuelle oplæring og uddannelsen i de mindre enheder er hovedformålet, vil den værnepligtige være i stand til at følge arbejdet; han vil kunne forstå meningen med uddannelsen og kunne se resultatet. Men fra det stadium, hvor det drejer sig om den videregående uddannelse i bataillon, i regiment og i division vil etableringen af og arbejdet i det større og mere komplicerede apparat, der her sættes i gang, betyde, at den enkelte let vil føle det, som om han forsvinder i helheden. Uddannelsesopgaverne tager nu også sigte på befalingsmændenes uddannelse. Den enkelte værnepligtiges indsats vil dog - set fra hans plads - virke rutineagtig og ensformig; selv hans nærmeste overordnede vil ikke til enhver tid have oversigt over, hvad der egentlig sker. Fra det øjeblik den uddannede soldat er blevet et led i den store og indviklede mekanisme, som et moderne forsvar er, vil han — navnlig under større øvelser - ofte vanskeligt kunne se betydningen af sit arbejde i den større sammenhæng, der nu er tale om. Selv om meget kan og vil blive gjort for at give de enkelte værnepligtige så fyldestgørende oplysninger som muligt om formålet med deres arbejde og uddannelse, om meningen med den enkeltes opgave specielt under de nævnte større øvelser, vil det formentlig være rigtigt at regne med det nævnte forhold som en faktor, der i større eller mindre grad vil være bestemmende for mandskabets indstilling til en militærtjeneste, som strækker sig over et længere tidsrum.

Ved vurderingen af tjenestetidens — også den forlængede tjenestetids - udnyttelse til militær uddannelse må der følgelig ikke alene tages hensyn til den individuelle oplæring og arbejdet i de mindre enheder, men der må lægges betydelig vægt på, at det først gennem opstillingen af de større styrker, der bliver resultatet af 18 måneders tjenestetid, er skabt forudsætninger for den videregående og afgørende uddannelse - gennem gentagne øvelser o. s. v. — i de egentlige taktiske enheder og for den nødvendige samvirken mellem hærens våbenarter.

De nævnte forhold - vedrørende de gentagne øvelsers betydning o. s. v. — bevirket, at de værnepligtiges samlede militate uddannelse vil komme til at strække sig over den *fulde tjenestetid,* og at der således ikke - heller ikke i beredskabsperioden - vil blive tale om egentlige sammenhængende tidsrum, der alene eller væsentligt vil kunne anvendes til civil beskæftigelse eller uddannelse af de værnepligtige.

Det er endvidere ved opførelsen af de nye kaserneanlæg og udvidelse af de eksisterende hensigten - i modsætning til tidligere - at skabe forudsætninger for en samling af de enkelte afdelinger i de forskellige garnisonsbyer. Denne foranstaltning er - sammen med den nødvendige udvidelse af de militære øvelsespladser - en betingelse for at kunne gennemføre den påkrævede effektive uddannelse og samøvning af styrkerne i bataillons størrelse.

Af disse grunde - de fortsat løbende øvelser i bataillonen og højere enheder og nødvendigheden af at bataillonen i beredskabstiden er samlet som en kampduelig enhed - vil det endvidere fremgå, at der ikke består nogen mulighed for at lade mandskabet forlade deres afdelinger for længere tid for at deltage i civil undervisning på højskoler, fagskoler eller lignende.

Ved vurderingen af den forlængede tjenestetids udnyttelse må det altså stærkt fremhæves, at der ikke er tale om at »holde de værnepligtige inde« i et eller andet tidsrum efter, at deres egentlige uddannelse er afsluttet, men at det i virkeligheden drejer sig om ved gennemførelsen af et nøje fastlagt uddannelsesprogram, der har en militær tjenestetid på 18 måneder som forudsætning, og ved en række i forbindelse hermed etablerede foranstaltninger af anden art at søge opnået en meget betydelig forøgelse af den samlede kampværdi af hærens — og det øvrige forsvars — styrker.

Til belysning af de tidsmæssige krav, som det nævnte uddannelsesprograms gennemførelse vil betyde, skal oplyses, at der for det i dækningsstyrkerne indgåede mandskab vil blive tale om ugentlige øvelser i kompagni og i enten bataillon eller regiment (heldagsøvelser). Endvidere vil der ved beregningen af, hvor stor en del af tjenestetiden der eventuelt vil kunne blive tale om at anvende til civil uddannelse af hærens værnepligtige, være at tage i betragtning, at der i hvert af de 2 halvår af beredskabsperioden er planlagt en længere tids udlægning af styrkerne i lejr med øvelser i regimentskampgruppe samt deltagelse i en stor øvelse under landsdelskommandoerne. Dette må påregnes at ville betyde, at styrkerne hvert halvår vil være borte fra deres garnison i noget over 3 uger. For de sjællandske afdelingers vedkommende kan der endvidere blive tale om, at disse skal afholde deres større skydeøvelser i Jylland.

Herudover vil der af den til undervisning i garnisonen anvendelige tid fragå de normale orlovsperioder ved jul, påske og pinse samt en vis tid til vagt- og arbejdstjeneste foruden tid til omorganisation og forberedelse til hjemsendelse.

Som følge af disse sidstnævnte forhold vil der for *hele beredskabsåret* fragå omkring 12 uger i den »effektive« tjenestetid, hvori mandskabet enten ikke vil være i deres garnisoner eller forholdene iøvrigt ikke muliggør gennemførelsen af en regelmæssig civil undervisning af mandskabet.

B. *Søværnet.*

Søværnet er i højere grad end hæren et materielbetonet værn, i den forstand, at det til enhver tid er antallet af skibe, fartøjer, forter og dertil hørende hjælpeorganer i videste forstand, der betinger søværnets styrke og effektivitet.

På samme måde er søværnets behov for uddannet personel i fredstid først og fremmest betinget af, hvad betjeningen af skibe, anlæg og institutionerne kræver, dog således

at der ved indkaldelserne medregnes en nødvendig reserve til erstatning af syge, udeblivende o. lign. Til rådighed for søværnet i krigstid står endvidere de seneste i værnet uddannede årgange, medens mandskabet fra tidligere årgange afgives til andre enheder i forsvaret, fortrinsvis til hjemmeværnet.

Under hensyn til den afgørende betydning, som materielbetjeningen har i søværnet, er det principielt at foretrække, at det menige personel består af hvervet mandskab - såkaldt stammandskab - idet der herved skabes den bedste basis for den rette udnyttelse af søværnets enheder og anlæg, samtidig med at beredskabet på denne måde opnår den højeste effektivitet.

Da det imidlertid på den ene side fortsat må anses umuligt at kunne dække søværnets behov for kvalificeret personel gennem antagelse af fast mandskab, følger det på den anden side af de nævnte forhold, at søværnet vil kunne drage nytte af en længere tjenestetid, derved at det værnepligtige mandskab vil kunne få en bedre uddannelse, hvilket igen betyder en bedre udnyttelse af materiellet.

Endvidere vil en forlængelse af tjenestetiden bevirke, at søværnets behov for værnepligtigt personel og dets nødvendige andel af den til rådighed værende værnepligtsmasse herved kan reduceres forholdsmæssigt.

Ved de yderligere bemærkninger vedrørende søværnets problemer i forbindelse med den forlængede tjenestetid vil det være hensigtsmæssigt at omtale søværnets 2 hovedgrupper: flåden og kystbefæstningen hver for sig.

a. *Flåden.*

Til bemanding af flåden indkaldes værnepligtige menige efter behov, d. v. s. i henhold til de for de enkelte skibe, baser m. v. foreliggende bemandingsreglementer. Indkaldelserne sker for den alt overvejende del af mandskabets vedkommende kvartalsvis.

Som ved hæren kan uddannelsen inddeles i flere faser, hvorunder de værnepligtige efter den grundlæggende individuelle uddannelse på en eksercerskole gennemgår en i overensstemmelse med deres udkommando tilrettelagt oplæring, der som formål har at bringe de enkelte enheder - skibe eller landinstitutioner m. v. - frem til den højeste ydeevne, såvel enkeltvis som i samarbejde med andre enheder.

Varigheden af denne uddannelse vil naturligvis være bestemt af den pågældende enheds art, idet det for eksempel kræver længere tid at uddanne og samarbejde besætningen til en kystjager med 100 mands besætning end til en lille minestryger med 11 mands besætning.

Medens det for så vidt angår tjenesten i de egentlige krigsskibe vil være muligt - og i høj grad fordelagtigt - at kunne tilrettelægge en fremadskridende uddannelse,, der strækker sig ud over den hidtil gældende tjenestetid af 10-11 måneder, vil en forlænget tjenestetid for den del af de værnepligtige, der uddannes ved visse landinstitutioner — hvis virksomhed er nødvendige for at holde flådens sejlende enheder igang - vanskeligt i samme grad kunne fyldes af en tilsvarende fremadskridende uddannelse. For til en vis grad at bøde på dette forhold påtænkes det efter omstændighederne at udskifte dette personel med personel fra sådanne sejlende enheder, der kræver mindst uddannelsestid, for eksempel mindre minestrygere og kystbevogtningsfartøjer. Endvidere vil dette »landpersonel«, i så stor udstrækning som det er muligt, blive uddannet til betjening af antiluftskyts m. v.

Ligeledes vil det under en forlænget tjenestetid være muligt at give for eksempel det til tjeneste i Grønland udkommanderede personel en supplerende uddannelse her i landet efter hjemkomsten fra Grønland, således at det pågældende mandskab også bliver egnet til en mobiliseringstjeneste her i landet.

b. *Kystbef testningen.*

Til bemanding af kystbefæstningsanlæg rn. v. indkaldes - som til flåden - *efter behov* i henhold til de gældende bemandingsreglementer.

Indkaldelserne er hidtil sket halvårsvis, men påtænkes, når omstændighederne muliggør det, ændret til kvartalsindkaldelser.

Uddannelsen, der begynder med en eksercerskole, tilsigter ved gennemgang af en artilleriskole at oplære først den enkelte værnepligtige, dernæst de enkelte kanonbesætninger i betjeningen af de forskellige arter af skyts, således at disse for hvert forts eller anlægs vedkommende sammenarbejdes til et hele. Ligeledes indøves samarbejdet forterne imellem, og der afholdes fællesøveiser med flåden, hæren og flyvevåbnet.

Ved forlængelsen af tjenestetiden bliver det muligt at give kystbefæstningens mandskab en mere all-round uddannelse bl. a. derved, at der bliver tid til at uddanne den enkelte mand til flere forskellige funktioner inden for fortet. Dette vil naturligvis betyde en væsentlig forøgelse af beredskabet.

Om tjenestetiden ved søværnet skal iøvrigt oplyses, at udvalget er bekendt med forsvarsministeriets bestemmelse om, at tjenestetiden for *flådens* vedkommende er fastsat til 15 måneder (specialister dog 18 måneder) med virkning første gang for juli-indkaldelsen i 1952 og for *kystbefæ siningen s* vedkommende til 18 måneder med virkning for maj-indkaldelsen 1952 og senere indkaldelser.

Sammenfattende kan om forholdene ved søværnet siges, at en forlængelse af tjenestetiden heller ikke for dette værns vedkommende vil medføre, at der fremkommer perioder, der ikke vil blive anvendt til den egentlige militære tjeneste.

For så vidt angår de sejlende enheder vil en række forskellige forhold — eksempelvis mandskabets tilknytning til skibe og fartøjer, eftersyn af og havarier på materiellet, afhængigheden af vejrforholdene o. s. v. — vanskeliggøre opstillingen af en tidstabel over, hvordan øvelserne og - som følge heraf - en eventuel civil undervisning kan tilrettelægges.

For landinstitutionernes og kystbefæstningens vedkommende skulle mulighederne for at kombinere den militære uddannelse med en civil undervisning derimod være større. Der må dog også her tages hensyn til, at bemandingen på de enkelte tjenestesteder i hovedsagen alene er bestemt af, hvad der er nødvendigt for at holde disse tjenestesteder i gang.

C. *Flyvevåbnet.*

Indkaldelsen af værnepligtige til flyvevåbnet foregår i 4 omtrent lige store hold i februar, maj, august og november.

Uddannelsen og anvendelsen af det indkaldte mandskab falder imidlertid i to skarpt adskilte kategorier, idet februar- og augustholdene efter en grundlæggende almindelig militær træning uddannes med henblik på varetagelse af visse specialtjenester. De værnepligtige fra de to andre hold uddannes derimod udelukkende for at kunne deltage i forsvaret af flyvestationerne.

Det vil herefter i det følgende være praktisk at sondre mellem de to arter af værnepligtsuddannelse.

a. *Personel til specialuddannelse.*

Det drejer sig her om uddannelse inden for en række forskellige specialtjenestegrene, for eksempel radar-, brand-, rednings-, kørsels-, mekanikermedhjælper- og ordonnanstjeneste.

Det til specialtjenesterne indkaldte mandskab modtager - som mandskabet til forsvarsstyrkerne - en grundlæggende militær uddannelse under de to basiskommandoer i Værløse og Karup, medens den videregående tjenestegrens-undervisning foregår på de tjenestesteder, hvortil de værnepligtige udkommanderes. Efter ca. 6 måneders forløb begynder mandskabets egentlige nyttetjeneste, der således efter indførelse af 18 måneders tjenestetid vil blive af 12 måneders varighed. Som tilfældet er ved hæren, vil mandskabet til nyttetjeneste således komme til at bestå dels af mandskab med 6-12 måneders dels af mandskab med 12-18 måneders tjeneste.

Ved siden af specialtjenesten vedligeholdes og videreudvikles mandskabets kampuddannelse, idet hver mand på en flyvestation skal kunne deltage i stationens forsvar, hvis denne angribes. I denne hensigt holdes der jævnligt øvelser med specialtjenestens personel, ligesom dette i den sidste tid før hjemsendelsen i så vid udstrækning som muligt tages ud af specialtjenesten for at gennemgå en »opfriskning« af den egentlige kampuddannelse i den hensigt, at den del af personellet, der i tilfælde af mobilisering ikke bliver anvendt ved specialtjenesterne, kan overtage sekundære pladser i de egentlige kampstyrker.

b. *Uddannelse af flyvestationernes dæknings styrker.*

Den grundlæggende uddannelse af det mandskab, der indkaldes i maj og november, sker ved to uddannelsesbatailloner, een under hver flyvebasiskommandant på henholdsvis Værløse og Karup flyvepladser. Efter rekrutskolens afslutning fordeles mandskabet til de forskellige flyvestationer.

Da angreb mod flyvepladserne må påregnes at ville blive et første og så vidt muligt overrumplende led i en eventuel modstanders angrebsplaner mod Danmark, og da der til aktioner af denne art erfaringsmæssigt anvendes specialtropper, der med hensyn til uddannelse og effektivitet ligger i særklasse, er det af overordentlig betydning, at der på hver flyveplads findes en forsvarsstyrke i højt beredskab og bestående af let bevægelige, moderne udrustede og højt uddannede soldater, hvis kampduelighed er på højde med angribernes.

En sådan sikring af flyvepladserne navnlig mod angreb fra luften og mod eventuelle sabotagehandlinger - en sikring der også er af afgørende betydning for Danmarks mulighed for at modtage bistand fra andre stater under atlantpagten - nødvendiggør en intens videreuddannelse af flyvestationernes dækningsstyrker, efter at disse har gennemgået den grundlæggende uddannelse ved de ovennævnte uddannelsesbatailloner.

Denne uddannelse vil, tilrettelagt efter en jævnt fremadskridende plan, i hovedsagen svare til uddannelsen ved fodfolket, idet der samtidig vil blive lagt afgørende vægt på at bibringe mandskabet et nøje kendskab til terrænforholdene ved de enkelte stationer.

Flyvepladsernes dækningsstyrker vil endvidere i indøvelse af flyvepladsforsvaret samarbejde med hærens afdelinger og iøvrigt indgå i hærens større øvelser.

Udvalget er bekendt med, at forsvarsministeriet har fastsat tjenestetiden for flyvevåbnets værnepligtige til 18 måneder med virkning første gang for det i maj 1952 indkaldte mandskab.

Vedrørende mulighederne for gennemførelsen af en civil undervisning for det værnepligtige mandskab under flyvevåbnet skønnes vilkårene med hensyn til undervisningens organisation m. v. nærmest at ligge som ved hærens garnisoner, idet der dog må regnes med, at der for flyvestationernes vedkommende vil være tale om ret betydelige mandskabsstyrker, som i de fleste tilfælde er anbragt fjernt fra større byer. Der rejser sig derfor på dette område særlige problemer med hensyn til fremskaffelse af lærerkræfter og egnede lokaler.

IV

RESUME AF DE VÆSENTLIGE SYNSPUNKTER OG FORSLAG FREMSAT UNDER DEN OFFENTLIGE DEBAT I ANLEDNING AF FORLÆNGELSEN AF DEN MILITÆRE TJENESTETID

Den af regeringen i december 1951 trufne beslutning om en forlængelse af den militære tjenestetid til 18 måneder gav anledning til en omfattende debat i dagspressen, i tidsskrifter og på møder landet over samt medførte en række henvendelser til forsvarsministeriet med forslag og anvisninger til løsning af de problemer, der ville opstå i forbindelse med tjenestetidsforlængelsen.

Grundsynspunktet i den del af denne drøftelse, der gik ud fra en militær tjenestetid på 18 måneder som en kendsgerning, var, at den byrde, som den længere militære tjenestetid betød — først og fremmest for det indkaldte mandskab, men også indirekte for visse grene af samfundet (erhvervslivet, ungdomsundervisningen) - i så vid udstrækning som gørligt måtte søges ækvivaleret ved, at de værnepligtige ved siden af den bedst mulige militære uddannelse fik mulighed for en faglig og almen-dannende undervisning eller beskæftigelse. Hensigten hermed skulle være dels at forebygge, at de værnepligtiges længere fravær fra deres civile tilværelse medførte et for stort afbræk 1 deres erhvervsmæssige træning og kundskaber og i deres normale forbindelse med det civile samfund og dets institutioner m. v., dels at udnytte den mulighed, som den militære tjenestetid skabte for at bibringe landets mandlige ungdom visse faglige, kulturelle og almenmenneskelige værdier.

I sidstnævnte henseende blev der fra de fleste sider lagt megen vægt på, at den forlængede tjenestetid blev anvendt til at give de værnepligtige et bedre kendskab til det samfund, de lever i, dets opbygning og institutioner og de demokratiske principper i det hele. En sådan - på et objektivt grundlag baseret - vejledning fandtes især naturlig og nødvendig, da formålet måtte være at gøre det klart for de værnepligtige, hvad deres tjeneste i landets forsvar betød.

Parallelt med gennemførelsen af en sådan medborgerundervisning gik man fra alle sider ind for det synspunkt, at den militære tjenestetid burde give de værnepligtige adgang til en erhvervsfaglig uddannelse og til en undervisning i visse fag, som for eksempel dansk, regning, fremmede sprog o. lign. Udgangspunktet var her den opfattelse, at afsavn og tab som følge af den militære tjeneste søgtes afbødet ved at give de værnepligtige adgang til under tjenesten at lære noget, hvoraf de senere — også erhvervsmæssigt — kunne drage nytte.

Med hensyn til formen for den tænkte undervisning af de værnepligtige, drejede drøftelsen sig en tid navnlig om muligheden for at give mandskabet lejlighed til - inden for den forlængede tjenestetid — at få et ophold på en højskole, landbrugsskole

eller håndværkerskole. Man gik ved dette forslags fremsættelse ud fra, at der, efter at tjenestetiden var blevet forlænget til 18 måneder, ville blive så megen tid tilovers efter afslutningen af den egentlige militære uddannelse, at det blev muligt for en periode holdvis at sende mandskabet til undervisning på disse skoler under sådanne former, at beredskabet ikke kompromitteredes.

Til støtte for forslaget om at give de værnepligtige lejlighed til et ophold på en højskole eller lignende i tjenestetiden henvistes også til, at den længere tjenestetid måtte forventes at gøre det vanskeligt for de unge at afse tid til et fag- eller højskoleophold, som de under en kortere tjenestetid måske ville have gennemført. Den forventede af tjenestetidsforlængelsen forårsagede nedgang i disse skolers elevantal burde - både af hensyn til eleverne og til skolerne - modvirkes gennem den foreslåede anvendelse af skolerne til fordel for de værnepligtige.

Fra forskellig side fremkom der forslag om, at de værnepligtige fik adgang til, i det omfang den militære tjeneste tillod det, at deltage i erhvervslivet i og omkring garnisonsbyen. Herved ville man opnå at kunne opretholde de værnepligtiges erhvervsmæssige færdigheder, give dem adgang til en ekstra indkomst og endelig formindske ulemperne ved, at så mange unge gennem de store indkaldelser blev taget ud af produktionen m. v.

I samme retning gik et forslag om særlig iværksatte beskæftigelsesforanstaltninger med det formål at beskæftige de værnepligtige ved opgaver, som samfundet også af andre grunde var interesseret i at få løst (vejbygning o. lign.).

Over for det forannævnte forslag om at lade de værnepligtige få et ophold på fag- og højskoler fremhævedes fra anden side forskellige grunde, der talte mod en sådan foranstaltning, herunder navnlig at de værnepligtiges deltagelse i undervisning ikke ville kunne få den karakter af frivillig tilslutning, som disse skolers undervisningsform iøvrigt byggede på, samt at indkvarteringsvanskeligheder og først og fremmest beredskabshensynet umuliggjorde en realisation af dette forslag.

I stedet gik man fra disse kredse ind for etablering af en civil undervisning af de værnepligtige i tilknytning til deres tjeneste ved den militære afdeling og således, at dette virkeliggjordes dels ved, at en undervisning af denne art efter en fast plan blev indlagt i tjenestetiden - det vil sige som obligatorisk tjeneste for mandskabet, dels ved gennemførelse af sådanne foranstaltninger, der kunne fremme de værnepligtiges deltagelse i fritidsundervisningen.

Det blev i de herhen sigtende udtalelser understreget, at også den obligatoriske undervisning måtte give de værnepligtige mulighed for et vist valg mellem fag og undervisningsform. Det erkendtes dog, at undervisningens tilrettelæggelse og gennemførelse naturligvis måtte blive afgørende præget af de værnepligtiges store forskelligheder i evner, interesser og forudsætninger. Til løsning af disse problemer og overhovedet med henblik på undervisningens praktiske gennemførelse henvistes der til nødvendigheden af et nøje samarbejde mellem forsvarets myndigheder og den civile ungdomsundervisning i videste forstand. Dette samarbejde mente man burde sigte på en udnyttelse og overførelse af erfaringerne fra den frivillige undervisning af unge og voksne på høj-, fag- og ungdomsskoler, de folkelige oplysningsforbunds kurser o. s. v. - herunder navnlig også i form af bistand fra lederne og lærerne ved disse institutioner. Yderligere blev der udtalt ønske om, at de værnepligtige i den udstrækning, det måtte være muligt inden for - eller uden for - tjenestetiden, fik lejlighed til at deltage i de nævnte skoler og kursers egen undervisning.

I de under debatten fra civil og militær side fremsatte udtalelser var der almindelig enighed om, at den civile undervisning under værnene i alt overvejende grad måtte

bygge på civile lærere, og at ordningen ville kræve ansættelse af lokale civile ledere med den opgave at koordinere de militate myndigheders interesser med de civile skoler og institutioner, hvis bistand var påkrævet. Der blev i denne forbindelse også peget på erfaringerne fra den tvungne medborgerundervisning ved den danske styrke i Tyskland.

Fra forskellige sider har man endelig henvist til det ønskelige i, at det blev muligt at give de pågældende værnepligtige et bevis eller lignende som dokumentation for at have deltaget i den civile undervisning.

V

UDVALGETS FORSLAG TIL EN CIVIL UNDERVISNING AF DE VÆRNEPLIGTIGE I TJENESTETIDEN

A. *Heeren.*

1. *Undervisningsplan.*

Der er foran under kapitel III gjort rede for de væsentligste principper i den militære uddannelse af de værnepligtige under 18 måneders tjenestetid.

Det skulle af de der fremsatte bemærkninger fremgå, at det militære uddannelsesprogram under den forlængede tjenestetid og de fastlagte planer for styrkernes anbringelse og anvendelse ikke vil give plads for noget »tomrum« i tjenestetiden, som vil muliggøre, at de værnepligtige i sammenhængende perioder kan afgives udelukkende til en civil undervisning eller lignende. Det er endvidere understreget, at den militære uddannelse og beredskabshensynet i det hele forhindrer, at større eller mindre grupper af mandskabet i visse perioder kan være borte fra deres garnisoner for at deltage i undervisningen på civile skoler.

Der har i udvalget været enighed om, at en civil undervisning af de værnepligtige i tjenestetiden må tilrettelægges under hensyn til de krav og vilkår, som mandskabets militære tjeneste og uddannelse forudsætter.

Disse forhold har derfor gjort det nødvendigt for udvalget at sigte mod en plan for den påtænkte civile undervisning, der går ud fra en nær koordinering af denne undervisning med de værnepligtiges militære »arbejde« og samtidig muliggør en tilfredsstillende udnyttelse af de omstændigheder, der på een gang begrunder og tillader indførelse af et civilt element i mandskabets tjeneste og uddannelse.

Ved udformningen af en almindelig plan for en civil undervisning i tjenestetiden har et af hovedproblemerne været at få et overblik over, hvor stor en del af tjenestetiden der vil kunne disponeres over til dette formål.

Som allerede foran under kapitel III anført, må der efter gennemførelse af 18 måneders tjenestetid regnes med, at der i beredskabsåret - d. v. s. 7.-18. måned - vil blive tale om, at de enkelte kompagnier eller batterier skal deltage i en ugentlig dag- eller natøvelse i bataillons- eller regimentsenhed. Da det endvidere efter de for udvalget foreliggende oplysninger næppe normalt vil være muligt at gennemføre nogen civil undervisning på lørdage (der af afdelingerne anvendes til rengøring af det omfattende materiel samt til pudsning og klargøring til hjemrejse på orlov o. s.v.), vil det heraf fremgå, at det i almindelighed kun vil være muligt at gennemføre civil undervisning på 3-4 af ugens dage.

Det er udvalget bekendt, at man fra hærledelsens side vil anse det for mest praktisk at anvende fredagen til den ovenfor omtalte ugentlige øvelse i bataillons- eller regiments-

enhed, hvorfor der normalt skulle blive tale om at indlægge den civile undervisning i arbejdsplanen for ugedagene mandag—torsdag.

Ud over underafdelingernes deltagelse i de omtalte ugentlige øvelser i større enheder vil der fragå tid på grund af styrkernes fravær fra garnisonen som følge af deltagelse i landsdelskommandoøvelser, fægtningsskydninger, udlægning i lejr og lignende. Den hertil nødvendige tid kan for hele beredskabsåret ansættes til omkring 7 uger. Endvidere vil de gældende regler for meddelelse af orlov omkring højtiderne betyde, at et tidsrum af ca. 3 uger må fradrages, og da der endvidere må regnes med, at ca. 2 uger fragår som følge af enhedernes omorganisation og mandskabets hjemsendelse, vil det være nødvendigt at gå ud fra, at et tidsrum af ca. 12 uger af beredskabsåret ikke vil være anvendeligt til civil undervisning.

Under hensyntagen til de foran omtalte øvelser m. v. samt til det forhold, at undervisning ikke kan gennemføres på lørdage og søn- og helligdage, vil der i beredskabsåret formentlig være ca. 145 dage, på hvilke de værnepligtige vil kunne deltage i en civil undervisning.

I den nævnte forbindelse må det dog fremhæves, at der ved den anførte beregning af den mulige »egnede undervisningstid« ikke er taget hensyn til den tid, der vil fragå på grund af styrkernes deltagelse i NATO-øvelser. Som følge af disse øvelsers tilrettelæggelse og gennemførelse på internationalt plan er det ikke muligt - på samme måde som ved de nationale øvelser - at placere dem i det militære uddannelsesprogram. Selvom der i fremtiden måske kan regnes med visse reformer på dette område, vil det være nødvendigt at tage hensyn til det »usikkerhedsmoment«, som disse øvelser i denne forbindelse vil repræsentere også ved fastlæggelsen af en plan for mandskabets civile undervisning.

Ved den nærmere overvejelse af, hvorledes denne undervisning inden for den angivne ramme mest hensigtsmæssigt kan indpasses i den militære tjeneste, er man i udvalget gået ud fra, at man bedst tilgodeser arbejdet i underafdelingerne (kompagnier, batterier) ved at foreslå, at de enkelte underafdelinger *samlet* undergives civil undervisning i et sammenhængende antal timer ugentlig.

Ved at tilstræbe, at den enkelte underafdeling deltager i civil undervisning på en bestemt ugedag i et vist sammenhængende antal timer, skulle der være basis for en ordning, der mindst muligt griber ind i underafdelingernes øvrige arbejde og samtidig tillader tilrettelæggelsen af en plan, der muliggør en rationel anvendelse af det antagne lærerpersonale.

2. *Timetal.*

a. *1 tiden 1.-6. måned.* Under afsnit A. 1 foran er der alene foretaget en drøftelse af en mulig plan for en civil undervisning i beredskabsåret (7.—18. måned).

Dette forhold skyldes den omstændighed, at udvalget ved udformningen af sit forslag har ment at måtte lægge en afgørende sondring mellem de første 6 måneder af indkaldelsen (rekruttiden) og resten af indkaldelsesperioden.

Udvalget er af den anskuelse, at den militære tjeneste i rekruttiden — hvor vægten som tidligere anført lægges på den individuelle uddannelse og træning - vil optage de værnepligtiges tid og kræfter i et sådant omfang, at det vil være vanskeligt og upraktisk at etablere en samtidig løbende civil undervisning af større omfang.

Dertil kommer, at rekrutuddannelsen af hærens værnepligtige vil finde sted ved særlige afdelinger, og at de værnepligtige først efter 6 måneders forløb indgår i de afdelinger - der iøvrigt hyppigt vil være garnisonerede i andre byer end uddannelses-

afdelingerne - under hvilke de skal gøre tjeneste **i** resten af indkaldelsestiden (beredskabsafdelingerne).

Uanset at der således er flere grunde for ikke at påbegynde en civil undervisning af væsentligt omfang før efter rekruttidens udløb, finder udvalget det dog rigtigt og nødvendigt, at der også **i** denne periode gives mandskabet mulighed for en vis begrænset civil undervisning **i** tjenestetiden. Det er derfor udvalgets forslag, at der **i** de første 6 måneder af tjenestetiden gives en obligatorisk undervisning **i** medborgerkundskab i et omfang af *gennemsnitlig 2 timer ugentlig.*

Udvalget er bekendt med de vanskeligheder, der **vil** være ved at gennemføre undervisningen i de første uger efter mandskabets indkaldelse. Men netop under hensyn til den betydning, som den civile undervisning vil have gennem at lette den første vanskelige overgangstid fra den civile **til** den militære tilværelse, anser udvalget det for nødvendigt, at undervisningen af rekrutterne påbegyndes så snart, som det er praktisk muligt efter indkaldelsen.

Det er anset for naturligt, at der bliver tale om en undervisning i medborgerkundskab i den første periode, idet dette fag inden for de vide rammer, der her vil blive gældende, vil tillade de civile lærere at give de værnepligtige en almen orientering om deres egne problemer og om samfundet og borgernes pligter og rettigheder i det hele taget. Ved at skabe mulighed for en objektiv oplysning og vejledning af de værnepligtige i denne henseende og lejlighed til en drøftelse af disse forhold har udvalget tænkt sig i nogen grad at kunne udligne den »kløft« mellem det civile og det militære liv, som de unge uundgåeligt vil føle særlig tydeligt i den første del af tjenestetiden.

Da det må skønnes muligt at gennemføre civil undervisning i 16-20 uger af rekruttiden, **vil** den omhandlede undervisning kunne få et omfang af ca. 32-40 timer pr. elev.

b. / *tiden 7.-18. måned.* Der er under afsnit A. 1 foran redegjort for de væsentligste af de faktorer, der gør sig gældende ved udformningen af planen for en civil undervisning i tjenestetiden under beredskabsperioden.

Det anførte grundsynspunkt, at det vil være nødvendigt at tilrettelægge denne undervisning i nær tilknytning til den løbende militære uddannelse i underafdelingerne, har været bestemmende for udvalgets overvejelse vedrørende det timetal, det **vil** være muligt at opstille som almindelig norm i så henseende.

Men yderligere har det for udvalget været af betydning at nå frem til en retningslinie, der tager hensyn til en række andre faktorer, som spiller ind ved spørgsmålet om den civile undervisnings omfang.

Udvalget har således ment at måtte tage hensyn til de anskuelser, der bl. a. af pædagogiske grunde har advaret mod at give en undervisning af denne art for stort et omfang. Der er her bygget på erfaringerne fra den civile obligatoriske undervisning ved den danske styrke i Tyskland. I samme retning har det været afgørende for udvalget, at den foreslåede ordning ikke går ud over, hvad der må skønnes gennemførligt på baggrund af de forventede krav om lærere og lokaler, ligesom en almindelig vurdering af de med ordningens gennemførelse forbundne udgifter naturligvis har spillet ind her.

Samtlige forhold taget i betragtning mener udvalget derfor at kunne gå ind for, at den civile undervisning i beredskabsåret søges tilrettelagt efter en norm af gennemsnitlig 5 timers undervisning ugentlig for hver værnepligtig.

Udvalget skønner, at en undervisning af dette omfang vil være forenelig med den militære uddannelsesplan, og at det samtidig inden for denne ramme skulle være muligt at yde en undervisning, der kan blive til gavn for de værnepligtige.

Udvalget forudsætter herved, at den militære tjeneste på de dage, hvor mandskabet skal til civil undervisning, lægges således til rette, at mandskabet ikke på grund af

træthed efter øvelser o. lign. er ude af stand til at få noget ordentligt udbytte af undervisningen.

Det foreslåede ugentlige timetal er som nævnt kun fastsat som et gennemsnit. Det står udvalget klart, at ligesom det ikke kan forventes, at der ved samtlige garnisoner straks vil kunne iværksættes en civil undervisning af dette omfang, er udvalget indforstået med, at det, efter at erfaringer er indhentet, muligvis vil vise sig hensigtsmæssig at give undervisningen et voksende omfang i løbet af beredskabsperioden. Udvalget har således i sine overvejelser været inde på at foreslå 4 timer ugentlig undervisning i 2. halvår og 6 timers undervisning i 3. halvår. Det er imidlertid udvalgets opfattelse, at den endelige løsning af dette spørgsmål må ske ud fra de indhøstede erfaringer og de vilkår, der vil blive tale om ved den praktiske gennemførelse ved de enkelte garnisoner og tjenestesteder. Som på en række andre områder har udvalget kun ment at kunne angive en almindelig retningslinie for den ønskede ordning.

Ved en tilrettelæggelse af den civile undervisning efter et timetal af 5 timer pr. uge pr. mand i den tid, afdelingerne opholder sig i deres kaserner, og den nævnte undervisning er gennemførlig, skulle det være muligt at regne med et samlet timetal for den civile undervisning i beredskabsåret på omkring 180 timer pr. elev. I denne forbindelse må det dog understreges, at en undervisning af dette omfang forudsætter, at betingelserne for planens gennemførelse iøvrigt er bragt i orden, herunder navnlig lærer- og lokalespørgsmålet og den militære uddannelses gennemførelse efter det fastlagte program.

3. *Undervisningens indhold og form.*

a. *Almindelige betragtninger.* Ved planlægningen og gennemførelsen af en civil undervisning i tjenestetiden for de værnepligtige **vil** man i første række stå overfor de særlige vanskeligheder, der er en følge af, at det drejer sig om et »elevmateriale«, hvor »elevernes« forudsætninger med hensyn til evner, kundskaber og interesser er så vidt forskellige. Hertil kommer, at undervisningen ikke - som ellers normalt for de aldersklassers vedkommende, hvortil de værnepligtige hører - kan bygge på elevernes frivillige tilslutning, og at det på forhånd vil være vigørligt at tilfredsstille alle interesser og ønsker med hensyn til undervisningsfag og -form.

For udvalget har der endvidere gjort sig den vanskelighed gældende, at dette i sine overvejelser forinden forsøgsundervisningen ikke har kunnet bygge på noget væsentligt erfaringsmateriale med hensyn til de værnepligtiges interesser og ønsker i denne henseende.

Udvalget er gjort bekendt med erfaringerne fra den obligatoriske undervisning i medborgerkundskab, der siden 1947 er blevet givet de værnepligtige ved den danske styrke i Tyskland. Det er udvalgets opfattelse, at denne undervisning har været et nyttigt og velset led i mandskabets tjeneste, og på dette grundlag samt ud fra det synspunkt, at faget medborgerkundskab, som tidligere påpeget, måtte være et naturligt og velegnet led i et undervisningsarbejde af denne karakter, er der i udvalget enighed om at lade dette fag indgå som et væsentligt led i den foreslåede undervisningsplan.

Det har i udvalget været drøftet at foranstalte en særlig undersøgelse vedrørende de værnepligtiges stilling og ønsker i henseende til indholdet af en civil undervisning. Under hensyn **til,** at en enquete af denne art blandt en større eller mindre gruppe af de værnepligtige selvsagt ville komme til at bygge på visse hypotetiske muligheder og derfor næppe ville give et virkeligt billede af mandskabets egentlige interesser og deraf

følgende fordeling på fagene under en konkret undervisningsplan, har udvalget ikke ment det formålstjenligt at foretage en sådan undersøgelse.

Ud fra den hovedbetragtning, at den civile undervisning bør give de værnepligtige en chance for under indkaldelsen at kunne vedligeholde og eventuelt udvide deres erhvervsmæssige færdigheder og viden, har udvalget, som foran omtalt, ment at måtte lægge vægt på en faglig betonet civil undervisning i beredskabsperioden, jfr. herom nedenfor.

Hvad enten det drejer sig om undervisningen i medborgerkundskab eller en mere faglig bestemt undervisning, vil konsekvensen af de her nævnte forhold imidlertid være, at undervisningen såvel i indhold som i form må tilrettelægges og gennemføres efter et bredt gennemsnit ud fra de vilkår og forudsætninger, som det særlige elevmateriale repræsenterer.

Det vil således kun i et vist omfang være muligt at tage særligt hensyn til de værnepligtige, der møder med en forudgående videre uddannelse (bortset fra, at det vil kunne være praktisk at »inddrage« disse som lærere i arbejdet).

Der vil ligeledes heller ikke i almindelighed kunne blive plads for nogen særlig gennemført klassedeling, der tager hensyn til elevernes øjeblikkelige standpunkter indenfor de fag, der kan undervises i, og det må som følge af disse forhold påregnes, at en vis del af de værnepligtige i begge yderkanter af »kvalifikationsrækken« vil forholde sig ret indifferent til den obligatoriske undervisning.

For så vidt angår de »viderekomne«s undervisningsbehov må man i hovedsagen henvise til de muligheder, som *fritidsundervisningen* kan byde på i retning af opfyldelse af individuelle ønsker. Ved siden af vil det muligvis inden for den obligatoriske undervisning være muligt at etablere særlige ordninger for sådanne værnepligtige, der udtrykker interesser for — og skønnes at opfylde betingelser for — deltagelse i et studiekredsarbejde eller lignende. Under sådanne ordninger må også i særlige tilfælde falde tilladelse til selvstudium på biblioteker eller — hvor dette må være gennemførligt — deltagelse i undervisning uden for kasernen (manuduktioner, volontørtjeneste eller lignende). Særordninger af denne art vil under hensyn til undervisningstidens spredte karakter næppe blive af større omfang, men udvalget må alligevel anse det for betydningsfuldt, at de stedlige undervisningsledere bestræber sig på at støtte de værnepligtige - hvis forhold gør det rimeligt - i tilrettelæggelsen af sådanne specialordninger.

I denne forbindelse må dog bemærkes, at størstedelen af det mandskab, der møder med særlige forudsætninger i form af eksaminer o. lign., må forventes udtaget til befalingsmænd og derfor ikke vil komme til at deltage i undervisningen — i al fald ikke i de valgfri fag.

b. *Undervisningsfagene. I tiden 1.-6. måned.* Som foran nævnt går udvalgets forslag ud på, at der i rekruttiden gives en obligatorisk undervisning i *medborgerkundskab* af gennemsnitlig 2 timer ugentlig pr. mand, og at denne undervisning begynder så hurtigt som praktisk muligt efter indkaldelsen.

Det er udvalgets opfattelse, at der med hensyn til denne undervisnings indhold og form bør gives undervisningslederne og lærerne en betydelig frihed.

Idet hovedkravet må være, at den undervisning, der gives, skal være objektiv og loyal overfor landets myndigheder, må det anses for rigtigt, at man iøvrigt med hensyn til undervisningens indhold og formål begrænser sig til at angive visse rammer, inden for hvilke undervisningen iøvrigt bør tilrettelægges og gennemføres efter lærernes skøn. Det vil således være naturligt, at der udarbejdes en oversigt over det stof, som det vil være passende at søge gennemgået inden for den givne undervisningstid, og herunder bl. a. tilrettelægger en fordeling af de forskellige emner på de tre halvår, hvori

undervisningen løber. Eksempelvis kunne undervisningen i det første halvår således i hovedtræk behandle emner, der navnlig vedrører »Danmark indadtil«, som befolkningsforhold, samfundsorganisation, træk af sociallovgivningen, den enkeltes pligter og rettigheder, indfødsret, ejendomsret, arveret, familiens stilling og funktion i samfundet, retsplejen, folkestyrets organisation: rigsdag, regering, kommunerne, de store interesseorganisationer (herunder også, hvorledes den enkelte borger deltager i folkestyret, valg m. v.).

Endvidere må det være naturligt som led i medborgerundervisningen at give de værnepligtige nogle timer i bibliotekskundskab som grundlag for benyttelsen af kasernens og garnisonsbyens biblioteker.

I tiden 7.—18. måned. I beredskabsåret tænkes undervisningen i *medborgerkundskab* fortsat med 1 time ugentlig i den tid, den civile undervisning kan gennemføres.

Undervisningsemnerne kan f. eks. udvælges således, at der gives en orientering om garnisonsbyens og egnens forhold (historisk, geografisk, økonomisk o. s. v.).

Yderligere tænkes undervisningen at skulle omfatte emner angående Danmarks stilling udadtil, politisk og økonomisk. I denne forbindelse en redegørelse for de internationale organisationer, Danmark er medlem af — som FN og NATO — og de deraf følgende forpligtelser og rettigheder for landet. Endelig så vidt gørligt en løbende orientering om landets aktuelle indenrigs- og udenrigspolitik. Det er en selvfølge — som allerede foran nævnt - at behandlingen af disse emner sker på en fuldt loyal og objektiv måde.

Ved tilrettelæggelsen af denne undervisning må der bygges på de samme forudsætninger som ved medborgerundervisningen i det 1. halvår. Formens og indholdets mere detaillerede fastsættelse bør overlades til undervisningslederens og de enkelte læreres bestemmelser.

Herudover er det som anført meningen at give de værnepligtige mulighed for *en faglig eller almendannende undervisning efter de værnepligtige s eget valg.*

Udvalget må således anse det for hensigtsmæssigt at give de værnepligtige mulighed for at træffe valg inden for en forud opstillet faggruppe, bestående af 5-6 fag, der tager hensyn til de værnepligtiges stilling i erhvervslivet og deres specielle faglige eller andre naturlige interesser i denne henseende.

Udvalgets opmærksomhed har herved samlet sig om følgende fag:

1. Landbrugsfaglig undervisning.
2. Teknisk undervisning, herunder undervisning i hverdagslivets teknik, arbejdsteknisk og fagteknisk undervisning.
3. Sprog.
4. Bogføring, eventuelt afpasset efter vedkommendes erhverv, for eksempel landbrugs- eller handelsbogføring.
5. Dansk - med vægten lagt på praktisk dansk, for eksempel udfyldning af blanketter, skrivning af ansøgninger, eventuel handelskorrespondance - samt regning.
6. Andre fag, for eksempel husflid, frihåndstegning eller musik og sang.

Ved opstillingen af den foran anførte gruppe af valgfag har synspunktet været det at kunne tilbyde undervisning i sådanne fag, der kan påregnes at fange større grupper af de værnepligtiges interesse, eventuelt på tværs af deres stilling i erhvervslivet eller deres specielle faglige uddannelse. Det har derimod *ikke* været udvalgets tanke, at undervisningen skal »bindes« til de foreslåede fag. Selv om udvalget går ud fra, at

den faglige undervisning så vidt muligt bygges op omkring de nævnte fag, er udvalget fuldt indforstået med, at undervisningslederen bemyndiges til - efter et skøn over de værnepligtiges ønsker og mulighederne for at skaffe lærere og lokaler - at optage andre fag end de foreslåede på undervisningsplanen.

Det har i udvalget været drøftet, hvorvidt »dansk« og »regning« skulle medtages i den opstillede fagrække. Erfaringer fra aftenskolen og andre skoler synes at vise, at de unge ofte af frygt for at blotte deres mangelfulde færdigheder holder sig tilbage fra at melde sig til undervisningen i dansk og regning, og at denne undervisning derfor ofte må søges givet i forbindelse med undervisning i andre fag. Der er dog utvivlsomt et stort behov hos mange værnepligtige for at få deres færdigheder i dansk og regning fæstnet og udbygget, og hvis de værnepligtige til undervisningen i disse fag kan deles, sådan at deltagerne på samme undervisningshold står nogenlunde på samme trin med hensyn til færdigheder, vil et betydeligt antal formentlig følge en sådan undervisning. Udvalget anser det ønskeligt, at undervisningslederen ved en redegørelse for undervisningens formål i det hele forud søger at få de værnepligtige til at forstå, at de kan opnå et godt udbytte ved at følge undervisningen i dansk og regning. Skulle en sådan undervisning ikke kunne gennemføres, måtte det anses ønskeligt, at der i den udstrækning, det er muligt, gives undervisning i dansk og regning i forbindelse med undervisningen i andre fag.

Hvad angår selve *formen* for den påtænkte klasseundervisning (ca. 30 elever) følger det af sagens natur, at det må være overladt til undervisningslederen og den enkelte lærer at finde frem til den form, der afpasset efter det enkelte fags karakter vil vise sig mest formålstjenlig.

For *niedborgerundervisningens* vedkommende vil en anvendelse af samtaleformen, kombineret med korte redegørelser eller foredrag af læreren, formentlig vise sig at være den bedst egnede metode. Opgaven vil her - som for undervisning i almindelighed - være at finde frem til en form, der vækker mandskabets interesse og gennem spørgsmål og svar får dem med i en aktiv deltagelse i arbejdet.

Det vil endvidere være formålstjenligt som et led i medborgerundervisningen at foranstalte særlige timer med foredrag og samtaler ved særligt antagne sagkyndige samt besøg og ekskursioner til byens og egnens seværdigheder, offentlige institutioner, private virksomheder o. s. v. og i det hele taget inden for de givne rammer forsøge at gøre undervisningen så anskuelig som mulig.

Ved *den faglige undervisning* vil formen ofte være nogenlunde givet under hensyn til det specielle fag, der er tale om. Det vil formentlig vise sig naturligt i videst muligt omfang her at anvende erfaringerne fra undervisningen på landbrugsskoler, håndværkerskoler, tekniske skoler, handelsskoler og ungdomsskoler m. v.

For sådanne fags vedkommende som dansk og fremmede sprog vil det efter udvalgets opfattelse også være rigtigt at bygge på erfaringerne fra ungdoms- og aftenskolerne og iøvrigt anvende sådanne tillempelser, som den særlige elevsammensætning og de specielle omstændigheder tilsiger.

4. Erhvervsfordeling og valg af fag.

Det er udvalgets opfattelse, at det iøvrigt kun i begrænset omfang er muligt ud fra de værnepligtiges civile uddannelse og erhverv at skønne sig til, hvilke fag disse vil vælge at lade sig undervise i under den obligatoriske civilundervisning. Uanset dette har udvalget dog ment, at det var af interesse i denne forbindelse at skaffe sig et vist kendskab til de værnepligtiges *erhvervsfordeling.*

Gennem oplysninger, der er modtaget på grundlag af en forespørgsel til samtlige regimenter og Bornholms værn, har man kunnet opstille følgende oversigt over erhvervsfordelingen, for så vidt angår det i foråret 1952 til hæren indkaldte mandskab (ca. 9000 mand):

Landbrug	35 %
Håndværk	17 %
Handel	11 %
Kontorfag	5 %
Faglærte arbejdere	11 %
Ufaglærte arbejdere	14%
Studerende	3 %
Andre erhverv	4 %
lait ...	100 %

Ved bedømmelsen af procenttallet for »ufaglærte arbejdere« (14 %) bør det tages i betragtning, at en ikke uvæsentlig del af de under gruppen »landbrug« medtagne værnepligtige nok må anses rettest at henhøre under gruppen »ufaglærte arbejdere«.

løvrigt fremgår det af undersøgelsen, at gruppen »landbrug« ved fodfolksregimenterne (med undtagelse af 1. regiment) udgør op imod - i nogle tilfælde over - 50 % af styrketallet ved hvert regiment. Det samme gør sig iøvrigt gældende ved artillerio og trainregimenterne.

I forbindelse med den nævnte undersøgelse angående de værnepligtiges fordeling efter civile erhverv har udvalget endvidere indhentet oplysninger om, hvor stor en del af de værnepligtige, der har modtaget særlig uddannelse og bestået en eksamen.

Resultatet af denne undersøgelse viser, at ca. 20 % af mandskabet omfattes af den nævnte kategori, og at der *inden for* denne »*eksamensgruppe*« er tale om følgende fordeling:

Værnepligtige med embedseksamen	10 %
» » studentereksamen	11 %
» » realeksamen	45 %
» » mellemskoleeksamen	13 %
» » andre eksaminer	21 %
lait ...	100 %

Med hensyn til de værnepligtiges valg af fag inden for den opstillede faggruppe har udvalget tænkt sig, at der gives hver enkelt værnepligtig adgang til på en »stemmeseddel« at opføre f. eks. 4 fag i den rækkefølge, i hvilken den pågældende ønsker at deltage. Som tidligere anført, kan hver mand kun opnå undervisning i 2 fag samtidig og må derfor være forberedt på, at undervisningsplanens fastlæggelse kan betyde, at han vil få sit ønske nr. 3 og 4 - i stedet for sit første eller andet ønske - opfyldt.

Udvalget skal endvidere pege på, at det efter udløbet af det andet halvår vil være hensigtsmæssigt, at der gives de værnepligtige lejlighed til at foretage valg af nye fag. Det skulle herved kunne opnås at skabe en fornyelse af undervisningen, og de værnepligtige vil i højere grad kunne regne med at få deres ønske om undervisning i specielle fag imødekommet.

Det ville måske i denne forbindelse findes hensigtsmæssigt, om man på »stemmesedlen« opfordrede de værnepligtige til samtidig at fremsætte forslag om fag, som de - ud over de opgivne - kunne ønske undervisning i. Sådanne forslag ville kunne tjene som vejledning for undervisningslederen med hensyn til gennemførelse af undervisning i andre fag end de opstillede.

5. *Undervisningslederne og leer erne.*

Det er efter udvalgets opfattelse en afgørende forudsætning for gennemførelsen af en civil undervisning af de værnepligtige i tjenestetiden, at der ved garnisonerne ansættes civile ledere, der kan tilrettelægge og administrere gennemførelsen af den foreslåede undervisning. Der har ikke i udvalget hersket tvivl om, at det vil være absolut påkrævet, at der til hjælp for forsvarets myndigheder og navnlig garnisonskommandanterne ansættes sådanne civile undervisningsledere, der i pædagogisk og administrativ henseende er fuldt kvalificerede til at løse den særlige undervisningsopgave, der her er tale om.

I betragtning af arbejdets specielle karakter og de mange vanskeligheder, der - navnlig i den første tid - vil være at løse af de ansvarlige myndigheder, må det endvidere anses for nødvendigt, at der som undervisningsledere antages erfarne skolefolk med særlig interesse og anlæg for dette arbejde, og at disse knyttes til forsvaret under en form, der muliggør, at deres fulde arbejdskraft kommer undervisningen i forsvaret til gode.

Udvalget har ikke taget stilling til, hvor mange undervisningsledere der kan blive tale om at ansætte; men det kan formentlig forudsættes, at civile »faste« ledere i al fald vil være nødvendige ved de garnisoner, hvor der samtidig skal undervises værnepligtige, der gør tjeneste i 1. halvår og i beredskabsåret. For enkelte områders vedkommende vil der endda - på grund af betydelige styrketal - kunne blive tale om enten flere ledere eller faste medhjælpere for en undervisningsleder, der er fælles for flere kaserner.

I hvilket omfang, der herudover - det vil formentlig skønsmæssigt dreje sig om 16-18 faste undervisningsledere — vil være behov for »halvtidsledere« eller antagelse af skolefolk, der kan påtage sig en opgave af denne art ved siden af deres hovedbeskæftigelse, er det på forhånd vanskeligt at udtale sig om. Dette spørgsmåls løsning vil selvsagt afhænge af de specielle forhold ved de pågældende garnisoner. Det vil efter de foreliggende oplysninger dreje sig om ca. 10-11 garnisoner landet over.

Som følge af den samlede foranstaltnings karakter og særlige baggrund mener udvalget ikke at finde grundlag for at stille forslag om, at de nævnte stillinger som faste undervisningsledere normeres som tjenestemandsstillinger. Det er udvalgets tanke, at de pågældende hverv i al fald indtil videre bør besættes med kontraktantagne personer, ved hvis aflønning der samtidig tages hensyn til nødvendigheden af at kunne sikre sig særligt kvalificerede folk og til den aflønning, der iøvrigt er gældende for skoleledere i stillinger, der nærmest kan ligestilles med de omhandlede hverv.

Det må i denne forbindelse understreges, at man må påregne i et vist omfang at skulle besætte stillingerne med personer, der er villige til og i stand til for en tid - f. eks. gennem orlov — at frigøre sig midlertidigt fra andre stillinger inden for undervisningsarbejdet.

Ud over de faste undervisningsledere vil det måske nogle enkelte steder vise sig nødvendigt og hensigtsmæssigt at ansætte *faste lærere.* løvrigt er det udvalgets mening, at den egentlige undervisning søges gennemført ved antagelse af timelærere.

Udvalget er klar over, at netop spørgsmålet om at skaffe de fornødne lærerkræfter til den foreslåede undervisning er meget vanskeligt og samtidig afgørende for undervisningsplanens gennemførelse. Det er uundgåeligt, at den herskende mangel på lærere inden for folkeskolen og den højere almenskole m. v. på indeværende tidspunkt og i tiden fremover vil betyde en alvorlig hæmning for iværksættelsen af en civil undervisning af værnepligtige.

Da hovedvægten i den civile undervisning imidlertid efter udvalgets forslag er lagt an på en faglig undervisning, vil der ved siden af ansættelse af lærere fra folkeskolens og gymnasieskolens kreds være brug for antagelse af en lærerstab svarende til den, der underviser på højskoler, landbrugsskoler, tekniske skoler, handelsskoler o. lign. Men også til undervisningen i medborgerkundskab vil det være hensigtsmæssigt at knytte personer fra f. eks. garnisonsbyens embedsstand og erhvervsliv i det omfang, disse måtte være interesseret og findes egnet til en undervisning af denne art.

løvrigt nærer udvalget den forventning, at det gennem det samarbejde, som det vil være nødvendigt at etablere mellem de lokale undervisningsinstitutioner og de enkelte garnisoner, skal vise sig muligt at skaffe tilstrækkelige lærerkræfter. Det vil netop på dette område være de stedlige militære myndigheders og undervisningslederens opgave at tilvejebringe de fornødne kontakter med skoler, institutioner og de folkelige oplysningsforbund som forudsætning for en almindelig forståelse af og interesse for de værnepligtiges civilundervisning og derigennem basis for løsningen af bl. a. lærerproblemet.

Vedrørende aflønningen af lærerne må der, for så vidt angår de enkelte *faste* lærere, der eventuelt kan blive tale om at ansætte, lægges synspunkter til grund svarende til de foran nævnte vedrørende aflønningen af de faste undervisningsledere. Det vil således stort set være rigtigt at regne med, at lønningen må aftales i hvert enkelt tilfælde under væsentlig hensyntagen til, hvad den pågældende lærer oppebærer eller kan forvente at komme til at oppebære ved ansættelse andetsteds.

For *timelærernes* vedkommende må udvalget mene, at lærerlønningerne ved de almindelige aftenskoler, herunder aftenhøjskolerne, som hovedregel vil være et passende grundlag for betalingen.

Da det vil være uundgåeligt, at undervisningsplanen for den civile tjenestetidsundervisning under forsvaret - trods alle bestræbelser i modsat retning - til en vis grad vil blive udsat for ændringer o. lign. som følge af *pludselige* forandrede dispositioner vedrørende den militære tjeneste, må det imidlertid påregnes at blive nødvendigt i et vist omfang at betale lærerne for ikke-læste timer. Den nærmere ordning i denne henseende kan efter udvalgets opfattelse først fastlægges., når man i praksis har indhøstet de nødvendige erfaringer til bedømmelse af de forskellige faktorer, der her vil gøre sig gældende.

6. *Undervisningslokaler og -materiel.*

Udvalget er af den anskuelse, at det principielt vil være ønskeligt at lade den civile tjenestetidsundervisning foregå i lokaler inden for kasernernes område. Det vil af mange grunde, herunder bl. a. hensynet til udnyttelse af tiden, naturligvis være mest fordelagtigt, at den civile undervisning kan udføres i lokaler i tilknytning til de steder, hvor de værnepligtige opholder sig og færdes daglig i den væsentlige del af tjenestetiden.

Som foran beskrevet går udvalget ind for, at undervisningen som hovedregel organiseres som en klasseundervisning med højst o. 30 mand pr. klasse. Medens dette princip undtagelsesfrit bør være grundlegende ved den faglige undervisning (valgfagene)

i beredskabsåret, vil det være forsvarligt - hvis omstændighederne absolut nødvendiggør det - at give medborgerundervisning i større klasser, f. eks. op til 60-70 mand pr. klasse, det vil sige omfattende fra et halvt til en trediedel af et kompagni. Udvalget understreger dog, at det også for medborgerundervisningens vedkommende bør være hovedreglen, at klasserne ikke væsentligt overstiger 30 mand.

Til belysning af det forventede »lokaleforbrug« — efter de således skitserede retningslinier — skal følgende eksempel gives:

En fodfolksbataillon i dækningsstyrken antages at være sammensat af 3 kompagnier å ca. 145 mand, 1 kompagni à ca. 180 mand og 1 kompagni å ca. 110 mand, ialt ca. 725 mand.

Forudsættes den civile undervisning gennemført i løbet af tre dage af ugen — f. eks. fra tirsdag til og med torsdag - vil undervisningsplanen kunne tilrettelægges således:

Tirsdag	undervises	2	kompagnier	å	ca.	145	mand	==	ca.	290	mand.
Onsdag	»	1	kompagni	»	»	145	»				
	samt	1	»	»	»	110	»	=	»	255	»
Torsdag	»	1	»	»	»	180	»	=	»	180	»

Går man endvidere ud fra, at den civile undervisning så vidt muligt bør foregå i morgen- og formiddagstimerne, vil der i beredskabsåret med 5 timers ugentlig undervisning pr. mand være brug for ca. 9-10 klasseværelser om tirsdagen, 7-9 klasseværelser om onsdagen og 5-6 klasseværelser om torsdagen — alt i tiden fra f. eks. kl. 7^{30}—12^{30}. Det nærmere behov for lokaler vil dog igen være bestemt af, om medborgerundervisningen gennemføres med o. 30 mand pr. klasse eller (i undtagelsestilfælde) med 2-3 klasser pr. kompagni.

Ved det ovennævnte eksempel vedrørende det formentlige lokalebehov vil det endvidere være antydet, *hvor stort det daglige timetal* vil blive ved en civil undervisning af det af udvalget foreslåede omfang, ligesom eksemplet kan give et billede af, *hvor stort behovet for lærerkræfter* vil være ved en garnison af den anførte størrelse (ca. 725 mand af beredskabsstyrken).

Efter de for udvalget foreliggende oplysninger kan det som alt overvejende hovedregel siges, at de nødvendige klasseværelser til undervisningen i beredskabsåret *ikke* vil kunne skaffes inden for hærens kaserne- og lejrområder.

Det må i denne forbindelse haves i erindring, at man må gå ud fra, at den *civile* tjenestetidsundervisning **vil** komme til at lægge beslag på undervisningslokaler samtidig med, at den *militære* - indendørs - undervisning foregår, og at det ifølge sagens natur er nødvendigt i første række at tilgodese hensynet til den sidstnævnte undervisnings lokalebehov på kasernerne. Eftersom forholdene ved de fleste kaserner i forvejen er sådan, at den militære undervisning stærkt lider under manglen på egnede lokaler, følger det heraf, at man ved gennemførelsen af den civile undervisning ikke vil kunne basere sig på de pladsforhold, som de nuværende kaserneanlæg byder på.

En vis mulighed for i begrænset omfang at få egnede undervisningslokaler indenfor kaserneområderne ligger dog i anvendelsen af de såkaldte samlingsstuer og fritidslokaler (læsestuer, skrivestuer o. lign.). Normalt vil samlingsstuerne på kasernerne ikke være benyttet om formiddagen, og der skulle i al fald ikke være noget til hinder for at anvende de samlingsstuer, der ellers anvendes af det eller de kompagnier, der den pågældende dag er til civil undervisning. Da der i almindelighed for samlingsstuernes vedkommende er tale om større lokaler, vil disse navnlig egne sig til undervisning i medborgerkundskab, hvor større dele af et kompagni undervises samlet.

Stort set må det antages, at det lokalebehov, der vil blive tale om ved medborgerundervisningen i 1. halvår af tjenestetiden, kan dækkes inden for kasernernes eget område, hvorimod det som nævnt kun i et meget begrænset omfang vil være muligt på kasernerne at skaffe lokaler til den foreslåede undervisning i 2. og 3. halvår.

Gennemførelsen af en civil undervisning af de værnepligtige i det foreslåede omfang vil derfor forudsætte, at der i en række garnisonsbyer kan lejes passende lokaler til undervisningen uden for kasernerne.

Løsningen af lokalespørgsmålet er - sammen med det foran behandlede spørgsmål vedrørende lærerkræfterne - afgørende for undervisningsplanens virkeliggørelse. Det er forudseeligt, at der mange steder vil vise sig store vanskeligheder med at få rådighed over egnede undervisningslokaler i nogenlunde nærhed af kasernerne. Som ved løsningen af de øvrige problemer i forbindelse med den civile undervisning er det imidlertid nødvendigt at regne med, at det ofte omtalte samarbejde mellem byens civile og militære myndigheder vil kunne åbne udveje for planens gennemførelse. For eksempel vil det måske i nogle garnisonsbyer vise sig muligt at få en aftale i stand om benyttelse af den stedlige tekniske skoles bygning (der så vidt vides mange steder kun anvendes i eftermiddags- og aftentimerne). En sådan ordning kan også være fordelagtig af hensyn til en eventuel undervisning i tekniske fag inden for valgfaggruppen.

løvrigt skal det bemærkes, at det efter gennemførelsen af det nødvendige kasernebyggeri (nybygninger og udvidelser) som følge af indførelse af den forlængede tjenestetid nok vil være muligt i nogen højere grad - end foran omtalt - at kunne basere sig på kasernernes egne lokaliteter. I de udarbejdede byggeplaner vedrørende en række kaserneopførelser og -udvidelser indgår nemlig - efter hvad der er oplyst for udvalget - opførelse af en særlig undervisningsbygning, der vil rumme dels et par større lokaler til undervisning af og filmsforevisning m. v. for samlede kompagnier, dels nogle mindre lokaler til klasseundervisning. Det må understreges, at disse lokalers fremskaffelse efter planerne alene begrundes med behovet for egnede lokaler til den *militære* teoretiske undervisning. Uanset heraf vil det dog være berettiget at antage, at den nævnte foranstaltning også vil betyde en lettelse af den *civile undervisnings* lokaleproblem.

En rationel gennemførelse af den civile undervisning forudsætter, at undervisningslokalerne er udstyret med borde og en stol til hver mand. Der må være så megen plads i lokalet, at hver mand kan få plads ved et bord. Lokalerne må endvidere være forsynet med tavle.

Hver mand må kunne forsynes med skrivemateriale (papir og blyant). Der vil næppe i større omfang blive brug for lasrebøger til de værnepligtige, da undervisningen ikke vil kunne tilrettelægges med henblik på, at de værnepligtige kan forberede sig til timerne.

På den anden side må det forudsættes, at der for visse fags vedkommende vil blive brug for bøger og andet arbejdsmateriale til udlevering til de værnepligtige (f. eks. ved undervisning i sprog, bogholderi eller lign.). I hvilket omfang det iøvrigt vil blive nødvendigt at anskaffe særligt materiale til anvendelse ved den civile undervisning, er det på forhånd vanskeligt at udtale sig om. Specielt for så vidt angår en mulig teknisk undervisning (motor- og maskinlære) må der dog forudsættes at blive brug for forskelligt demonstrationsmateriel, modeller og lign.

Det må, hvad angår undervisningsmateriellet, efter udvalgets opfattelse være retningslinien, at der foretages sådanne anskaffelser - ved køb, evt. ved leje — som skønnes påkrævet for at gøre undervisningen så effektiv som mulig. Af betydning her vil også det særlige - tidligere fremhævede - forhold være, at undervisningen under hensyn til sin karakter gøres så anskuelig og interessevækkende som muligt, og at det som følge

af forholdene vil være nødvendigt i størst mulig grad at tilrettelægge undervisningsarbejdet på et *praktisk* grundlag.

B. *Flyvevåbnet.*

Der er foran i kapitel **III** C redegjort for hovedlinierne i uddannelsen af flyvevåbnets værnepligtige og dermed angivet det grundlag, der vil være gældende for gennemførelsen af en civil undervisning i tjenestetiden for disse værnepligtige.

Det er udvalgets opfattelse, at den foran i afsnit A skitserede plan for den civile tjenestetidsundervisning ved hæren i hovedsagen vil være anvendelig også ved flyvevåbnet.

Som tidligere beskrevet består flyvevåbnets værnepligtige mandskab af to adskilte kategorier, nemlig dels det mandskab, der udtages til udførelse af specialtjeneste af forskellig art, dels det mandskab, der udtages med henblik på at anvendes ved flyvepladsernes forsvar på jorden.

Det til den sidstnævnte tjeneste indkaldte mandskab gennemgår i tjenestetiden en uddannelse, der i alt væsentligt svarer til fodfolkets. Da der for disse styrkers vedkommende således vil blive tale om et uddannelsesprogram, der i karakter og omfang ligner uddannelsesprogrammet ved fodfolket, vil de grundlæggende faktorer for etableringen af en civil undervisning i tjenestetiden for dette mandskab - med hensyn til den almindelige undervisningsplan, timetal, undervisningens indhold og form - stort set svare til de for hæren anførte.

For den anden mandskabs-kategoris vedkommende - de til specialtjeneste udtagne - må der derimod forudses særlige problemer som følge af, at dette mandskab — efter den grundlæggende militæruddannelses afslutning - anbringes til uddannelse i og udførelse af specielle tjenester (f. eks. radar-, brand-, kørsels- og mekanikermedhjælpstjeneste).

Da det nævnte mandskab således ikke - som tilfældet er med forsvarsstyrkernes mandskab - under tjenesten og uddannelsen er organiseret i egentlige til hæren svarende enheder (delinger, kompagnier o. s. v.), giver det sig selv, at en civil undervisning i tjenestetiden i dette tilfælde må organiseres på en særlig måde.

Da forholdet for flyvevåbnets specialtjenestemandskab imidlertid er det, at også dette er samlet i særlige kompagnier til vedligeholdelse af de rent militære færdigheder - bl. a. med henblik på at også disse styrker i givet fald skal kunne anvendes ved flyvestationernes forsvar, synes der at være en mulighed for at basere en civil klasseundervisning på dette grundlag og derfor efter principper nogenlunde svarende til de for forsvarsstyrkerne anvendelige.

Udvalget er derimod klar over, at der særligt i to henseender vil rejse sig store hindringer for gennemførelsen af den foreslåede undervisningsplan inden for flyvevåbnet. Som følge af flyvestationernes afsides beliggenhed i forhold til de større byer må der regnes med store vanskeligheder ved fremskaffelse af de nødvendige lokaler og ved antagelse af de nødvendige lærerkræfter. En særlig vanskelighed vil det også være, at der ved nogle af tjenestestederne kun er et ringe antal værnepligtige.

De samme problemer vil ganske vist være til stede for nogle af hærens tjenestesteders vedkommende (lejrene), men for flyvevåbnets vedkommende må det forudses, at de vil gøre sig gældende — i varierende grad — ved så godt som *samtlige* tjenestesteder.

Det må derfor forudses, at gennemførelsen af en civil undervisning i tjenestetiden for flyvevåbnets værnepligtige i henseende til karakter og omfang i hovedsagen må etableres ud fra de muligheder, som flyvestationerne selv åbner for så vidt angår tl—

vejebringelse af de nødvendige *lokaler,* og at der ved antagelse af *lærerkræfterne* vil opstå specielle vanskeligheder. Det sidstnævnte forhold vil i al fald illustrere sig ved et betydeligt behov for transport - enten af lærerne eller af mandskabet - og medføre særlige udgifter i denne henseende, og det vil måske nødvendiggøre ansættelse af faste lærere ved visse af de større stationer samt anvendelse af egnede befalingsmænd og menige som lærere i den civile undervisning i større udstrækning end det ellers tilsigtes ved udvalgets forslag.

Uanset de særlige omstændigheder og vanskeligheder, der således vil være gældende ved gennemførelsen af en civil tjenestetidsundervisning for flyvevåbnets værnepligtige, går udvalget imidlertid ind for, at dets forslag - med de nødvendige tillempelser og ændringer - så snart som muligt - og i det tempo det er muligt - søges gennemført også ved flyvevåbnet.

C. *Søværnet.*

Medens det - som det vil fremgå af foranstående afsnit - er udvalgets opfattelse, at den i afsnit A opstillede plan for gennemførelse af en civil undervisning i tjenestetiden for hærens værnepligtige i princippet vil kunne danne grundlag for en tilsvarende foranstaltning ved flyvevåbnet, er udvalget klar over, at de særlige forhold ved søværnet i højere grad vil stille sig i vejen for virkeliggørelsen af udvalgets forslag inden for dette værn.

Der er foran i kapitel III B gjort rede for hovedpunkterne i de værnepligtiges uddannelse og anvendelse i søværnet.

Det er her navnlig understreget, at indkaldelserne til søværnet sker efter behov, d. v. s. i henhold til de for de enkelte skibe, forter, baser m. v. opstillede *bemandingsreglementer,* og det er fremhævet, at størrelsen af søværnets styrke af værnepligtige på et givet tidspunkt alene vil være bestemt af antallet af sådanne skibe, fartøjer, baser, forter o. s. v. Endelig er det anført, at den forlængede tjenestetid ikke betyder, at der under tjenesten vil fremkomme perioder, som alene eller i væsentlig grad kan anvendes til f. eks. civil uddannelse - et forhold, der iøvrigt som tidligere nævnt gælder for samtlige værns vedkommende - men at den beredskabsmæssige betydning af tjenestetidsforlængelsen for søværnets vedkommende netop i første række består i den herved skabte forøgede mulighed for en bedre uddannelse af det værnepligtige personel.

Som tidligere nævnt er det bestemt, at tjenestetiden for de til *fladen* indkaldte fremtidig skal være 15 måneder (for specialister dog 18 måneder) og for de til *kystbefæstningen* indkaldte 18 måneder.

Idet udvalget går ud fra, at det principielt må anses for ønskeligt at indføre en civil tjenestetidsundervisning omfattende alle værnepligtige ved søværnet, skal der om de nærmere vilkår og muligheder herfor bemærkes følgende:

For de sejlende enheders vedkommende følger det af sagens natur, at en civil undervisning af den karakter, udvalget foreslår, ikke lader sig gennemføre under togter og næppe heller under skibenes kortere eller længere ophold i havn — uden for søværnets baser —. Udvalget er bekendt med, at der på visse togter som fritidsundervisning har været etableret kurser for mandskabet f. eks. i navigation og sprog.

Længere end til gennemførelse af sådanne kurser, og en lejlighedsvis gennemført undervisning i medborgerkundskab med egnede befalingsmænd eller menige som lærere, vil man imidlertid næppe kunne nå under togterne som sådanne.

Under skibenes ophold ved deres baser opstår derimod spørgsmålet om for kortere

eller længere tid at lade mandskabet indgå i den undervisning, som det iøvrigt har været muligt at etablere for det ved disse baser liggende faste mandskab.

Med hensyn til dette spørgsmål — gennemførelse af en civil tjenestetidsundervisning for de værnepligtige ved søværnets landinstitutioner - herunder også kystbefæstningens land- og søforter — er det udvalgets indstilling, at det — uanset de særlige forhold, der gør sig gældende med hensyn til organisationen af tjenesten for det værnepligtige mandskab, der gør tjeneste disse steder - er overordentligt ønskeligt, at der ved de nævnte institutioner gennemføres en undervisning af denne art.

Udvalget skal i denne forbindelse pege på, at det anser det for nødvendigt, at der snarest muligt påbegyndes en iværksættelse af den af kommissionen angående de værnepligtiges rationelle uddannelse i betænkning af 26. januar 1950, side 25 ff foreslåede undervisning i *medborgerkundskab* ved søværnets institutioner. Der er her foreslået en undervisning af et omfang af mindst 2 timer ugentlig og således, at undervisningen ved landinstitutionerne forestås af civile lærere og i skibene af egnede befalingsmænd eller menige.

Udvalget er på det rene med, at gennemførelsen af blot en regelmæssig undervisning i medborgerkundskab af det anførte omfang ved flere af søværnets landinstitutioner vil støde på betydelige vanskeligheder af forskellig art (afsides beliggenhed, små besætninger, tjenestens karakter, lokalemangel o. s. v.). Flere af disse problemer vil endog i forstærket grad melde sig for søforternes vedkommende, hvor tjenesten efter sin natur - og dermed mulighederne for etableringen af en civil undervisning for den menige besætning - i mange henseender mere vil være at sammenligne med skibenes end med landinstitutionernes forhold.

Udvalget, der er bekendt med, at der ved søværnets eksercerskole og ved institutionerne på Holmen har været gennemført en foredragsvirksomhed for de værnepligtige, må imidlertid lægge afgørende vægt på, at der af hensyn til en fremtidig udvikling på dette område for søværnets vedkommende så snart som muligt søges gennemført en rationel undervisning i medborgerkundskab for søværnets værnepligtige på de steder, hvor vanskelighederne skønnes mindst. Der skulle herved skaffes lejlighed til at indhøste erfaringer, der kan benyttes som grundlag for en senere ønskelig udbygning af ordningen.

Udvalget har i denne forbindelse fundet det betimeligt at pege på behovet for en undervisningsordning for det mandskab, der er indkvarteret på søværnets kaserne, på kaserneskibene *Hekla* og *Fyen* på Holmen samt på de større forter.

De således angivne synspunkter, hvorved udvalget har taget stilling til spørgsmålet om indledningsvis at etablere en tjenestetidsundervisning i *medborgerkundskab* for søværnets værnepligtige, anser udvalget imidlertid også som principielt gældende ved overvejelserne om gennemførelse ved dette værn af en *videregående* civilundervisning i tjenestetiden. Trods de betydelige vanskeligheder, der som nævnt her vil gøre sig gældende, og trods erkendelsen af, at udvalgets forslag, som det er udformet i afsnit A foran, ikke uden videre er gennemførligt ved søværnet, er det dog udvalgets opfattelse, at forslagets principper vil kunne anvendes som grundlag for tilrettelæggelsen af den kommende civile tjenestetidsundervisning for søværnets værnepligtige.

D. *Den centrale ledelse af den civile tjenestetidsundervisning.*

Gennemførelsen af en undervisningsordning i civile fag i tjenestetiden for forsvarets værnepligtige vil efter udvalgets opfattelse kræve en central administration og pædagogisk ledelse.

Under hensyn til den foreslåede undervisnings formål, karakter og omfang vil det være nødvendigt, at der uden for værnskommandoerne findes en myndighed, der har til særlig opgave at løse opståede spørgsmål i forbindelse med den omhandlede foranstaltnings gennemførelse, f. eks. vedrørende antagelse af undervisningsledere og lærere, fremskaffelse af undervisningslokaler, tilrettelæggelse af undervisningsplaner, anskaffelse af undervisningsmidler o. s. v.

Udvalget må endvidere anse det mest rationelt, at den omtalte myndighed arbejder i nær tilknytning til forsvarsministeriet, idet det forudsættes, at der af ministeriet udfærdiges de nødvendige nærmere bestemmelser om den nævnte ledelses ansvar og beføjelser henholdsvis i forholdet til ministeriet, til de militære myndigheder og de lokale ledere, herunder bl. a. med hensyn til administrationen af de til undervisningen bevilgede midler, fastsættelse af detailregier af administrativ og pædagogisk art, antagelse af personel o. s. v.

Til at varetage denne virksomhed vedrørende den centrale ledelse af den civile tjenestetidsundervisning, vil det efter udvalgets skøn være nødvendigt at antage en velkvalificeret og erfaren skolemand, der som undervisningskonsulent kan påtage sig det anførte hverv, der i første omgang vil kræve et betydeligt initiativ i henseende til den allerede påbegyndte undervisnings fortsættelse og udbygning inden for hæren og dens snarlige iværksættelse ved de andre værn og korps.

Det har i udvalget været drøftet, hvorledes man mest hensigtsmæssigt kan koordinere det foreslåede undervisningsarbejde med de arbejdsområder, der er henlagt under forsvarets velfærdstjeneste, herunder navnlig det velfærdsarbejde for de værnepligtige, der har form af fritidsundervisning, foredrag, ekskursioner, etablering af kasernebiblioteker o. s. v., men også det almindelige oplysningsarbejde, der påhviler velfærdstjenesten over for forsvarets værnepligtige og faste personel.

Der har ikke i udvalget været tvivl om, at en praktisk koordination mellem tjenestetidsundervisningen og fritidsundervisningen er absolut påkrævet såvel med hensyn til opstilling af fagplaner, antagelse af lærere, indkøb af bøger og andet undervisningsmateriel og evt. lokalebenyttelse. Heraf følger endvidere nødvendigheden af et nært samarbejde mellem de stedlige undervisningsledere og de lokale ledere af velfærdsarbejdet, bl. a. med det formål at opnå sådanne forhold, at enhver form for konkurrence mellem de to »undervisningstjenester« undgås, men at der i stedet søges etableret en ordning, hvorefter disse »tjenester« kan *supplere* hinanden til gavn for de værnepligtige.

Det er udvalgets indtryk, at fritidsundervisningen — efter gennemførelsen af udvalgets forslag om den civile tjenestetidsundervisning — som hidtil lægges an efter at kunne tilfredsstille de værnepligtiges *specielle ønsker* med hensyn til undervisning, således at den kan *udfylde* og videreføre planen for tjenestetidsundervisningen på de punkter, hvor denne må begrænses under hensyn til den nødvendige indpasning i den egentlige militærtjeneste.

Disse synspunkter vedrørende et nødvendigt samvirke mellem tjenestetids- og fritidsundervisningen er efter udvalgets mening blevet bekræftet af erfaringerne fra den under kapitel VI omtalte forsøgsundervisning.

Forsvarets velfærdstj eneste, der henhører under forsvarsministeriet, ledes i henhold til § 50 i lov nr. 276 af 18. juni 1951 om forsvarets ordning af et dertil nedsat udvalg (Folk og værn-udvalget) og af en af forsvarsministeriet udnævnt forretningsfører, der har ansvaret for den daglige ledelse.

Udvalget består af 8 mediemimer, hvoraf rigsdagen vælger de 4, medens forsvarsministeren udpeger de øvrige 4 medlemmer, der skal repræsentere henholdsvis hvert af de tre værn samt det frivillige soldaterarbejde.

Forretningsføreren har ansvaret for den daglige administration, der udføres gennem velfærdstjenestens hovedkontor i København.

Det *lokale* velfærdsarbejde ledes af de stedlige militære chefer (garnisonskommandanter, skibschefer, flyvestationschefer o. s. v.), der til hjælp herved udpeger en kvalificeret fast befalingsmand som velfærdsbefalingsmand. Endvidere vælger de værnepligtige og det faste mandskab ved hver underafdeling, skib m. v. et fritidsudvalg på mindst 3 medlemmer. Formændene for underafdelingernes m. fl.s fritidsudvalg og velfærdsbefalingsmanden indtræder endelig i et samlet fritidsudvalg for hver garnison, lejr m. v.

Samarbejdet mellem tjenestetidsundervisningen på den ene side og fritidsundervisningen, biblioteksarbejdet samt det øvrige velfærdsarbejde på den anden side må således på det *lokale plan* — under vedkommende militære chefs øverste ledelse og ansvar — varetages af den civile undervisningsleder, vedkommende velfærdsbefalingsmand og fritidsudvalgene.

Hvad den *centrale ledelse* angår, må udvalget mene, at de førnævnte hensyn til koordination i planlægning og praktisk udførelse af det samlede civile undervisningsarbejde under forsvaret gør det naturligt at knytte den centrale leder af tjenestetidsundervisningen til velfærdstj enestens hovedkontor, hvorved også opnås, at denne kan anvende et allerede eksisterende administrationsapparat, der i forvejen virker inden for forsvaret og som i kraft af sine opgaver samarbejder med en række civile institutioner og organisationer uden for forsvaret, som den pågældende leder behøver kontakt **til.** Netop under hensyn til, at det af mange grunde er ønskeligt, at der hurtigt kan foretages effektive skridt til tjenestetidsundervisningens iværksættelse i størst muligt omfang ved værnene, vil det være af betydelig værdi, at det praktiske apparat straks står til rådighed for undervisningskonsulenten i modsætning til, at megen tid må forudses at ville medgå i starten til organisation af et ellers påkrævet nyt selvstændigt administrations-kontor for den kommende leder. Endelig kommer hertil, at en sådan ordning bedst vil muliggøre en udnyttelse af de erfaringer, som velfærdstj enesten hidtil har indsamlet med hensyn til undervisning og det øvrige oplysningsarbejde over for de værnepligtige, herunder også undervisning i medborgerkundskab, navnlig den obligatoriske undervisning i medborgerkundskab ved det danske kommando i Tyskland, der som anført andetsteds har været i gang siden 1947.

Udover at foreslå, at der til at varetage arbejdet med iværksættelsen og ledelsen af den civile tjenestetidsundervisning af forsvarets værnepligtige ansættes en undervisningsleder, indstiller udvalget, at dette opretholdes indtil videre. Hensigten hermed skulle være at give udvalget mulighed for at bistå ved den foreslåede ordnings gennemførelse såvel på det centrale som på det lokale plan.

Det er gentagne gange i nærværende betænkning fremhævet, at gennemførelsen af udvalgets plan efter dens karakter og i det ønskede omfang vil være forbundet med meget betydelige vanskeligheder navnlig af praktisk art. Udvalget har efter sagens natur kun kunnet angive hovedlinierne i en mulig ordning af en civil tjenestetidsundervisning, og da tjenestetidsforlængelsens iværksættelse gør det nødvendigt for udvalget at afgive sin indstilling til forsvarsministeriet på et tidspunkt, da forsøgsundervisningen ved fire af hærens garnisoner kun har været i gang i et tidsrum af 2-3 måneder, har udvalget fundet det rigtigt at foreslå, at det opretholdes som vejledende og tilsynsførende organ, indtil ordningen i væsentlig højere grad end nu er prøvet og fæstnet i praksis.

Udvalget skal derfor foreslå, at der indtil videre tilrettelægges en ordning, hvorefter den civile *tjenestetidsundervisning* henlægges under forsvarsministeriet således, at den daglige ledelse varetages af den ansatte undervisningskonsulent i samarbejde med velfærdstjenestens forretningsfører, der varetager den kontormæssige og forretningsmæssige side af sagen.

Nærværende udvalg opretholdes indtil videre som rådgivende og tilsynsførende organ for forsvarsministeriet i spørgsmål vedrørende gennemførelsen af udvalgets forslag og undervisningens forløb, således at udvalget på denne måde får lejlighed til at tage stilling til sådanne ændringer i og udfyldninger af dets forslag, som dettes virkeliggørelse viser sig at give anledning til.

VI

Forsøgsundervisningen.

Efter at udvalget i sine overvejelser var nået frem til fastlæggelsen af hovedretningslinierne for omfang og indhold af en civil undervisning i. tjenestetiden for hærens værnepligtige, og efter at der i udvalget havde fundet indgående drøftelser sted af de problemer, som gennemførelsen i praksis af en sådan undervisning ville rejse, blev det besluttet at indstille til forsvarsministeriet, at der ved enkelte af hærens garnisoner forsøgsvis blev gennemført en civil undervisning på grundlag af den af udvalget skitserede plan.

Der var i udvalget enighed om, at det meget spinkle erfaringsmateriale og det mulige forslags omfang og bekostelighed under alle omstændigheder ville gøre det nødvendigt at foretage en prøve på, om — og i givet fald *hvorledes* — en foranstaltning som den påtænkte kunne realiseres. Udvalget måtte endvidere finde det mest hensigtsmæssigt, at et sådant forsøg blev gjort, inden udvalget afgav sin endelige indstilling til forsvarsministeriet, således at de indvundne erfaringer blev gjort anvendelige for udvalget foruden for forsvarets myndigheder.

Under 29. oktober 1952 afgav udvalget derfor til forsvarsministeriet den som bilag 1 til nærværende betænkning optrykte indstilling om, at der i vintermånederne 1952-53 forsøgsvis gennemførtes en civil tjenestetidsundervisning ved garnisonerne i Holbæk og Vordingborg — omfattende såvel undervisning i medborgerkundskab af rekrutterne som undervisning i dette fag og i valgfri fag af de værnepligtige, der gjorde tjeneste i 2. halvår - samt i garnisonerne i Haderslev og Odense - omfattende alene undervisning i medborgerkundskab for alle værnepligtige (uanset om de gjorde tjeneste i 1. eller 2. halvår).

Efter at forsvarsministeriet havde tiltrådt udvalgets forslag, og der af bevillingsmyndighederne var stillet den fornødne bevilling — skønsmæssigt anslået til 175.000 kr. for 6 måneders prøveundervisning - til rådighed til formålet, ansatte forsvarsministeriet - efter forhandling med udvalget — nedennævnte som undervisningsledere ved de 4 garnisoner:

Højskoleforstander J. Bøgh ved garnisonen i Holbæk,
højskoleforstander E. Dahlerup-Petersen ved garnisonen i Vordingborg,
lektor K. Hasselmann ved garnisonen i Odense og
højskolelærer Johs. Hvid ved garnisonen i Haderslev.

Medens de to førstnævnte blev antaget som heltids-ledere og deres aflønning fastsat herefter, gik man ved ansættelsen af lederne ved garnisonerne i Odense og Haderslev ud fra, at ledelsen af undervisningen de nævnte steder kunne varetages ved siden af de pågældendes øvrige virksomhed.

I de af forsvarsministeriet til gamisonskommandanterne i de nævnte 4 garnisoner udsendte meddelelser og bestemmelser vedrørende iværksættelsen af den civile tjeneste - tidsundervisning var bl. a. anført:

»Til at forstå den nævnte obligatoriske undervisning vil forsvarsministeriet snarest antage en civil *undervisningsleder* for hver af de 4 garnisoner. Selve undervisningen skal i hovedsagen varetages af civile lærere.

Undervisningslederen er den faglige leder af den obligatoriske undervisning og er i denne henseende indtil videre direkte underlagt forsvarsministeriet.

Det vil være undervisningsledernes opgave at tilrettelægge og lede den obligatoriske undervisning, herunder at forhandle med de lokale undervisningsinstitutioner, organisationer m. fl.

Med hensyn til undervisningens indpasning i den militære uddannelsesplan, afgivelse af underafdelinger til undervisning, militære undervisningslokaler og andre kommandomæssige spørgsmål vil nærmere aftale være at træffe mellem garnisonskommandanten og undervisningslederen.

Der må fra kommandomyndighedernes side ydes undervisningslederne den bedst mulige støtte ved tilrettelæggelsen og gennemførelse a af den obligatoriske civilundervisning.

Selv om undervisningslederen som faglig leder af undervisningen har ansvaret for dennes forsvarlige tilrettelæggelse og gennemførelse, anmodes gamisonskommandanterne dog om til stadighed at følge hele dette arbejde i et sådant omfang, at de pågældende over for ministeriet kan fremsætte deres vurdering af dette nye arbejde inden for forsvaret.«

De 4 undervisningsledere påbegyndte straks efter deres ansættelse det forberedende arbejde med henblik på undervisningens iværksættelse, d. v. s. opstilling af en undervisningsplan i nært samarbejde med gamisonskommandanterne og afdelingernes befalingsmænd, undersøgelse og forhandling vedrørende ansættelse af lærere, fremskaffelse af lokaler o. s. v.

Undervisningen kom for størstedelen af mandskabets vedkommende i gang i løbet af januar måned 1953 - for 2. halvårsmandskabet i Vordingborg dog først i februar 1953.

Forinden fastlæggelsen af undervisningsplanen for den valgfri undervisning ved garnisonerne i Holbæk og Vordingborg arrangerede lederne i samarbejde med befalingsmændene en undersøgelse af mandskabets interesser og ønsker i henseende til en sådan undervisning. På grundlag af den af udvalget opstillede fagplan, jfr. bilag 1, blev der forinden den egentlige »afstemning« givet mandskabet en almindelig orientering om undervisningens formål, og karakter og om de faggrupper, som det var muligt at vælge imellem.

Om denne »afstemning«s resultater, om den deraf følgende opdeling af de værnepligtige i hold til faglig og/eller almendannende undervisning samt om undervisningens forløb i det hele taget ved de 4 garnisoner skal man henvise til de som bilag 2—5 til nærværende betænkning optrykte rapporter og timeplaner fra de 4 undervisningsledere.

I de nævnte rapporter gives der dels en redegørelse for tilrettelæggelsen, omfanget og forløbet af undervisningen, dels meddeler undervisningslederne deres indtryk af, hvorledes foranstaltningen som sådan vurderes af de værnepligtige, befalingsmændene og lærerne, og endelig fremsættes der en række bemærkninger om særlige erfaringer og forhold, der skønnes af betydning ved en eventuel fortsættelse og udvidelse af undervisningen.

Sammenfattende kan oplyses, at prøveundervisningen ialt har omfattet ca. 2700 mand fordelt på ca. 125 hold, hvert af en størrelse af 25-30 mand.

I denne forbindelse kan det oplyses, at udvalget til brug for nærværende indstilling har overvejet at lade foranstalte en speciel undersøgelse blandt de i undervisningen deltagende soldater i den hensigt at skaffe sig et indtryk af disses indstilling til undervisningen og deres eventuelle ønsker i forbindelse med reformer o. lign. under en eventuel fortsættelse. Det var tanken at lade en sådan undersøgelse foretage af »neutrale« personer, der uafhængig af forsvarsministeriet, de militære myndigheder og undervisningslederne kunne henvende sig til soldaterne.

Da det har været nødvendigt at fremskynde afgivelsen af nærværende betænkning, og da man mente allerede at have fået et nogenlunde godt billede af soldaternes stilling til den hidtidige undervisning, hvortil kom et i udvalget fremsat forslag om, at det blev overvejet at sammenkæde en sådan undersøgelse vedrørende den civile undervisning med andre spørgsmål vedrørende de værnepligtiges tjeneste, har udvalget imidlertid besluttet at udsætte denne undersøgelse indtil videre. Ved en sådan udsættelse vil også opnås, at soldaternes opfattelse senere vil kunne bygge på en undervisning, der har løbet en længere tid og derfor er mindre præget af de forskellige forhold, der gør sig gældende på begyndelsesstadiet i et sådant tilfælde.

Vedrørende det i de nævnte rapporter fra undervisningslederne oplyste skal iøvrigt bemærkes, at undervisningen for soldaterne i 2. halvår i Holbæk (i de valgfri fag) har haft et omfang af 5 timer ugentlig, i Vordingborg 4 timer ugentlig. I undervisningsplanerne begge steder er indgået 1 times undervisning i medborgerkundskab. Den valgfri undervisning i Holbæk er tilrettelagt efter en norm af 2 timer til hvert af de valgfri fag, i Vordingborg derimod således, at der er givet 1 time i et fag og 2 timer i et andet.

Den sidstnævnte - i Vordingborg anvendte - ordning har efter undervisningslederens oplysning gjort tilrettelæggelsen af planen temmelig vanskelig. Udvalget mener derfor fortsat at kunne gå ind for et timetal af gennemsnitlig 5 timer ugentlig for undervisningen i 2. og 3. halvår, således at der til de valgfri fag kan anvendes 2 dobbelttimer pr. mand.

Udvalget har med interesse noteret sig forslaget fra undervisningslederen i Holbæk om, at der inden for det tidsrum, der hidtil er anvendt til undervisning af hver underafdeling af 2. halvårs-soldaterne - fra kl. 7^{30} til kl. 12^{20} - gives 6 timer å 45 minutter i stedet for 5 timer à 50 minutter. Der opnås herved at kunne bygge undervisningen op på 3 dobbelttimer, hvilket dels skønnes at give faget medborgerkundskab en placering, der svarer til den betydning og interesse, som soldaterne viser faget, og dels giver mulighed for en større smidighed i timeplanen.

Det er udvalgets opfattelse, at det rejste spørgsmål bør tages med i overvejelserne ved tilrettelæggelsen af den fremtidige timeplan for undervisningen i beredskabsåret. Samtidig bemærkes, at en forøgelse af timetallet også er et udgiftsspørgsmål, som man må tage hensyn til ved den afgørelse, der træffes.

løvrigt synes undervisningsledernes rapporter at vise, at de foreslåede timer - i form af samtaletimer — i medborgerkundskab giver en betydelig mulighed for at vække de værnepligtiges interesse og lyst til aktiv medvirken. De foreløbige erfaringer tyder på, at visse hovedprincipper vil kunne lægges til grund ved undervisningens tilrettelæggelse. Det understreges, at det er nødvendigt at begynde med soldaternes egne problemer. Personlige spørgsmål og familie-, opdragelses-, bolig- og foreningsspørgsmål har en betydelig overvægt i interesse frem for de mere almene politiske spørgsmål (grundloven, udenrigspolitik o. s. v.).

Der er derfor anledning til at tro, at de erfaringer, der med tiden vil kunne samles fra undervisningen i medborgerkundskab, **vil** gøre det muligt at fastlægge visse fælles retningslinier for stofvalg og fremgangsmåde under arbejdet i dette fag, selv om det også synes bekræftet, at det er af afgørende betydning, at lærernes og deltagernes frihed over for emnerne bevares.

Hvad de valgfri fag angår, har forsøgsundervisningen vist, at den redegørelse og vejledning, der gives soldaterne, forinden disse vælger fag, er af stor betydning, og at der formentlig her er tale om en faktor ved tjenestetidsundervisningen, som man bør tillægge megen opmærksomhed. På den anden side vil en permanent løbende undervisning gøre det nemmere for de værnepligtige på forhånd at få kendskab **til,** »hvad det drejer sig om«.

Resultatet af de trufne valg har vist, at fagene dansk og regning har været de mest foretrukne (10 hold i Vordingsborg og 4 hold i Holbæk).

Derefter følger i »interesserækken« — med nogenlunde ens tilslutning — fag som motorlære og landbrugs lære. Endvidere har der været undervist i fagene: træsløjd, benskæring (dog kun i Vordingborg), engelsk, bogføring, tegning samt sang og musik.

Den betydelige interesse for dansk og regning må sikkert for en del ses som en konsekvens af den vejledning, der forud for afstemningen er givet de værnepligtige. Det oplyses således i rapporten om undervisningen i Holbæk, at et positivt arbejde blev gjort - og måtte gøres - for at få netop de ringest udrustede af soldaterne til at vælge disse fag. På basis af en kvalitets del ing af soldaterne i de nævnte elementærfag er der derefter udført et betydeligt arbejde, der allerede efter den korte tid, der har været tale om, har givet gode resultater.

Med hensyn til ansættelse af de nødvendige lærerkræfter synes vanskelighederne i de fire garnisonsbyer, hvor prøveundervisning har fundet sted, at have været mindre end ventet. Det er dog bekræftet, at det vil være vanskeligt at få frigjort folkeskolens og gymnasieskolens lærere navnlig til en formiddagsundervisning. Både i Vordingborg og Holbæk har undervisningslederne bestræbt sig på at få assistance fra de nævnte skolers lærere. Til undervisningen i medborgerkundskab har man knyttet lærere med praktisk erfaring fra forskellige stillinger i samfundslivet, således embedsmænd fra stat og kommune og enkelte fra erhvervslivet. Undervisningslederne i Holbæk og Vordingborg går i deres rapporter ind for en sådan saminensat lærerkreds for medborgerundervisningens vedkommende, hvorved en alsidig belysning af samfundet og dets problemer bliver mulig eventuelt ved, at man i et vist omfang bytter lærerne på holdene.

Til de valgfri fag er antaget lærere med de specielle nødvendige fagkundskaber. I Holbæk har der til fagene dansk, regning og fremmede sprog udelukkende været anvendt professionelle lærere.

I Odense og Holbæk er gennemført særlige orienteringstimer under ledelse af specialister på de pågældende områder (social-, penge-, bygge- og skatteproblemer).

Lokaleproblemerne har i Holbæk og Haderslev kunnet løses inden for de pågældende kaserners område. For Holbæks vedkommende skyldes det den særlige omstændighed, at der tidligere har været befalingsmandsskole ved garnisonen, og at fire undervisningsbarakker derfor har været til rådighed. I Haderslev har man kunnet klare sig med samlingsstuerne, da undervisningen ved denne garnison har været begrænset til medborgerkundskab. I Odense har man foruden samlingsstuerne benyttet nogle lejede lokaler. I Vordingborg kunne det tilstrækkelige antal lokaler ikke skaffes på kasernen, men det lykkedes undervisningslederen at leje 6 lokaler andetsteds i byen, heraf 4 på byens tekniske skole. Den væsentlige del af undervisningen ved Vordingborg garnison er derfor foregået på denne skole.

I tilfælde af udvidelse af undervisningen i Holbæk og Haderslev må det forudses nødvendigt også at skulle skaffe egnede lokaler uden for kasernen til brug for undervisning i disse byer.

Det er undervisningsledernes indtryk, at der blandt deltagerne i den faglige undervisning er interesse for et eller andet »certifikat« for, at de har deltaget i den pågældende undervisning.

Hvad angår brug af undervisningsmidler skal henvises til den som bilag 6 til nærværende betænkning optrykte fortegnelse vedrørende undervisningen i Vordingborg. Fortegnelsen vil formentlig i al væsentligt kunne tages som norm for de krav, der her skal opfyldes.

Det bemærkes, at undervisningslederne ved garnisonerne i Odense og Haderslev ikke har ønsket at benytte statsradiofoniens grundbog »Borger i Danmark« ved undervisningen i medborgerkundskab.

Det er udvalgets opfattelse, at de omtalte rapporter fra undervisningslederne har bekræftet det indtryk, som udvalget i forvejen — gennem besøg ved de omhandlede garnisoner og samtaler med lederne o. s. v., jfr. kapitel I - har fået af forsøgsundervisningens forløb og resultater.

Det fremgår af de samlede for udvalget foreliggende oplysninger, at langt det overvejende antal af de deltagende værnepligtige har vist en positiv og interesseret holdning til undervisningen, og at de må antages at nære ønske om dens fortsættelse. Endvidere synes vedkommende militære myndigheders og de medvirkende læreres stilling til forsøget at tale for, at en obligatorisk undervisning gennemføres ved de øvrige af landets garnisoner og tjenestesteder m. v.

Der er derfor enighed i udvalget om, at forsøgsundervisningen efter alt foreliggende begrunder en indstilling fra udvalget om, at der snarest muligt iværksættes en civil tjenestetidsundervisning for forsvarets værnepligtige i den udstrækning, som forholdene ved de enkelte tjenestesteder tillader det, og således at udvalgets forslag, som det er formuleret i kapitel V foran - suppleret med de oplysninger og bemærkninger vedrørende forsøgsundervisning, som fremgår af nærværende kapitel og de indsendte rapporter - danner grundlag for en sådan undervisnings gennemførelse inden for de tre værn.

VII

UDGIFTER VED GENNEMFØRELSE AF UDVALGETS FORSLAG

Udvalget har forsøgt at opstille en beregning over de udgifter, som en gennemførelse af civil tjenestetidsundervisning i fuld udstrækning vil medføre *for perioden* Vs *1953 (da den nuløbende forsøgsundervisning afsluttes) til* $^{30}/_{4}$ *1954,* omfattende *for hæren:* alt i Danmark tjenstgørende mandskab, *for flyvevåbnet:* de menige af »jordstyrkerne« og *for søværnet:* hovedsageligt landinstitutionernes og kystbefæstningens mandskab samt øvrige menige i det omfang, de praktiske forhold må antages at muliggøre den omhandlede undervisning.

Denne beregning har ifølge sagens natur måttet foretages på et ret usikkert grundlag, således som det vil fremgå af den følgende omtale af de enkelte udgiftsposter.

I denne forbindelse skal det, som tidligere anført, nævnes, at det på tidspunktet for nærværende betænknings afgivelse kun for *hærens* vedkommende - og i nogen grad for flyvevåbnet — er muligt at danne sig et overblik over det omfang, undervisningen kan forventes at få, bl. a. på grundlag af de foreløbige erfaringer fra den i kapitel VI omtalte forsøgsmæssige undervisning.

A. *Hæren.*

1. Gennemførelsen af den civile tjenestetidsundervisning for samtlige hærens værnepligtige fra maj 1953 vil skønsmæssigt komme til at omfatte følgende antal mand:

1. halvårs undervisning	ca. 17.700	mand	i	6	måneder
.....	- 1.700		-	3	
2. og 3. halvårs undervisning	- 1.700	—	-	3	-
—	- 10.000	_	-	6	-
—	- 4.000		-	12	

2. Udvalget er — som tidligere nævnt - gået ud fra, at der gives 1. halvårs soldater undervisning i medborgerkundskab i 16-20 uger à 2 timer i halvåret, og at soldaterne i »beredskabsåret« fra 7.-18. måned kan få medborgerundervisning og faglig undervisning i ca. 40 uger å 5 timer.
3. Går man ud fra, at der undervises i klasser à ca. 30 mand, får man følgende antal klasser:

1. halvårs undervisning	590	klasser i	6	måneder
	57	- -	3	
2. og 3. halvårs undervisning	57	- -	3	
	333	- -	6	
	133	- -	12	- ,

og antallet af timer bliver:

1. halvårs undervisning	ca. 23-000	timer
2. og 3. halvårs undervisning	- 63-000	-

4. I de tilfælde, hvor der til den løbende forsøgsundervisning har måttet lejes *lokaler* uden for kasernerne, har lejen andraget 5 kr. pr. time, incl. opvarmning, belysning, rengøring og slitage.

Da udvalget efter de foreløbigt indhøstede erfaringer mener at kunne gå ud fra, at en væsentlig del af undervisningen for 1. halvårs-mandskabet kan foregå på kasernerne, har man for denne undervisnings vedkommende i overslaget regnet med leje af andre lokaler til skønsmæssigt 5000 af de nævnte 23.000 timer. Dette vil koste *25.000 kr.*

For så vidt angår undervisningen for 2. og 3. halvårs-mandskab, må det imidlertid påregnes, at der ikke kan stilles lokaler til rådighed på kasernerne. Udgiften til disse lokaler vil derfor andrage *315.000 kr.*, således at de samlede udgifter til lokaleleje bliver ialt 340.000 kr.

5. Timelønnen for lærere er for forsøgsundervisningens vedkommende efter forhandling med finansministeriet fastsat til 6,00 kr. for lærere med 0-3 års anciennitet, stigende hvert 3. år med 0,75 kr. til 8,25 kr. + f. t. 75 %.

Da man må gå ud fra, at en væsentlig del af de antagne timelærere vil være berettiget til aflønning efter højeste løntrin, har man i nærværende overslag ment det rigtigt at regne med højeste timeløn, og den samlede udgift til timelønninger vil derfor andrage *ca. 1.250.000 kr.*

Som følge af vanskelighederne ved at skaffe det nødvendige antal timelærere må der påregnes betydelige udgifter til transport af lærere, der har bopæl uden for garnisonsbyerne. På indeværende tidspunkt har man imidlertid ikke ment det muligt blot skønsmæssigt at ansætte de udgifter, der i denne forbindelse kan blive tale om.

6. Som nævnt foran (side 28) påregnes der ansat heltidsbeskæftigelede *undervisningsledere* i de garnisoner (garnisonsområder), hvor der skal undervises *både* 1. halvårs *og* ældre mandskab.

Der vil efter det for udvalget foreliggende herefter blive behov for ca. 18 sådanne ledere.

Til at forestå undervisningen i de øvrige garnisoner vil der behøves ca. 10 delvis beskæftigede ledere.

Med finansministeriets samtykke er der ved forsøgsundervisningen ydet *heltidsbeskæftigede ledere* et vederlag, beregnet efter en årsløn af 9000 kr. + de for tjenestemænd gældende tillæg. For *delvis beskæftigede ledere* har vederlaget været 2000 kr. for forsøgsperioden (ca. $4^1/_2$ måned); det *årlige* vederlag for disse er herefter ansat til *5000 kr.*

Endvidere må regnes med udgifter til aflønningen af den foran i kapitel V D omtalte undervisningskonsulent ved velfærdstjenestens hovedkontor samt udgifter til dennes kontorhold, rejser m. v.

Den samlede årlige udgift **til** undervisningsledere m. v. er herefter ansat til ca. *450.000 kr.*

7. Ved den hidtil gennemførte undervisning har der været stillet et beløb til rådighed for garnisonskommandanterne, svarende til 17 kr. pr. deltager, heraf påregnedes de 15 kr. anvendt til undervisningsmaterialer og de 2 kr. til honorering af specialister, som indkaldes til gennemgang af særlige emner.

Det har endnu ikke været muligt at danne sig et skøn over, om dette beløb kan anses for passende. Såfremt man imidlertid går ud fra, at der til undervisningen i 1. og 2. halvår anvendes beløb af denne størrelsesorden, må der ved overgangen til 3. halvårs undervisning regnes med en yderligere udgift til undervisningsmaterialer, såfremt der gives deltagerne lejlighed til at vælge nye fag.

For tidsrummet indtil $^{30}/_{4}$ 1954 vil der dog blive tale om anskaffelse af bøger m. v. til samtlige deltagere med undtagelse af dem, der i forsøgsperioden har modtaget faglig undervisning.

Udgiften til bøger m. v. er for det første år skønsmæssigt ansat til *ca. 350.000 kr.*

8. Den samlede udgift for hæren vil således for tiden $^{1}/_{5}$ 1953-$^{30}/4$ 1954 skønsmæssigt ansat andrage:

Leje af lokaler	ca.	340.000	kr.
Aflønning af timelærere	-	1.250.000	-
Aflønning af undervisningsledere m. v.	-	450.000	-
Undervisningsmateriel m. v.	-	350.000	-
lait ...	ca.	2.390.000	kr.

B. *Flyvevåbnet.*

Undervisningen vil omfatte:

1. halvårs undervisning	1000	menige	i	3	måneder
—	1850		-	6	
2. og 3. halvårs undervisning	950	-	-	3	-
—	1600		-	6	
—	950	-	-	9	
—	600	-	-	12	

Med de under A nævnte satser vil den samlede udgift ved undervisning af flyvevåbnets værnepligtige kunne ansættes til:

Leje af lokaler	ca.	75.000	kr.
Aflønning af timelærere	-	250.000	-
Aflønning af undervisningsledere	-	75.000	-
Undervisningsmateriel m. v.	-	70.000	-
Ialt ...	ca.	470.000	kr.

C. *Søværnet.*

Til søværnet indkaldes ca. dobbelt så mange værnepligtige som til flyvevåbnet.

Imidlertid kan det, som anført i kapitel V C ikke på nuværende tidspunkt siges, i hvilket omfang der kan gennemføres civil tjenestetidsundervisning ved dette værn.

Undervisning kan næppe gennemføres på de sejlende enheder, men derimod ved kystbefæstningen og visse institutioner i land.

Udgiften vil derfor antagelig højst blive af samme størrelse som for flyvevåbnet, altså *ca. 300.000 kr.*

D. Som nævnt er udvalget i sit overslag gået ud fra, at undervisningen løber i fuldt omfang allerede fra maj 1953.

Udvalget er imidlertid klar over, at det ikke vil være muligt at give undervisningen dette omfang fra starten, idet der må forudses betydelige vanskeligheder med hensyn til ansættelse af ledere og lærere og fremskaffelse af lokaler.

Det må imidlertid anses for meget ønskeligt, at der fra maj 1953 gennemføres undervisning for alt mandskab med over 12 måneders tjenestetid, og at der derefter indføres undervisning for det øvrige mandskab, så snart forholdene overhovedet gør det muligt.

Udvalget skal derefter foreslå, at der for finansåret 1953/54 snarest søges en bevilling på *1,5 mill, kroner* til iværksættelse af en undervisning af den foreslåede art ved de tre værn.

København, i marts 1953.

/. Th. Arnfred. *H. Buhl.* *Victor Gram.*

Hans Hansen (Rørby). *V. Jacobsen.* *J ør gen Jørgensen,*

E. L. Kirkegaard. *Frode Kristensen.* *E. Lindgren,* formand.

A. Michelsen. *Poul Møller.* *C. M. F. K. N. Nørresø.* *H. Øllgaard.*

Verner Christiansen. *f. Larsen.*

Udvalget vedr. 18 måneders tjenestetid.

København, den 29. oktober 1952.

Til forsvarsministeriet.

Det af forsvarsministeriet under 30. april 1952 nedsatte udvalg til behandling af spørgsmål i forbindelse med forlængelsen af den militære tjenestetid til 18 måneder har siden udvalgets nedsættelse navnlig arbejdet med spørgsmålet om tilrettelæggelse af en civil undervisning i tjenestetiden for hærens værnepligtige.

Ifølge de foreløbige af udvalget udarbejdede planer er det tanken at søge en sådan undervisning gennemført efter følgende retningslinier:

1. I de første 6 måneder (rekruttiden) gives ugentlig gennemsnitlig 2 timers obligatorisk undervisning i medborgerkundskab.

2. I de to følgende halvår (beredskabstiden) gives der en obligatorisk undervisning af følgende omfang:

I 2. halvår (7.-12. måned) gennemsnitlig 4 timer ugentlig.

I 3. halvår (13.-18. måned) gennemsnitlig 6 timer ugentlig.

Af de nævnte 4 henholdsvis 6 timers ugentlig undervisning i 2. og 3. halvår er 1 time tænkt anvendt til fortsat undervisning i medborgerkundskab og de resterende timer til en faglig eller almen dannende undervisning efter de værnepligtiges eget valg.

Det er således hensigten at *give* de værnepligtige mulighed for at træffe valg inden for en forud opstillet faggruppe bestående af 5-6 fag, der tager hensyn til de værnepligtiges stilling i erhvervslivet og deres specielle faglige eller andre naturlige interesser i denne henseende.

Udvalgets opmærksomhed har herved navnlig samlet sig om følgende fag:

1. Landbrugsfaglig undervisning.
2. Teknisk undervisning, herunder undervisning i hverdagslivets teknik, arbejdsteknisk og fagteknisk undervisning.
3. Sprog.
4. Bogføring, eventuelt afpasset: efter vedkommendes erhverv, for eksempel landbrugs- eller handelsbogføring.
5. Dansk med vægten lagt på praktisk dansk, for eksempel udfyldning af blanketter, skrivning af ansøgninger, eventuel handelskorrespondance.
6. Andre fag, for eksempel husflid, frihåndstegning eller musik og sang.

De værnepligtige skulle på dette grundlag have adgang til at vælge 2 fag, hvori de samtidig meddeles undervisning. Endvidere skulle de værnepligtige een gang — normalt efter 6 måneders tjeneste i beredskabstiden (det vil sige efter 12 måneders samlet tjeneste) — have lejlighed til at vælge undervisning i nye fag.

Af hensyn til den civile undervisnings indpasning i den samtidig løbende militære undervisning og uddannelse er det anset nødvendigt at tilrettelægge den førstnævnte undervisning på den måde, at de enkelte underafdelinger (kompagnier, batterier) samlet deltager i civil undervisning på en bestemt dag af ugen, for eksempel således, at et bestemt kompagni (ca. 110—180 mand) »afgives« til civil undervisning en bestemt ugedag.

For at muliggøre en effektiv undervisning er det hensigten - i al fald for så vidt angår den faglige undervisning, men også i størst muligt omfang for medborgerundervisningens vedkommende — at etablere en klasseundervisning med klasser på indtil ca. 30 elever.

Til at tilrettelægge gennemførelsen af den omhandlede obligatoriske civile undervisning foreslår udvalget, at der ved de garnisoner, der vil komme til at omfatte større beredskabsstyrker, ansættes civile undervisningsledere. Da disse ledere vil få et betydeligt ansvar for den civile undervisnings tilfredsstillende gennemførelse, og da dette vil stille dem overfor en speciel og vanskelig opgave, vil det: være nødvendigt at søge ansat erfarne, kvalificerede og interesserede undervisningsledere, der kan anvende deres fulde arbejdskraft på opgaven.

I øvrigt tænkes undervisningen hovedsageligt gennemført ved hjælp af civile lærere, der antages på timelønsbasis. Til fremskaffelsen af de nødvendige lærerkræfter - og i øvrigt ved tilrettelæggelsen af undervisningsplanen for de enkelte garnisoner — er det hensigten at etablere et samarbejde med de lokale undervisningsinstitutioner (folkeskolen, folkehøjskoler, landbrugsskoler, ungdomsskoler, tekniske skoler og handelsskoler m. v. samt de private oplysningsforbund).

I det omfang det er muligt, er det meningen at lade undervisningen foregå på kasernerne, men under hensyn til at lokaleforholdene på de fleste kaserner ikke vil tillade gennemførelse af den tænkte klasseundervisning, vil det de fleste steder være nødvendigt at skaffe egnede lokaler i vedkommende garnisonsby - fortrinsvis i kasernens nærhed - til brug for undervisningen.

Det samlede antal værnepligtige, der - for hærens vedkommende - efter gennemførelsen af 18 måneders tjenestetid vil være tale om at undergive civil undervisning, kan ansættes til ca. 23.000, indkvarteret på 25-30 kaserner landet over.

For så vidt angår det samlede timetal for den civile obligatoriske undervisning, som det under hensyn til den militære tjeneste vil være muligt at give de værnepligtige, mener udvalget efter det foreliggende materiale at måtte gå ud fra en norm på 35-40 timers undervisning i rekruttiden (medborgerkundskab) og omkring 180 timers undervisning i beredskabsåret; det vil sige, at hver værnepligtig under indkaldelsen skulle kunne opnå ca. 215-220 timers civil undervisning i tjenestetiden.

Da en undervisning af den anførte karakter og af det nævnte omfang - hvortil vil slutte sig en tilsvarende undervisning for søværnet og flyvevåbnets værnepligtige - naturligvis vil stille forsvarets myndigheder og de civile undervisningsledere og lærere overfor en række nye og vanskelige problemer, har udvalget ment det rigtigt at foreslå forsvarsministeriet, at der allerede forinden 18 måneders tjenestetiden bliver effektiv - d. v. s. i de kommende vintermåneder - ved enkelte af hærens garnisoner gennemføres en civil undervisning efter den foran skitserede plan. Der skulle herved - samtidig med at udvalget i øvrigt fortsætter sit arbejde - åbnes mulighed for at indvinde sådanne erfaringer, som skønnes nødvendige for udvalget forinden afgivelse af udvalgets endelige indstilling i sagen.

Hærkommandoen har over for udvalget foreslået garnisonerne i *Vordingborg* og *Holbæk* som egnede til iværksættelse af en civil undervisning for sådanne værnepligtige, der gør tjeneste i 2. halvår af indkaldelsestiden. For disse garnisoners vedkommende - de vil i det kommende vinterhalvår være på ca. 900 mand hver - skulle der herefter blive tale om at give ca. 400 mand en *faglig og/eller almendannende* undervisning på gennemsnitlig 4 timer ugentlig og ca. 500 mand (rekrutter) en undervisning i *medborgerkundskab* på gennemsnitlig 2 timer ugentlig.

Udvalget har kunnet tiltræde, at den nævnte forsøgsvise undervisning søges gen-

nemført ved garnisonerne i Vordingborg og Holbæk, men har herudover fundet det hensigtsmæssigt tillige at søge gennemført en undervisning alene i *medborgerkundskab* ved garnisonerne i *Haderslev* (ca. 600 mand) og *Odense* (ca. 450 mand), således at der ved disse garnisoner gives 2 timers ugentlig undervisning til alle værnepligtige, uanset om de gør tjeneste i 1. eller 2. halvår.

Det er udvalgets hensigt - såfremt den foreslåede prøveundervisning virkeliggøres - i fornøden udstrækning at bistå garnisonerne og de antagne undervisningsledere ved planlægningen og gennemførelsen af foranstaltningen. Udvalget vil endvidere nøje følge undervisningens forløb, navnlig med henblik på tilvejebringelsen af det tilstræbte erfaringsgrundlag for udvalgets endelige indstilling.

Forinden udvalget indleder de nødvendige forhandlinger med henblik på den omhandlede prøveundervisnings snarlige gennemførelse, herunder navnlig antagelse af undervisningsledere og lærere og fremskaffelse af undervisningslokaler m. v., skal udvalget herved anmode om forsvarsministeriets bemyndigelse til iværksættelse af en civil undervisning af den omhandlede karakter ved de nævnte garnisoner, ligesom udvalget, såfremt forsvarsministeriet måtte kunne tiltræde den anførte plan, skal henstille, at de nødvendige midler til dækning af udgifterne ved den nævnte foranstaltning søges stillet til rådighed for ministeriet.

Under hensyn til muligheden for at kunne gennemføre en obligatorisk civil undervisning for værnepligtige ved samtlige værn fra omkring maj måned 1953 må udvalget finde det hensigtsmæssigt, at der snarest stilles midler til rådighed til dækning af udgifterne ved den nævnte prøveundervisning, således at denne kan løbe over et tidsrum af ca. 6 måneder.

Da man - som foran nævnt - ikke har ment at burde indlede de nærmere forhandlinger og undersøgelser vedrørende den omhandlede undervisnings iværksættelse ved de nævnte 4 garnisoner, forinden forsvarsministeriets tilslutning til forslaget foreligger, ser udvalget sig ikke i stand til at opstille noget overslag over de forventede med undervisningen forbundne udgifter.

Medens det er muligt nogenlunde at beregne det antagelige timetal for den påtænkte undervisning og gennem anvendelsen af timebetalingssatserne for den almindelige aftenskole - og aftenhøj skoleundervisning - at kunne anslå udgiften til lærerlønningerne, vil det på indeværende tidspunkt kun være muligt rent skønsmæssigt at ansætte udgifterne til lederlønninger, leje af lokaler og anskaffelse af undervisningsmidler m. v.

Under henvisning til det nævnte efter sagens natur usikre grundlag for udgiftsansættelsen samt under fremhævelse af foranstaltningens karakter som en prøveundervisning, ved hvis gennemførelse det også først vil blive muligt at få et fastere grundlag for beregningen af de samlede udgifter til en almindelig civil undervisning i tjenestetiden af forsvarets værnepligtige, skal udvalget henstille, at der stilles et beløb af 175.000 kr. til rådighed for forsvarsministeriet til gennemførelse af den omhandlede prøveundervisning.

Da den foreslåede prøveundervisning vil komme til at omfatte ca. 3000 mand, vil gennemsnitsudgiften pr. mand, beregnet på grundlag af det ansatte samlede udgiftsbeløb, således andrage ca. 60 kr. Til sammenligning hermed skal i denne forbindelse anføres, at udvalget er bekendt med, at gennemsnitsudgiften ved undervisningen under forsvaret i husflid og sløjd andrager ca. 50 kr. pr. mand. I denne undervisning, der udelukkende foregår på kasernerne i vinterhalvåret (ca. 6 måneder), har i de senere år deltaget 4-5000 mand.

Det tilføjes, at udvalget i sin endelige indstilling til forsvarsministeriet udover det omtalte forslag til gennemførelse af en obligatorisk civil undervisning for de værnepligtige agter at afgive indstilling vedrørende de øvrige i udvalgets kommissorium omtalte spørgsmål.

P. U. V.

sign. *Erik Lindgren.*

DEN CIVILE FORSØGSUNDERVISNING VED HOLBÆK GARNISON

Efter beslutning i udvalget vedrørende 18 måneders tjenestetid har en forsøgsundervisning i civile fag fundet sted ved Holbæk garnison siden den 19- januar 1953. Det er således en forholdsvis kort forsøgsperiode, man endnu kan overskue, men det forekommer mig dog, at forsøget: allerede har givet et billede af A) betimeligheden af en civil undervisning for værnepligtige og B) de vilkår, under hvilke en sådan kan gennemføres.

A) *Betimeligheden af en civil undervisning for værnepligtige.*

Skal man dømme efter den modtagelse, civilundervisningen har fået hos de interesserede parter - soldaterne, officererne og lærerne - må man sige, at forsøget rummer store perspektiver. Soldaterne har været utrættelige til uopfordret at fortælle, at dette var noget af det helt rigtige, og at de ønskede meget mere undervisning. Her bør man selvfølgelig ikke være blind for, at en soldat naturligvis finder det behageligere at tilbringe nogle timer i et opvarmet skolelokale end ved udendørs militærtjeneste, og at alt nyt i det hele taget virker spændende ved militæret. For størstedelens vedkommende vil jeg dog mene, at der er væsentligere årsager til den spontane begejstring, som vi har mødt. Soldaterne føler sig - ikke mindst efter de stemningsbølger, som kom frem omkring indførelsen af 18 måneders tjenestetid - under et altomfattende krav på deres person fra samfundets side, og de ser det derfor som et udtryk for, at samfundet også vil gøre noget for dem, at man giver en civil undervisning samtidig med indførelsen af den længere tjenestetid. I det hele taget: virker den civile atmosfære i undervisningslokalet, den frie samtale og appellen til personlig stillingtagen til problemerne som et pusterum i det uniformerede liv. Det har også sin store betydning, at der er tidspunkter i ugen, hvor det ikke som på samlingsstuer og belægningsstuer bliver de mest slagfærdige, som kommer til at give tonen an, men hvor der appelleres til forstanden og personligheden, og hvor den mundrappe derfor ofte træder i baggrunden, mens hans mere stilfærdige, men dybere tænkende kammerat kommer til at føre ordet. I det lange løb kan det måske give de bedste kræfter mellem soldaterne mere mod til at gøre sig gældende, hvor soldaterne er sammen og derved få en heldig indvirken på tonen imellem soldaterne. Jeg tror ligeledes, at det er væsentligt, at der gennem undervisningen gives lejlighed til, at soldaterne kan få drøftet deres mange personlige problemer i forbindelse med tjenesten med en civil, som - samtidig med at han forstår soldaterne — er loyal overfor forsvaret og derfor har en mulighed for at forklare soldaterne meningen med forhold, som de ellers føler meningsløse. Dette viste sig ikke mindst i dagene omkring 18 måneders tjenestetidens indførelse.

Men først og fremmest er soldaterne interesseret i undervisningen, fordi de netop er kommet til den alder, hvor de føler trang til at få udfyldt hullerne i deres kundskaber. Det gælder både elementarkundskaberne i dansk og regning og de almene dannelseskundskaber. Mange unge mennesker føler sig flove og handicappede på grund af deres ubehjælpsomhed overfor det skrevne og trykte ord, når de skal søge sig en fast livsstilling, stifte ægteskab og have børn, som snart vil overgå dem selv i kundskaber. På samme måde føler de sig ganske ukvalificerede til at tage del i det politiske liv på grund af manglende kundskaber om samfundets problemer og indretning. Ved stikprøver har det vist sig, at 70—80 % af soldaterne var uinteresserede i 21-års valgret, fordi de fandt, at de manglede forudsætninger. Derfor har de set både de valgfri fag

og undervisningen i medborgerkundskab som en kærkommen lejlighed til at supplere deres kundskaber. Det er ejendommeligt for en højskolemand at måtte indrømme, at den obligatoriske undervisning i dette tilfælde sikkert har et fortrin fremfor den frivillige. De fleste af soldaterne, som har igangsætningsmodstand overfor og manglende udholdenhed med et arbejde på deres egen dygtiggørelse, er glade ved at få et skub udefra til at komme igang.

Undervisningstimerne er blevet hyppigt besøgt af de faste befalingsmænd, og disse har stadig givet udtryk for tilfredshed med det nye initiativ og forventning om, at det vil kunne få sin betydning for hele garnisonens arbejde.

For lærerne har arbejdet været en meget stor oplevelse. Det er også en enestående mulighed for at komme til at arbejde med et gennemsnit af dansk ungdom, der her gives lærerne.

B) *Vilkårene for gennemførelsen af en civil undervisning.*

De spørgsmål, som det har været af særlig interesse at få belyst i forbindelse med forsøgene, forekommer mig at være følgende: 1) Muligheden for at få indpasset en civil undervisning i det militære uddannelsesprogram. 2) Muligheden for at skaffe kvalificerede lærere til undervisningen. 3) Muligheden for at skaffe undervisningslokaler. 4) Interessen for og betydningen af de enkelte fag, som tilbydes de værnepligtige. 5) De særlige pædagogiske problemer, som knytter sig til denne undervisning.

1) *Muligheden for at fa indpasset en civil undervisning i det militære uddannelsesprogram.* Da civilundervisningen begyndte i midten af januar, var det militære uddannelsesprogram for halvåret allerede lagt. De militære chefer stillede sig imidlertid uhyre imødekommende overfor de ændringer, som blev nødvendige for at få en undervisning i gang, hvor det overhovedet var muligt. Det er dog mit bestemte indtryk, at timeplanen for civilundervisningen i fremtiden bør lægges samtidig med den militære timeplan.

Ved Holbæk garnison har der i dette forår været indkvarteret tre afdelinger:

2. feltartilleriregiments 4. afdeling bestående af rekrutter med værnepligtige befalingsmænd, som efter udvalgets forslag skulle modtage undervisning i medborgerkundskab i en ugentlig dobbelttime.

2. feltartilleriregiments 32. afdeling bestående af 2. halvårs soldater med værnepligtige befalingsmænd, som efter udvalgets forslag skulle modtage 1 times ugentlig undervisning i medborgerkundskab og 3 timers ugentlig undervisning i valgfrie fag.

1. feltartilleriregiments 21. afdeling bestående af 2. halvårs soldater med værnepligtige befalingsmænd, som også skulle modtage det for 2. halvårs soldater foreslåede antal undervisningstimer.

Vi har overalt lagt den faste undervisning i morgen- og formiddagstimerne, idet vi har fundet det vigtigt, at soldaterne kom til undervisning på tidspunkter, hvor de ikke var udtrættede efter udendørs tjeneste. Det har vist sig forholdsvis let for lærerne at frigøre sig fra deres øvrige erhverv i de tidlige morgentimer, hvorimod det har været vanskeligt at skaffe lærere til de egentlige formiddagstimer. Eftermiddagstimer ville formentlig være lettere at få besat.

Timeplanens opbygning fremgår iøvrigt af underbilag a.

Ved *2. feltartilleriregiments 4. afdeling* er det lykkedes at gennemføre udvalgets program for rekrutundervisning. Soldaterne har fået en ugentlig dobbelttime med samtaleundervisning i medborgerkundskab. Styrken er afgivet batterivis til undervisning, og hvert batteri har været inddelt i 4 klasser svarende til delingerne i batteriet. Det har været en vanskelighed, at afdelingen blev omgrupperet i slutningen af januar ved afslut-

ningen af 1. uddannelsesklasse. En del soldater kom til at skifte hold og lærer på dette tidspunkt, og det har derfor været nødvendigt at lade holdene gennemgå ensartede stofområder indtil da. Det er et spørgsmål, om det ikke vil være enklest, at man i fremtiden venter med at begynde rekrutundervisningen, indtil 1. uddannelsesklasse efter knap to måneders forløb er afsluttet. Det må formodes, at rekrutterne netop i dette tidsrum er så uvante med deres nye tilværelse og trætte af udendørs arbejde, at undervisningen vil få en utilfredsstillende start.

Efter 1. februar har der ved 4. feltartilleriafdeling været 5 ugentlige undervisningsdage med ialt 20 hold. »Forskolen« (de soldater, som er udtaget til videre uddannelse på befalingsmandsskolerne) har haft en undervisning for sig, og efter 26. marts, da forskolen afgår til befalingsmandsskolerne, vil der således kun blive 4 undervisningsdage for afdelingen. Der bliver således to hele dage i ugen, hvor civilundervisningen ikke griber ind i det militære arbejde. Dette bør så vidt muligt tilstræbes.

Ved *2. jeltartilleriregiments 32. afdeling* har det ligeledes været muligt at gennemføre det af udvalget foreslåede timetal for 2. halvårs soldater. For at forenkle timeplanen og give hver soldat de rigeste muligheder for at vælge fagsammensætning har vi dog i stedet for tre timer valgfrie fag gennemført fire timer. Derved undgik vi, at nogle fag blev enkelttime-fag og andre dobbelttime-fag. Alle fag blev herefter dobbelttime-fag. Set fra garnisonens synspunkt har det været ligegyldigt, om soldaterne fik 4 eller 5 timers undervisning, idet de simpelthen har været afgivet til undervisning i tiden imellem morgenmad og middagsmad. I morgentimen har der været samtaletime i medborgerkundskab, hvor afdelingen har været delt i 4 klasser å ca. 40 mand. Efter 1. time har soldaterne fordelt sig til de valgfrie fag, af hvilke hver har kunnet vælge to å 2 timer.

Ved *1. jeltartilleriregiments 21. afdeling* har det været umuligt at gennemføre den af udvalget foreslåede undervisning. Afdelingen har på grund af større øvelser og skydninger i Jægerspris tilsammen kun været hjemme i nogle få uger af forsøgsperioden. I de perioder, da afdelingen har været hjemme, har vi i stedet gennemført en undervisning i medborgerkundskab i større hold. Til de fleste emner har soldaterne været afgivet batterivis, — i nogle tilfælde har to batterier været sammen, og i et enkelt tilfælde har hele afdelingen været sammen til en foredragstime. Undervisningsformen har været foredrag med efterfølgende spørgetime. Undervisningsplanen vedlægges som underbilag b. Soldaterne har været glade ved disse timer, men de faste hold med det fortløbende stof er naturligvis en langt bedre form. Det kneb undertiden med at holde alle soldater vågne under foredragsformen, mens spørgetimerne som regel fik et godt og livligt forløb, og lærerne gik derefter mere over til at tage også den indledende time i samtaleformen. Dette forsøg har evt. en vis interesse, hvor det gælder at finde undervisningsformer, som kan gennemføres ved afsides beliggende forlægninger.

De værnepligtige sergenter og korporaler har efter afdelingschefernes og undervisningskonsulentens ønske deltaget i medborgerundervisningen. Derimod har de været fritaget for undervisningen i de valgfrie fag, idet man fra militær side ønskede at give dem en særlig undervisning i de timer, da mandskabet ikke lægger beslag på dem. Det viste sig hurtigt, at det på *rekrutholdene* var uheldigt, at de værnepligtige befalingsmænd var til stede. Ved en samtale, jeg havde med de værnepligtige befalingsmænd, gav de udtryk for, at de selv var kede af at have timerne sammen med mandskabet, idet de var bange for at »tabe ansigtet«, hvis de blev stillet overfor spørgsmål i timen, som de ikke kunne besvare. Videre mente de, at deres tilstedeværelse lagde et vist tryk på den frie samtale med mandskabet. En lignende samtale med de værnepligtige befalingsmænd fra *2. halvarsholdene* viste, at befalingsmændene her var godt tilfredse med

fællesundervisningen og ønskede at blive sammen med mandskabet. Det er herefter blevet ordnet således, at de værnepligtige befalingsmænd på 2. halvårsholdene stadig deltager sammen med de menige i medborgerkundskabstimerne, mens der for rekrutholdenes vedkommende er lavet særlige hold for værnepligtige befalingsmænd. Vore erfaringer er, at undervisningen former sig langt friere, efter at de værnepligtige befalingsmænd har forladt rekrutholdene. Det er mit indtryk, at de værnepligtige sergenter og korporaler er glade ved at have disse timer, hvor de ikke behøver at være befalingsmænd. Deres hold er de hold, hvor det er vanskeligst at komme videre i stoffet, fordi eleverne stadig bryder ind med et væld af personlige spørgsmål, som de ønsker at få frem.

2) *Muligheden for at skaffe kvalificerede lærerkræfter.* Det har vist sig muligt at finde lærerkræfter, som efter alt at dømme er særdeles vel kvalificerede til alle hold. Før jeg fandt frem til lærere, som var egnede og villige, måtte jeg tale med et meget stort antal mennesker. I intet tilfælde mødte jeg modvilje, men i en række tilfælde måtte man svare nej, fordi andet arbejde optog ens tid. Holbæk bys skolekommission har stillet sig meget imødekommende, men kunne på grund af lærermanglen kun afgive et begrænset antal lærertimer. I det hele taget viser det sig at være vanskeligt at få frigjort folkeskolens, gymnasieskolens eller folkehøjskolens lærerkræfter til formiddagsundervisning. Til gengæld har det været muligt at tilknytte en del embedsmænd fra offentlige institutioner, som har undervisningserfaringer fra aftenskoler og faglige kurser. Til et fag som medborgerkundskab, hvor der ikke findes en egentlig læreruddannelse, men hvor det mere kommer an på almindelig vågenhed overfor samfundet og dets problemer, ville jeg mene, at netop embedsmænd, bl. a. en del yngre præster, vil være velegnede som lærere. Jeg har i så vid udstrækning som muligt sammensat lærerkredsen i medborgerkundskab af folk, som møder med forudsætninger fra forskellige sider af samfundslivet, således at man ved visse emner kan bytte lærer på holdene og derved få en specialistgennemgang af stoffet.

Til dansk, regning og fremmede sprog har vi udelukkende anvendt professionelle lærere.

Motorlære er efter mine erfaringer det fag, hvortil det er vanskeligst at finde egnede lærere. Der findes mange dygtige motorfolk, men de er som regel ikke pædagoger. Foreløbig har vi lånt lærere til dette fag fra Statens arbejdstekniske skole i Audebo, men ved en udvidelse af undervisningen ville det være godt, om man også kunne drage de gode lærerkræfter, som militæret råder over i disse fag, ind. Disse er imidlertid stærkt optaget af andet arbejde, og det vil nok være vanskeligt at finde frem til en ordning, hvorefter de vil kunne få passende vederlag for ekstra-arbejde, som de udfører indenfor deres almindelige arbejdstid. Som helhed gælder det, at det vil være rigtigst, at undervisningens civile præg bevares ved, at der kun anvendes civile lærerkræfter, men i motorlære ville det efter min mening være udmærket med militære specialister, hvis der kan findes en ordning for disses vedkommende. De vil dog næppe være kvalificerede til at undervise i traktorens praktiske anvendelse i f. eks. landbruget, men her kunne man evt. træffe en ordning med traktor-branchen, således at et større firma stillede instruktører og undervisningsmateriel til rådighed i nogle timer, når den egentlige motortekniske uddannelse er afsluttet.

Det er mit indtryk, at det ikke vil være vanskeligt at finde landbrugskandidater, som er velkvalificerede til landbrugsundervisningen.

Foruden de faste faglærere har jeg fundet det rimeligt at knytte forbindelse med en række specialister, der har lovet at medvirke som gæstelærere ved gennemgang af

særlige emner. En del af disse har også medvirket ved foredragsundervisningen ved AFD. 21.

Selv om det således er lykkedes at få kvalificerede lærere til den hidtidige undervisning, ville jeg mene, at det vil byde på vanskeligheder at finde lærere til den store udvidelse af undervisningen, som kommer til maj, hvis arbejdet skal fortsættes.

Lærerkredsen består i dag af følgende:

Medborgerkundskab (24 hold -f periodisk undervisning ved AFD. 21).
Politifuldmægtig O. Munkholm, Holbæk.
Pastor J. Bernsted, Holbæk.
Kommunelærer K. Korup, Holbæk.
Sognepræst T. Morsing, Farevejle.
Undervisningskonsulent J. Bøgh.

Endvidere som gæstelærere til særlige spørgsmål:
Socialinspektør Etlar Andersen, Holbæk.
Forstander Carl Rasmussen, Audebolejren.
Sognepræst Willesen, Hvalsø.
Godsejer K. Jornil, Gislinge.
Overbibliotekar M. Gyde Petersen, Holbæk.

Landbrugsundervisning (2 hold).
Konsulent, landbrugskandidat Helge Larsen, Tjepperup.

Motorlære (4 hold).
Lærer O. Knudsen, Audebolejren.
Lærer A. Mortensen, Audebolejren.

Bogføring (1 hold).
Skattefuldmægtig R. Geysner, Holbæk.

Dansk-regning (4 hold).
Amtsskolekonsulent Møller-Petersen, Holbæk.
Kommunelærer K. Korup., Holbæk.

Engelsk (1 hold).
Kommunelærer E. Paaschburg, Holbæk.

Tegning og kunstforståelse (1 hold).
Arkitekt 1b Steen Andersen, Holbæk,

3) *Undervisningslokalerne:* Lokaleproblemet har i Holbæk kunnet løses indenfor kasernens område, idet der tidligere har været befalingsmandsskole og derfor er fire anvendelige undervisningsbarakker til de teoretiske fag. Desuden er der tre nybyggede undervisningslokaler til motorlære. Til et mindre hold er kasernens bogudlån taget i brug. I baraklejren udenfor Holbæk findes en temmelig uhyggelig biograf barak, hvor vi har haft enkelte større hold.

4) *Interessen for og betydningen af de enkelte fag:* Ved medborgerundervisningen er det lykkedes at skaffe tilstrækkeligt mange lærere til at gennemføre mindre hold end de af udvalget foreslåede på 70—80 mand. De forsøg, vi ved AFD. 21 har gjort med større hold, viser, at små hold giver langt bedre mulighed for en vel gennemført samtaleundervisning. Der er efter min mening ingen tvivl om, at man har gjort rigtigt i at give faget en central placering i undervisningen. Lærerne er enige om, at man så vidt muligt burde indføre en ugentlig dobbelttime i faget gennem hele uddannelses-

tiden. Den ene time, som vi nu har på 2. halvårs holdene, virker utilfredsstillende. Stoffets størrelse, elevernes interesse og spørgelyst og selve samtaleformen gør det rimeligt, at man har mere tid til sin rådighed. Eventuelt ville jeg foreslå, at man inddelte formiddagens 5 timer i 6 lektioner å 45 minutter med fem minutters frikvarter, således at der kunne lægges tre dobbeltlektioner ind. Det ville også give en større smidighed i timeplanen, om medborgerkundskabsholdene kunne lægges ud i hele timeplanen parallelt med de valgfrie fag.

Ved fordelingen til valgfrie fag kunne soldaterne sætte kryds ved to fag. Det var meget vigtigt, at soldaterne fik en grundig orientering om de enkelte fag og meningen med dem. 2. og 3. halvårs afdelingerne består - efter afgivelserne til befalingsmandsskolerne - af soldater med ret jævne skolekundskaber, og det blev derfor stærkt tilrådet alle, som følte, at de trængte til at få frisket deres elementarkundskaber op, at vælge dansk-regning. Trods denne opfordring viste det sig, at netop de ringest udrustede soldater havde undladt at vælge disse fag. En befalingsmand, som kender soldaterne godt, var mig derfor behjælpelig med at tale med disse soldater, og det viste sig da, at de ikke havde valgt de elementære fag af frygt for at blotte sig for kammeraterne. Da de hørte, at der blev særlige hold, hvor de ikke behøvede at skamme sig, meldte de sig med glæde. Faget regning var ikke nævnt imellem de af udvalget foreslåede. Det viser sig imidlertid, at soldaterne i meget stort tal ønskede regning, og at de med glæde og energi arbejder med faget.

Motorlære har også fået en meget betydelig tilslutning, men det er mit indtryk, at faget i høj grad er valgt af de soldater, som ikke vidste, hvad de skulle vælge. Undervisningen ordnes således, at to hold arbejder samtidig i hver sit lokale. Det ene har teori, mens det andet arbejder praktisk med fejlfinding og demonstration ved stationære motorer, som er blevet opstillet til formålet. Efter første time bytter holdene lokale og lærer.

Erfaringerne fra den frivillige aftenundervisning viser, at soldaterne i stort tal vælger undervisning i fremmedsprog, når de ikke får vejledning ved valget af fag, men at holdene går i stykker, fordi frafaldet bliver for stort. Jeg tilrådede derfor soldaterne kun at vælge engelsk, hvis de var villige til at gøre et hjemmearbejde, og hvis deres kendskab til elementært dansk var i orden. Det hold, som derefter har valgt engelsk, arbejder uhyre energisk, men det er en vanskelighed, at de er på ret forskelligt stadium fra begyndelsen, således at læreren må beskæftige halvdelen af holdet med skriftligt arbejde, mens han underviser den anden halvdel mundtligt og omvendt.

Tegning med kunstforståelse, bogholderi og landbrugsundervisning er fag, som fortrinsvis følges af særligt interesserede. Ved en fremtidig inddeling vil det dog nok være rigtigt at understrege, at al undervisning i disse fag er begynderundervisning, 0g at de, som har faget som erhverv, derfor ikke bør følge det.

Alt i alt viser det sig, at soldaterne fortrinsvis vælger elementarfag og erhvervsbetonede fag, hvorimod interessen for de artistiske fag er ringe. I sang og musik kunne der således ikke blive tilstrækkelig tilslutning til et hold, og tilslutningen til tegning og kunstforståelse var ikke overvældende. Soldaternes ønsker ved fagfordelingen til valgfrie fag ved AFD. 32 var følgende:

Landbrugsundervisning	47	ønsker	2	hold
Motorlære	80	-	4	
Bogføring	28	-	1	-
Dansk-regning	92	-	4	-
Engelsk	13	-	1	-

Tegning og kunstforståelse	12	ønsker	1	hold
Sang og musik	5	-	0	-

5) *Pædagogiske problemer:* Under arbejdet med civilundervisning er det gået stærkere og stærkere op for os, at vi står i en pædagogisk situation, som ikke har ret megen lighed med andre skoleformers. Ved andre former for voksenundervisning vil elevflokken have et vist fælles udgangspunkt i ensartede kundskabsforudsætninger, samme intelligensniveau, samme sociale milieu eller fælles interesse for emnet. Dette er ikke tilfældet med en flok soldater, som følger en obligatorisk undervisning. Dette betyder ikke, at der er ringere muligheder for en vellykket undervisning, men meget mere, at læreren bør lægge mange af sine vante former og tanker til side og pædagogisk møde til situationen med ny opfindsomhed.

At undervisningen er obligatorisk, volder som sagt ikke vanskeligheder. Den brogede sociale og erhvervsmæssige sammensætning af holdene er kun et incitament til samtale. Men de højst forskellige intelhgensmæssige og kundskabsmæssige forudsætninger volder vanskeligheder, - ikke mindst, når læreren ugen igennem har så mange forskellige hold, at det er umuligt at lære de enkelte elever ordentlig at kende, endsige lære navne eller numre på dem. Det vil meget nemt gå således, at den tungere del af elevholdet forholder sig passivt, mens de kvikkere erobrer billedet. Det gælder derfor om at finde ind til udgangspunkter for undervisningen, som trods alt er fælles for alle elever. Derfor bør undervisningen være konkret og tage udgangspunkt i det aktuelle, som er fælles for flokken: at de er soldater, — at de hører til en aldersgruppe, som samfundet pålægger ganske bestemte byrder, - at de står overfor at skulle stifte hjem og søge varigt arbejde og livsstilling o. s. v. Det viser sig, at en række emner, som på forhånd skulle synes at være oplagte, f. eks. den nye grundlov, udenrigspolitik o. lign. ikke vinder genklang i første omgang, mens derimod emner, som læreren ikke havde ventet sig ret meget af - som f. eks. familiens problemer, boligspørgsmål, opdragelse, foreningskundskab m. m. - har en umiddelbar interesse og kan lede over til større problemer. Alt i alt må det siges, at vejen går fra »det lille demokrati« til »det store demokrati«, fra de små fællesskabers problemer til samfundets problemer. Helst skal selve samværet i timen være et »lille demokrati«. I selvangivelsernes måned, januar, var skattevæsenets funktionærer gæstelærere og vejledede i udfyldning af selvangivelsen. I tilslutning hertil holdt skattekontoret særlige aftenkonsultationer for soldater med skatteproblemer. Disse timer gav et udmærket udgangspunkt for drøftelser af den enkeltes og statens økonomi. Siden har en arkitekt været gæstelærer på holdene og drøftet bolig- og møbleringsproblemer, og her har været et godt udgangspunkt for samtaler om boligspørgsmål, byplanspørgsmål og befolkningsspørgsmål. løvrigt er det et spørgsmål, om der ikke blandt de valgfrie fag bør være et fag, som beskæftiger sig med den giftefærdiges problemer: boligindretning, ægteskabets jura, etik og økonomi o. s. v. Disse spørgsmål optager soldaterne stærkt. I medborgerlære er det af vigtighed, at man heller ikke forlader den konkrete situation ved at lægge skjulte tendenser ind i undervisningen. Mærker soldaten, at man prøver at uddanne »den gode soldat« eller »den gode demokrat« gennem moralsk påvirkning, er tilliden straks brudt. En anden ting er, at der sikkert skabes bedre soldater og bedre demokrater, hvor man prøver at få den enkelte til at tage sin egen tilværelse alvorligt og se perspektivet i sine egne problemer.

Ved medborgerkundskabsundervisningen forudsættes det ikke, at eleven forbereder sig til timen. Hver soldat får udleveret bogen »Borger i Danmark«, således at han *kan* forberede sig eller læse mere om et emne, der kommer til at optage ham. løvrigt er

samtlige de håndbøger, som nævnes i bogens litteraturhenvisninger, lånt hjem fra Statens studiekredssamling og opstillet på kasernens læsestue.

Undervisningen på de forskellige hold i medborgerkundskab ligger parallelt, således at man til visse emner kan skifte lærer og evt. holde fællestimer for flere hold. Det er således under forberedelse, at politifuldmægtig Munkholms hold skal opføre en domsmandssag, når holdene kommer til retsplejeproblemerne. Den parallelle undervisning har endvidere den fordel, at lærerne stadig kan udveksle erfaringer om stoffet og drage nytte af hverandres kundskaber på specialfelter. Medborgerlærerne mødes således en ugentlig aften til en studiekreds, hvor vi skiftes til at gennemgå en pædagogisk tilrettelægning af næste uges stof. Det viser sig at være uhyre frugtbart.

I de andre fag gælder det også, at man må tage udgangspunktet i aktuelle forhold. Landbrugsundervisningen følger årstiden i landmandens gerning, og undervisningen i dansk-regning er bygget op som en fortløbende feuilleton fra et ungt menneskes dagligliv. Man tager f. eks. udgangspunktet i en traktorannonce. Eleven skriver et brev til firmaet og udbeder sig brochure og oplysninger. Han modtager brochuren og foretager en række beregninger af driftens rentabilitet, søger lån i banken, sender penge på postanvisning eller giro o. s. v. Hver elev har fået udleveret en mappe med komplet sæt af alle almindelige offentlige blanketter. I dansk-regning har det iøvrigt været naturligt at foretage en vis kvalitetsdeling til holdene, således at de ringest udrustede fik deres egne hold. Man forbavses over, hvor mange soldater der går ud i livet med mangelfulde eller ingen kundskaber i elementarfagene. Ved AFD. 32, hvor 22 % først er sorteret fra til befalingsmandsskolerne, følger 18 mand af det resterende mandskab et begynderhold i dansk-regning, hvis forudsætninger i mange henseender svarer til 1. børneskoleklasses. Der er dog meget store og hurtige fremskridt at spore. Det er således vor erfaring, at man må regne med meget jævne forudsætninger hos eleverne ved civilundervisningen.

Alt i alt mener vi således, at der er grund til at være tilfreds med de forsøg, som er i gang. Der er enighed blandt soldater, befalingsmænd og lærere om, at det er noget uhyre værdifuldt, om så at sige hele landets mandlige ungdom, før den indtræder i de voksne borgeres rækker, kan modtage en almen- og elementærdannende undervisning af denne art. Vi finder det som et udtryk for værdien i dette arbejde, at disciplinære problemer ikke er forekommet, men at tværtimod læreren stadig føler, at eleverne er på hans side i timen.

Holbæk, den 15. marts 1953.

sign. *Jørgen Bøgh.*

Garnisonskommandanten
Holbæk

TIMEPLAN FOR CIVILUNDERVISNINGEN

1/2—30/4 1953

Tid	Mandag (AFD. 32)	lokale	lærer	Tirsdag (AFD. 4, STBT.)	lokale	lærer	Onsdag (AFD. 4, BT. 1)	lokale	lærer	Torsdag (AFD. 4, BT. 2)	lokale	lærer	Fredag (AFD, 4, forskol.)	lokale	lærer	Lørdag (AFD. 4, RSTBT.)	lokale	lærer
07,30 – 08,20	Medborgerkundskab A	1	JB	Medborgerkundskab A	1	JB	Medborgerkundskab E	1	JB	Medborgerkundskab I	1	JB	Medborgerkundskab M	1	JB	Medborgerkundskab P	2	OM
	B	2	OM	B	2	OM	F	2	OM	J	2	OM	N	2	OM	R	3	Be
	C	3	Be	C	3	Be	G	3	Be	K	3	Be	O	3	Be	S	4	TM
	D	4	KK	D	4	TM	H	4	TM	L	4	TM						
08,30 – 09,20	Dansk-regning E	1	KK	Medborgerkundskab A	1	JB	Medborgerkundskab E	1	JB	Medborgerkundskab I	1	JB	Medborgerkundskab M	1	JB	Medborgerkundskab P	2	OM
	— — — — — F	2	MP	B	2	OM	F	2	OM	J	2	OM	N	2	OM	R	3	Be
	Motorlære *) I	32	Kn	C	3	Be	G	3	Be	K	3	Be	O	3	Be	S	4	TM
	— — — — — J	29	Mo	D	4	TM	H	4	TM	L	4	TM						
	Landbrugslære M	4	HL															
	Tegning/kunst R	3	SA															
	Engelsk P	VK	EP															
09,30 – 10,20	Dansk-regning E	1	KK													Medborgerkundskab **) T	2	JB
	— — — — — F	2	MP													U		
	Motorlære *) I	32	Kn													AFD. 4, sergenter og korporaler		
	— — — — — J	29	Mo															
	Landbrugslære M	4	HL															
	Tegning/kunst R	3	SA															
	Engelsk P	VK	EP															
10,30 – 11,20	Dansk-regning G	2	MP													(Slut kl. 11,00)		
	— — — — — H	1	KK															
	Motorlære *) K	32	Kn															
	— — — — — L	29	Mo															
	Bogføring O	3	RG															
	Landbrugslære N	4	HL															
11,30 – 12,20	Dansk-regning G	2	MP															
	— — — — — G	1	KK															
	Motorlære *) K	32	Kn															
	— — — — — L	29	Mo															
	Bogføring O	3	RG															
	Landbrugslære N	4	HL															

Forkortelser:
Be: Pastor J. Bernsted
JB: Undervisningskonsulent J. Bøgh
RG: Skattefuldmægtig R. Geysner
Kn: Lærer N. O. Knudsen
KK: Lærer K. Korup
HL: Konsulent Helge Larsen
TM: Sognepræst T. Morsing
Mo: Lærer A. Mortensen
OM: Politifuldmægtig O. Munkholm
EP: Lærer E. Paaschburg
MP: Amtsskolekonsulent S. Møller-Pedersen
SA: Arkitekt I. Steen Andersen

1: Undervisningsbarak 1
2: — — — — — 2
3: — — — — — — 3
4: — — — — — — 4
29: Mot. undervisn. lok. bygn. 29
32: — — — — — — — — — 32
VK: Vestre kanonmag. nr. 245

*) I motorlære har holdene hveranden mandag teori med lærer Mortensen i lokale 32, og hveranden mandag praksis med lærer Knudsen i lokale 29.

**) Hold T og U har undervisning skiftevis hveranden lørdag.

Underbilag a til bilag 2.

Civilundervisningen ved Holbæk garnison.

Foredrag og spørgetimer i medborgerkundskab ved AFD. 21

dato	klokken	lokale	batteri	emne	foredragsholder
17/2	1400—1600	1	stabs	Demokratiets situation	undervisningskonsulent J. Bøgh
17/2	1400—1600	2	1	Demokratiets situation	højskoleforstander U. Grosen, Vallekilde
18/2	1400—1600	bio	stabs	Danmark og FN	sognepræst Willesen, Hvalsø
			2		
18/2	1400—1600	1	1	Sociale ungdomsproblemer	socialfuldmægtig Thomsen, Holbæk
19/2	1400—1600	bio	stabs	Land og by (film m. spørgetime)	godsejer K. Jornil, Gislingegården
			2		
19/2	1400—1600	1	3	Demokratiets situation	undervisningskonsulent J. Bøgh
20/2	1400—1600	bio	1	Land og by (film m. spørgetime)	godsejer K. Jornil, Gislingegården
			3		
6/3	1400—1600	1	2	Demokratiets situation	højskoleforstander U. Grosen, Vallekilde
6/3	1400—1600	2	3	Familie og samfund	undervisningskonsulent J. Bøgh
6/3	1600—1800	bio	stabs	Retsplejen i demokratiet	politifuldmægtig O. Munkholm, Holbæk
			1		
9/3	1400—1600	1	1	Kirken og ungdommen	sognepræst Tage Morsing, Faarevejle
9/3	1400—1600	2	stabs	Familie og samfund	højskoleforstander U. Grosen, Vallekilde
9/3	1600—1800	bio	2	Retsplejen i demokratiet	politifuldmægtig O. Munkholm, Holbæk
			3		
10/3	1400—1600	1	1	Det ny grundlovsforslag	redaktør J. Antonsen, Holbæk
10/3	1400—1600	2	stabs	Sociale ungdomsproblemer	forstander C. Rasmussen, Audebo
10/3	1400—1600	3	3	Sociale ungdomsproblemer	socialinspektør E. Andersen, Holbæk
10/3	1600—1800	1	2	Det ny grundlovsforslag	politifuldmægtig O. Munkholm, Holbæk
12/3	1400—1600	bio	1	Danmark og FN	sognepræst Willesen, Hvalsø
			3		
12/3	1400—1600	2	2	Sociale ungdomsproblemer	socialinspektør E. Andersen, Holbæk
12/3	1400—1600	1	stabs	Kirken og ungdommen	pastor J. Bernsted, Holbæk
13/3	1400—1600	1	3	Kirken og ungdommen	sognepræst Tage Morsing, Faarevejle
13/3	1400—1600	2	2	Familie og samfund	undervisningskonsulent J. Bøgh
15/3	1400—1600	2	stabs	Det ny grundlovsforslag	redaktør J. Antonsen, Holbæk
16/3	1400—1600	Isefj.	stabs	Folkelig og ufolkelig litteratur	programred. J. Claudi, Statsradiofonien
			1		
			2		
			3		
17/3	1400—1600	1	1	Familie og samfund	undervisningskonsulent J. Bøgh
17/3	1400—1600	2	2	Kirken og ungdommen	pastor J. Bernsted, Holbæk
17/3	1600—1800	1	3	Det ny grundlovsforslag	politifuldmægtig O. Munkholm, Holbæk

RAPPORT OM DEN OBLIGATORISKE FORSØGSUNDERVISNINGS FORELØBIGE FORLØB VED 5. REGIMENT, VORDINGBORG

1. *Forsøgsundervisningens data og organisation.*

Den 26. januar begyndte undervisningen i medborgerkundskab for hele II. bataillon, hvis rekrutter blev fordelt på 19 hold. Hver mand får 1 time to gange om ugen.

Den 3. februar begyndte undervisningen for III. bataillons vedkommende. Mandskabet blev fordelt på 13 hold til een ugentlig time medborgerkundskab, endvidere fordelt på 13 hold til 2 timers ugentlig faglig undervisning efter eget ønske (heraf 4 dansk-hold, 3 hold i motorlære, 1 hold i træsløjd, 2 hold i landbrugsfaglig undervisning, 2 hold 1 engelsk og 1 hold i frihåndstegning) og endelig fordelt på 14 hold med een times faglig valgfri undervisning (heraf 4 hold i dansk, 1 hold i motorlære, 2 hold i træsløjd, 2 hold i landbrugsbogføring, 1 hold i sang og musik, 2 hold i benskæring og 2 hold i regning).

Hver mand får således fire ugentlige timer i træk på een dag.

Den 8.-14. februar deltog hele III. bataillon i feltøvelse ved Jægerspris.

Den 24. februar til den 7. marts hele III. bataillon forhindret på grund af manøvre. Rekrutterne derimod har med en enkelt afbrydelse stadig været til undervisning.

2. *Forsøgsundervisningens lokale- og materiehp ør gsmal.*

Lokalespørgsmålet har voldt mindre bryderi end ventet. På grund af overbelægning har kasernen ikke kunnet stille almindelige undervisningslokaler til rådighed. Derimod har kasernen stillet motorteorilokale med fuldt udstyr til rådighed, desuden et udmærket lokale til benskæring og et lille lokale til træsløjd. Et enkelt hold har lokale på soldaterhjemmet, mens hovedparten af undervisningen foregår på Teknisk Skole, hvor der er udmærkede lokaler indtil for fire hold samtidig.

Af skolemateriel er der i lighed med undervisningen i Holbæk udleveret hver mand et eksemplar af »Borger i Danmark« som personlig ejendom, en slags borgerlig konfirmationsgave. Som klassesæt er anskaffet Højskolesangbogen og Ludvigsens Retskrivningsordbog. Til fagtimerne er anskaffet det nødvendige som blanketmapper, regnebøger, regnskabsbøger, stilebøger, blyanter o. s. v., men udover engelskbøger er der ikke anskaffet lærebøger, da forberedelse i almindelighed ikke kan påregnes.

Af de hidtidige udgifter til skolemateriel synes det at fremgå, at det bevilgede beløb af 15 kr. pr. mand vil være tilstrækkeligt.

3. *Forsøgsundervisningen og militæret.*

Set fra undervisningslederens side er der kun at sige, at garnisonschefen, bataillons- og kompagnicheferne samt de øvrige befalingsmænd har mødt undervisningen med en endog meget stor velvilje, og at forholdet er gået fuldstændig gnidningsløst. Undervisningen er efter militærets ønske koncentreret om ugens tre første dage, og soldaterne afgives aldrig til undervisning i mindre hold end et kompagni.

Obersten har velvilligt stillet officersmesserne til rådighed til lærermøder.

4. *Forsøgsundervisningen og lærerspørgsmålet.*

Undervisningslederen har først rettet henvendelse til seminarium, gymnasium og kommuneskoler om assistance, så der kan meldes hus forbi til den fra lærerorganisa-

tionerne på forkerte oplysninger rejste kritik af de få læreres deltagelse i undervisningen.

Lærerspørgsmålet er efter undervisningslederens skøn løst bedre, end man kunne have håbet i betragtning af, at undervisningen skulle iværksættes midt i en undervisningssæson og i betragtning af den forhåndenværende lærermangel. Da det specielt i medborgerkundskab drejer sig om at få fat i folk med praktisk erfaring, med særlig evne til at tale til og med voksen ungdom af alle afskygninger, vil man meget ofte kunne få en udmærket lærer fra erhvervslivet, fra præstestanden o. s. v.

På grund af de specielle forhold ved den med ret kort varsel igangsatte forsøgsundervisning er der antaget et forholdsvis stort antal lærere, 23 ialt, og en del har måttet hentes fra omegnen.

Det kan nævnes, at mange gerne ville have deltaget, hvis de havde kunnet på pågældende tider, og af dem, der kunne, kan jeg roligt sige, at de alle er gået til sagen med stor oplagthed og energi i forståelse af arbejdets store demokratiske perspektiv.

Med en eventuel fortsættelse for øje tror jeg, det vil være muligt til enhver tid at fremskaffe de fornødne lærerkræfter, når blot det eventuelle transportspørgsmål kan løses tilfredsstillende.

5. *Forsøgsundervisningen og »eleverne«.*

Angående dette springende punkt kan jeg med det forbehold, som den korte forsøgstid begrunder, udtale, at undervisningen er blevet modtaget over forventning godt. Dette syn bygger på egne iagttagelser som lærer, på, hvad jeg har overværet af andre læreres undervisning, på lærernes udtalelser på lærermøder og på udtalelser af soldaterne.

Da en ca. 100 mand »forskolen« efter 12 timers undervisning i medborgerkundskab skulle rejse, fandt vi det naturligt at stille dem tre skriftlige spørgsmål til skriftlig besvarelse (anonymt, om man ønskede det).

De tre spørgsmål lød:

1) Hvad er Deres mening om civilundervisning i tjenestetiden?
2) Hvad har De at kritisere ved den undervisning, De har fået?
3) Hvilke forbedringer kunne De tænke Dem indført?

På det første spørgsmål svarede kun tre-fire mand negativt. De øvrige var endog meget positive. »Det er en tiltalende tanke«, »Jeg synes, det er en glimrende idé, der her er ført ud i livet«, »Jeg mener absolut, det er på sin plads«, »Jeg synes, det er mægtig godt; det er noget, man har godt af; der er mange ting, som jeg ikke vidste, men som jeg nu ved takket være den undervisning«, »Civilundervisningen i tjenestetiden er virkelig interessant for dem, der er ude på at lære noget om Danmark, dets udvikling, statens forhold m. m. Dermed mener jeg, at soldaten efterhånden er kommet til det tidspunkt, hvor han skal stifte hjem og skabe sig en fremtid, og den fremtid kan komme tii at virke lidt usikker for mange, hvis man ikke har sat sig ind i de forhold, der omtales i »Borger i Danmark««, »Min mening om civilundervisningen har afgjort været, at det har været interessant, da det er emner, der berører os alle. Og vi har fået et lille indblik i ting, som vi, i hvert fald i mange tilfælde, ikke havde en gnist begreb om før denne undervisning, så min mening er, at det er et værdifuldt arrangement, der er lavet for os soldater i tjenestetiden«, »Efter vedtagelsen af de 18 måneders tjenestetid mener jeg, at det er en ganske udmærket idé med at lade soldaterne gå til civilundervisning et par gange om ugen, dels fordi det er afvekslende

fra soldatens sædvanlige arbejde, dels fordi der er mange, der trænger til oplysninger i forskellige fag, blandt andet i medborgerkundskab« o. s. v. Endelig er der en, der foreslår, at civile burde også have en sådan undervisning.

På det andet spørgsmål svarer de fleste, at de har intet at kritisere. En enkelt finder undervisningen for barnlig, en anden mener, at der burde indkaldes specielle fagkyndige folk til behandling af særlige emner (hvad endnu ikke var sket for dette holds vedkommende).

Angående punkt 3) foreslår de fleste: flere timer; nogle: bedre stole; en enkelt: rygning i timerne; en anden: fortsættelseskursus i specielle emner indenfor medborgerkundskab og en afsluttende eksamen.

Lærernes udtaleher og egne erfaringer.

Som helhedsindtryk fra lærermøderne kan siges, at alle lærerne på een nær (en seminarielærer) ser optimistisk på undervisning og elever. Man er ingenlunde blind for vanskelighederne, og man er klar over, at den daglige undervisning ikke fremviser en til ovenstående elevudtalelser svarende idyl, men man hævder også, at velviljen er tilstede, men at de rent fysiske krav ofte kan hindre selv den mest beredvillige i at følge med; der er ingen, der vil hævde, at en soldat bevidst sætter sig til at sove, men han falder ganske simpelt hen, hvis han har været tidlig oppe. Med fremtiden for øje ville en koordinering af den militære øvelsesplan og den civile sikkert kunne lette en del på søvnigheden, idet timens udfald ret ofte er afhængig af, i hvad stand soldaterne afleveres. Samtlige lærere lægger desuden stor vægt på, at man lærer de enkeltes forhold og personer så godt at kende som muligt; først når der er skabt et tillidsforhold, taler den enkelte frit ud. En præst nævnede som eksempel på det rette forhold, at en ganske umiddelbart havde sagt til præsten efter en længere udredning: »Det kan du sågu' ha' ret i!« Elevernes kundskaber, især de politiske, er ofte minimale. Alle lærerne er kommet til det resultat, at undervisningen må være praktisk, konkret og må tage sit udgangspunkt i soldaternes egen verden og i deres egne problemer. Naturligvis er der stor forskel på de enkelte, men for hovedpartens vedkommende gælder det, at de ikke er vante til at argumentere og udvise almindelig demokratisk mødekultur, så alene i indøvelsen af disse ting har medborgerundervisningen en begrundelse.

Med hensyn til undervisningen i de selvvalgte fag er problemerne mindre; der møder de enkelte med forhåndsinteresser, og der er man det meste af tiden manuelt beskæftiget. Med en fortsættelse for øje vil jeg mene, at der bør gøres et stort arbejde med at oplyse om de forskellige fag før afstemningen, da mange ikke på forhånd kender til de enkelte fags indhold. Sang og litteratur tror jeg ville være ypperlige fag til at samle på tværs af kundskaber og milieu.

Sammenfattende vil jeg sige om den her påbegyndte civilundervisning, at jeg tror,, at den i sig rummer perspektiver af grundlæggende betydning, at den vil kunne *give* sit lille bidrag til at hindre en farlig spaltning mellem folk og værn, at den vil kunne være medhjælpende til, at det danske folk som helhed kan komme i balance efter den militærpolitiske kolbøtte, de nye tider har krævet, at den vil kunne formidle forbindelse mellem militæruddannelse og folkeoplysning som to sider af samme sag.

Jeg tror, at denne undervisning på sin vis er mere krævende end undervisning med eksamen for øje, at den vil møde skuffelser, men at den også vil bringe glæder, ikke mindst den at øve en gerning, der er tiltrængt.

E. Dahler up-Petersen.

Underbilag a til bilag 3.

5. regiment, civilundervisning.
Vordingborg, januar 1953.

Undervisningsplan for II. bataillon.

Mandag og onsdag

Kl.	KMP.	Hold	Antal	Sted	Klasse nr.	Lærer
8-9	3.	I	28	Teknisk skole	1	Pastor Langhoff
	For-	II	28	- -	3	Pastor Krog-Meyer
	skolen	III	28	- -	4	Forstander Dahlerup-Petersen
		IV	28	- -	7	Pastor Arne Hansen
9-10	1.	I	29	Teknisk skole	1	Pastor Kelstrup
		II	29	- -	3	Pastor Laurberg-Jensen
		III	29	- -	4	Pastor Langhoff
		IV	29	- -	7	Pastor Krog-Meyer
		V	30	Soldaterhjemmet	skrivestue	Pastor Sandager
10-11	5.	I	29	Teknisk skole	1	Pastor Kelstrup
		II	29	- -	3	Pastor Laurberg-Jensen
		III	29	- -	4	Pastor Langhoff
		IV	29	- -	7	Pastor Krog-Meyer
		V	30	Soldaterhjemmet	skrivestue	Pastor Sandager
11-12	2.	I	27	Teknisk skole	1	Pastor Kelstrup
		II	28	- -	3	Pastor Laurberg-Jensen
		III	28	- -	4	Forstander Dahlerup-Petersen
		IV	28	- -	7	Pastor Arne Hansen
		V	28	Soldaterhjemmet	skrivestue	Pastor Sandager

Undervisningen begyndes præcis på det anførte klokkeslet, til hvilket tidspunkt mandskabet skal være på plads i klassen.

Undervisningstimens varighed: 50 minutter.

Civilundervisning Vordingborg garnison.

Tirsdag formiddag — III. bataillon 3. kompagni

kl.	hold	antal	fag	lærer	sted	klasse
0800 – 0850	1	27	Dansk	Forstander Dahlerup-Petersen	Teknisk skole	nr. 1
	2	25	Dansk	Erhvervschef Elgaard Mikkelsen	– –	– 3
	3	29	Dansk	Stadsgartner Klintø	– –	– 4
	4	26	Motorlære	Kørelærer Charles Andersen	Kasernen	
	5	34	Medborgerkundskab	Sognepræst Thulesen	Teknisk skole	– 7
0900 – 0950	1	27	Medborgerkundskab	Seminarielærer Brebøl	Teknisk skole	nr. 1
	2	25	–	Erhvervschef Elgaard Mikkelsen	– –	– 3
	3	29	–	cand. mag. Fru Flemming Rasmussen	– –	– 4
	4	26	–	Stadsgartner Klintø	– –	– 7
	5	34	Sang og musik	Seminarielærer Carl Larsen	Soldaterhjemmet	Skrivestue
1000 – 1050	6	15	Sløjd	Snedkermester Poulsen	Kasernen	Sløjdlokale
	7	27	Frihåndstegning	Kunstmaler Schmidt Madsen	Teknisk skole	nr. 1
	8	30	Dansk	cand. mag. Fru Flemming Rasmussen	– –	– 7
	9	31	Motorlære	Kørelærer Charles Andersen	Kasernen	
	10	27	Engelsk	Gymnasielærer Byge	Teknisk skole	– 4
	11	11	Benskæring	Fenrik H. F. Rasmussen	Underv.lokale i garage 89	
1100 – 1150	6	26	Sløjd	Snedkermester Poulsen	Kasernen	Sløjdlokale
	7	27	Frihåndstegning	Kunstmaler Schmidt Madsen	Teknisk skole	nr. 1
	8	30	Dansk	cand. mag. Fru Flemming Rasmussen	– –	– 7
	9	31	Motorlære	Kørelærer Charles Andersen	Kasernen	
	10	27	Engelsk	Gymnasielærer Byge	Teknisk skole	– 4
	11	11	Benskæring	Fenrik H. F. Rasmussen	Underv.lokale i garage 89	

Underbilag b til bilag 3.

Civilundervisning Vordingborg garnison.

Tirsdag eftermiddag — III. bataillon 5. kompagni

kl.	hold	antal	fag	lærer	sted	klasse
1300	1	15	Engelsk	cand. mag. Fru Flemming Rasmussen	Teknisk skole	nr. 4
	2	30	Landbrugsfag	Forstander Bojsen-Møller	– –	– 3
–	3	30	Motorlære	Kørelærer Charles Andersen	Kasernen	
1350	4	31	Dansk	Forstander Dahlerup-Petersen	Teknisk skole	– 5
1400	1	15	Engelsk	cand. mag. Fru Flemming Rasmussen	Teknisk skole	nr. 4
	2	30	Landbrugsfag	Forstander Bojsen-Møller	– –	– 3
–	3	30	Motorlære	Kørelærer Charles Andersen	Kasernen	
1450	4	31	Dansk	Forstander Dahlerup-Petersen	Teknisk skole	– 5
1500	5	26	Landbrugsregnsk.	Konsulent H. C. Petersen	Teknisk skole	nr. 5
	6	26	Benskæring	Fenrik H. F. Rasmussen	Underv.lokale i garage 89	
–	7	28	Dansk	Stadsgartner Klintø	Teknisk skole	– 4
1550	8	26	Sløjd	Lærer List	Masnedsund skole	Sløjdlokale
1600	5	26	Medborgerkundskab	Skoleinspektør Stender	Teknisk skole	nr. 1
	6	26	–	Sognepræst Thulesen	– –	– 3
–	7	28	–	Forstander Dahlerup-Petersen	– –	– 4
1650	8	26	–	Seminarielærer Brebøl	– –	– 5

Underbilag c til bilag 3.

INDBERETNING OM CIVILUNDERVISNINGEN I TJENESTETIDEN AF SOLDATERNE PÅ ODENSE KASERNE

/ marts ved lektor K. Hasselmann.

På min foranledning blev der 19. december 1952 foranstaltet et møde på Odense kaserne mellem garnisonens befalingsmænd og civilundervisningens lærere. Ved mødet, der blev ledet af oberst Olsen, redegjorde jeg for undervisningsplanerne, og de ydre rammer med hensyn til lokaler, undervisningsdage, holdinddeling etc. blev fastlagt.

I løbet af december engagerede jeg følgende lærere:

lektor Linnet,
adjunkt F. Nielsen,
pastor Honoré,
bibliotekar Martin Hansen og
seminarielærer C. Clausen.

Endvidere anskaffede jeg det nødvendige undervisningsmateriel. Telefonbøger og køreplaner blev velvilligst foræret af henholdsvis Odense Telefonbog og Fyns Telefonselskab samt De Danske Statsbaners Generaldirektorat. Et sæt Statistisk Aarbog blev stillet til disposition af Centralbiblioteket.

I løbet af december drøftede jeg med de enkelte lærere arbejdet i januar med bøgers brug og bibliotekskursus. Overbibliotekar Hvenegaard Lassen tillod elskværdigt, at soldaterne i bibliotekets besøgstid måtte komme i udlån og læsesal, hvor de bl. a. skulle løse en række mindre opgaver for derigennem at få kendskab til et moderne biblioteks indretning.

5. januar påbegyndtes undervisningen. I en indledningstale meddelte jeg soldaterne hensigten med og planerne for arbejdet og appellerede kraftigt til en aktiv indsats for at få det bedst mulige udbytte af undervisningen. Derefter blev kompagniet delt op i 4 hold, og hvert hold valgte en tillidsmand. Hvorpå den egentlige undervisning begyndte.

30. januar afholdtes et 4 timers langt lærermøde, hvor vi dels drøftede den forløbne måneds erfaringer, dels lagde planer for det kommende arbejde. Der herskede glædelig tilfredshed med den forløbne måneds arbejde; ingen disciplinære problemer, ingen nævneværdig søvnighed - hvad der på forhånd havde været frygtet på grund af det sene tidspunkt, kl. 15-17, for undervisningen, stort set al den interesse, der kunne ventes og ønskes med det givne stof. Bibliotekar Martin Hansen fortalte, at det ikke var ualmindeligt, at et hold blev 5-10 minutter over tiden, når sportsmomentet ved at besvare de stillede opgaver på biblioteket greb soldaterne. Han ville dog mene, at der fremtidigt måtte være 2 fagfolk, 1 i udlånet og 1 pa læsesalen, for at det kunne glide tilfredsstillende. Jeg havde til mødet indkaldt, lektor J. Hæstrup, der som yderst moderne indstillet og erfaren historielærer kunne give os mange gode ideer med hensyn til emnevalg og tilrettelæggelse.

3. februar var arrangeret et møde hos socialdirektørens stedfortræder, kontorchef Carlo Hansen, der gav os et indblik i socialforsorgens idé, vækst og forhold til udlandet, ligesom vi også fik en række detailler, bl. a. om den gifte værnepligtiges forhold.

13- februar var arrangeret et møde med kontorchef Axel Sørensen, Handelsbanken,

og højesteretssagfører Mogens Møller. Dels fik vi besvaret en række enkeltspørgsmål af pengeteknisk art, dels byggede vi en lille virksomhed op: Interessentskab (med alle de juridiske forhold, der var at tage i betragtning), køb af grund, byggeri med byggelån, statsstøtte, prioritering o. s. v.

Endvidere har jeg overværet en række timer og har været i konstant kontakt med de enkelte lærere, så jeg har kunnet følge arbejdet fra time til time og har kunnet **drøfte** problemer og eksperimenter med mine medarbejdere.

Lærerne har fra februar arbejdet gruppevis (Linnet-Honoré, F. Nielsen-Clausen) og har **fordelt** og så vidt gørligt koordineret arbejdsstoffet.

Stoffet har været delt op i 2 grupper:

1) Det mere eksakt betonede stof (Linnet og F. Nielsen).
   Befolkningsfordeling efter land og by og efter erhverv gennem perioden 1820-1950.
   Kurven for befolkningstilvækst trukket op og projiceret frem til år 2000 - med drøftelse af problemerne med til den tid at føde og beskæftige 7-8 millioner indbyggere.
   Hjemmeforbrug, eksport og import med hensyn til landbrugs- og industriproduktion. (En film: Ordre nr. 95807 er forevist 2. januar).
   Handelsbalance.
   Sociallovgivning før og efter 1933. (En film: Mennesker i et hus er forevist 2. januar).
   Grundlæggelse (som interessentskab) og bygning af virksomhed med alle dertil hørende retslige forholdsregler (understregning og påvisning af betydningen af at opstille en kontrakt) og pengetransaktioner (byggelån, prioritering, statslån etc.).
   Udfyldning af en række almindelige blanketter.
2) Det mere alment betonede stof (Honoré og Clausen).
   Anarki - ordnet samfund. Med udgangspunkt i en række eksempler fra det daglige liv og drøftelse af dels lovenes hemmede virksomhed, dels spørgsmålet: Vil lovløshed give større frihed?
   Nogle historiske betragtninger om udviklingen fra familiesamfund og bystævne o. s. v. til vores nuværende grundlov og dens hovedprincipper.
   Drøftelse af enkelte nye punkter i det foreliggende grundlovsforslag.
   Oversigt over de nugældende borgerlige rettigheder og drøftelse af deres omfang og betydning. Ofte med sammenligning med andre lande og politiske systemer. Under drøftelsen af begrebet: foreningsfrihed foreslog læreren en ungdomsforening startet på stedet. 2-3 af de kvikkeste soldater blev sat til at affatte en formålsparagraf, der derefter blev diskuteret (jfr. artiklen i Fyns Tidende 1. marts 1953).

Lærerne har på de forskellige hold på forskellig måde eksperimenteret med det **her** nævnte og behandlede stof for at tilvejebringe et så bredt erfaringsgrundlag som muligt. En endelig vurdering af de indhøstede erfaringer vil dog først kunne gives, når **kur**sus'et til maj er afsluttet.

I løbet af marts vil der blive afholdt et fælles lærermøde.

Trods energiske bestræbelser er det ikke lykkedes at få arrangeret en retssag i tjenestetiden, da de stedlige jurister har for meget at gøre; men på frivillig basis vil soldaterne om aftenen den 19. marts få lejlighed til at overvære retsscenen, hvortil vi har fremskaffet en lokal »drejebog«.

Angående organisationen af selve undervisningen:

Mandag kl. 15-17 2/1.
Onsdag kl. 15-17 3/1.
Fredag kl. 15-17 2/III og forskolen.

Efter første time skifter lærerne lokale; soldaterne bliver. Hver mand har fået udleveret en samlemappe, blyant med viskelæder og løse papirark.

Hovedpunkterne i hver time noteres og opbevares i mappen; ligeså med udfyldte blanketter etc. Efter endt kursus kan soldaterne beholde mapperne.

Afholdte timer og fremmøde:

2/1, styrke 81 mand.
Januar: Alle timer gennemført (4 + 4).
Februar: 1 time aflyst (3 + 3).
Gennemsnitlig mødt 62 mand.
3/1, styrke 125 mand.
Januar: Alle timer gennemført (4 + 4).
Februar: Alle timer gennemført (4 + 4).
Gennemsnitlig mødt 74 mand.
2/III, styrke 79 mand.
Januar: Alle timer gennemført (4 + 4).
Februar: 3 timer aflyst (1 + 1).
Gennemsnitlig mødt 63 mand.
Forskolen, styrke 61 mand.
Januar: Alle timer gennemført (4 + 4).
Februar: Alle timer gennemført (4 + 4).
Gennemsnitlig mødt 50 mand.

20. februar havde jeg en forhandling med de to tillidsmænd fra forskolen (en cand. mag. og en seminarist). De bifaldt principielt min idé med en opdeling af soldaterne efter numre og ikke efter forudsætninger, men påpegede — og med rette — at noget af arbejdet, bl. a. Bøgers brug, derved blev lidt langtrukkent. De fandt arbejdsstoffet rigtigt valgt, men stillede tillige forslag om elementærundervisning i dansk og regning. De fortalte, at soldaterne var glade for den »civile tone«, men opfordrede lærerne til at være på vagt, da »mænnerne« efter deres mening var på vej til at misbruge friheden.

Oberst Olsen, kaptajn Berg (forskolen), premierløjtnant Nielsen (2/1) samt biskop Øllgaard og journalist Møller ved Fyns Tidende har overværet undervisningstimer.

Det er mit indtryk, at soldaterne gennemgående er interesserede og glade for timerne. Ca. 75 % meldte sig på min forespørgsel om, hvor mange der frivilligt ville ofre en friaften på »retssagen«.

Fra officerskorpsets side har vi kun mødt velvilje. Det ligger udenfor min mulighed og kompetence at vurdere, om der eventuelt kunne møde flere soldater til de enkelte timer.

De 5 lærere er i fuld tillid til arbejdets værdi gået til sagen med beundringsværdig energi og har ofret ualmindelig megen tid på at sætte sig ind i dette specielle arbejdsstof og den særlige arbejdsform, der stiller store krav til oplagthed og fantasi.

Jeg kan derfor slutte mine betragtninger med at udtale, at arbejdet hidtil er forløbet på en måde, der står helt på højde med, hvad jeg havde turdet håbe. At større rutine og erfaring vil kunne øge udbyttet, nærer jeg naturligvis ingen tvivl om.

Af hensyn til eventuel planlægning af arbejdet videre frem er det af største betydning, at 18 måneders-udvalget så hurtigt som muligt træffer afgørelse om arbejdets art og omfang. Det ville være overordentlig værdifuldt, om vore sene efterrniddagstimer kunne byttes med morgentimer.

Fra militær side vil der — så vidt jeg har forstået — ikke blive lagt hindringer i vejen. Og det skulle heller ikke være helt udelukket for lærernes vedkommende, hvis vi kan få besked, før det nye skoleårs timeplaner tilrettelægges, d. v. s. omkring 1. april.

En stor vanskelighed frembyder problemet sommerferie.

Jeg tror, ekskursioner i sommerhalvåret vil kunne dyrkes med udbytte; men med det nuværende budget lader det sig næppe arrangere.

Fruens Bøge, 4. marts 1953.

sign. *K. Hasselmann,*
undervisningsleder.

Rønshoved, Rinkenæs den 11. marts 1953.

Emne: Civilundervisningen på Haderslev kaserne.

Til forsvarsministeriet!

Da undertegnede fik overdraget den opgave at starte civilundervisningen ved garnisonen i Haderslev, var det mig magtpåliggende at finde lærere, der havde nogen erfaring i voksenundervisning. Det lykkedes mig, og samtidig faldt det så heldigt ud, at disse egnede lærere har deres daglige arbejde i vidt forskellige skoleformer, hvilket jeg tillægger den største betydning.

Alle de ansatte lærere har som nævnt erfaring med voksenundervisning, derfor blev de stillet frit med valget af stof og i arbejdsform ud fra den betragtning, at der ikke er noget stof, der er absolut væsentligst i civilundervisningen af soldater, men det afgørende er lærerens forbindelse med det valgte stof og hans evne til at gøre det levende. Det samme mål kan nås gennem vidt forskellige emner. - Da civilundervisningen på kasernen er en ny skoleform, har vi bestræbt os på ikke at presse en bestående skoles traditioner ind i den nye, men vi har øjne og øren åbne over for kravene i den nye skole.

Af hensyn til lærerne har undervisningen måttet lægges om eftermiddagen, hvilket vi på forhånd så som en gene, som dog har vist sig at være praktisk talt uden betydning, takket være kompagnichefernes interesse og forståelse for vort arbejde. Hvert kompagni inddeles i 4 afdelinger, der undervises samtidig i en dobbelttime, så hele kompagniet på den måde er afgivet til civilundervisning. Ved nogle kompagnier er den taktiske inddeling bevaret også ved civilundervisningen, ved andre har man forsøgt en intelligensinddeling. Inddelingen er foretaget forskelligt ved kompagnierne som et forsøg på dette område. Resultatet vil jeg gerne vente til senere med at udtale mig om.

Kompagnichefer og lærere har flere gange drøftet muligheden af at få de værnepligtige befalingsmænd med i undervisningen, men det er endnu ikke lykkedes at finde en ordning, hvilket i høj grad skyldes, at forsøget kun strækker sig over 4 måneder, og at vi ikke fra starten i tilstrækkelig høj grad havde vor opmærksomhed rettet mod de værnepligtige befalingsmænd. — Forskolen blev draget ind i civilundervisningen, men denne undervisning må desværre høre op nu, da de pågældende skal på skole.

Vi har mange vidnesbyrd om befalingsmændenes interesse og forståelse for den civile undervisning og den betydning, som de tillægger den. Vi er dem megen tak skyldige.

Soldaterne møder som helhed med den bedste indstilling over for undervisningen. Det er mit indtryk, at langt den overvejende del er særdeles glade for den og føler, at disse timer har betydning for dem. - Naturligvis er en deling soldater et udsnit af dansk ungdom, men i Haderslev er der forholdsvis mange unge fra landet i øjeblikket.

Da de to ugentlige undervisningstimer ligger i forlængelse af hinanden, har flere af lærerne taget forskellige emner op i de to timer. Dels for at undgå ensformighed i undervisningen, dels for at imødekomme soldaternes interesse. Og selv om lærerne har været helt frit stillet i deres undervisning, har det dog vist sig, at der er noget fælles i undervisningen, for ikke at sige, at der undervises i det samme gennem fag, der ofte har forskellige navne. Der kan nævnes tre ting, der går som en rød tråd gennem undervisningen: 1) En baggrund for den forlængede tjenestetid, 2) En orientering i det danske samfund og i demokratiet i almindelighed og 3) Give de unge mod på fremtiden ved at tale med dem om rent menneskelige spørgsmål og fremtidsmuligheder.

I undervisningsformen er der det fælles, at alle lærerne forsøger at aktivisere sol-

daterne gennem undervisning i samtaleform. Men foruden dette bruger nogle af lærerne, der er dygtige oplæsere, at belyse de gennemgåede problemer gennem en kort oplæsning.

De lokaler, der benyttes ved undervisningen, er soldaternes samlingsstuer. Det går udmærket midlertidigt, men skal undervisningen indgå som et fast led, vil det være af stor betydning med mere egnede lokaler.

Endelig bør det nævnes, at det ikke har voldt mig vanskeligheder at skaffe lærere til denne undervisning. Alle, jeg henvendte mig til, anså dette arbejdes påbegyndelse for at være så væsentligt, at der kun var eet svar at give, nemlig at man måtte støtte det med sin arbejdskraft.

Jobs. Hvid.

Undervisningsplan.

Undervisning i medborgerkundskab,
Haderslev kaserne.

Mandag	1330	Højskolelærer	G. Rasmussen	1. DEL. 1/I/2. R.	Stue
		-	J. Rosendahl	2. - 1/I/2. R.	-
	1520	Pastor	A. Harritsø	3. - 1/I/2. R.	-
		Lærer	H. Nederby	4. - 1/I/2. R.	-
Mandag	1540	Højskolelærer	G. Rasmussen	1. DEL. STKP/I/2. R.	Stue
		-	J. Rosendahl	2. - STKP/I/2. R.	-
	1730	Pastor	A. Harritsø	3. - STKP/I/2. R.	-
		Lærer	H. Nederby	4. - STKP/I/2. R.	-
Tirsdag	1530	Lektor	W. Buch	1. DEL. VFBK. 6. KP.	Stue
		-	H. Karlsson	2. - VFBK. 6. KP.	-
	1730	Højskoleforstander	P. H. Lauritsen	3. - VFBK. 6. KP.	-
		Forstander	E. Hagelsø	4. - VFBK. 6. KP.	-
Onsdag	1530	Lektor	C. Holmgaard	1. DEL. FSK.	Stue
	1730	Lærer	H. Petersen	2. - FSK.	-
Torsdag	1330	Pastor	A. Harritsø	1. DEL. 1/III/2. R.	Stue
		Højskolelærer	Mandøe	2. - 1/III/2. R.	-
		Førstelærer	J. Tegewaldt	3. - 1/III/2. R.	-
	1520	Lærer	A. B. Keck	4. - 1/III/2. R.	-
Torsdag	1540	Pastor	A. Harritsø	1. DEL. 2/III/2. R.	Stue
		Højskolelærer	Mandøe	2. - 2/III/2. R.	-
		Førstelærer	J. Tegewaldt	3. - 2/III/2. R.	-
	1730	Lærer	A. B. Keck	4. - 2/III/2. R.	-

Følgende undervisningslokaler stilles til rådighed.

1. samlingsstue 1. etage nr. 120 (med borde).
2. — 2. - nr. 240 (- -).
3. — 3. - nr. 441 (- -).
4. Andagtsstuen 4. - nr. 441 (uden borde).

senere 5. samlingsstue garage øst nr. 106 (med borde).

Bilag 6.

Undervisningslederen
ved den obligatoriske civilundervisning
ved 5. regiment.

Vordingborg, den 9- februar 1953-

Til forsvarsministeriet.

Hermed fremsender jeg efter aftale en fortegnelse over de bøger og det materiale, vi anvender ved den obligatoriske civilundervisning.

I. *Første halvårs undervisningen.*

Statsradiofoniens grundbog: Borger i Danmark (udleveres som personlig ejendom til alle deltagerne i medborgerkundskabsundervisningen).

II. *Andet halvårs undervisningen.*

1. Medborgerundervisning: Statsradiofoniens grundbog (udleveres som personlig ejendom til alle deltagerne i medborgerkundskabsundervisningen).
2. Dansk (een time ugentlig): »Dansk-mappen«, udgivet af lærer N. Nielsen Overlund og skoleinspektør M. Sørensen, Fredensborg. (Hver mand har sin mappe, som udleveres ved timens begyndelse og samles sammen igen).
3. Dansk (to timer ugentlig): »Den praktiske mappe«, udgivet af J. A. Mathorne (hver mand sin mappe, der opbevares på skolen).
4. Motorlære: Stilebog til noteringer.
5. Sløjd: $^3/_4$'' X 5" træ til at begynde med.
6. Landbrugsregnskab: Kassebog til undervisningsbrug, årsregnskab og talmateriale, udarbejdet af regnskabskonsulent P. Larsen, Roskilde.
7. Regning: Taltræning, måling og beregning, regnebog for aften- og efterskoler m. m. ved Henry Holm.
8. Landbrugsfaglig undervisning: Stilebøger til notater.
9. Engelsk: Statsradiofoniens »English for beginners«.
10. Musik og sang: Nodehefte til hver mand. Som klassesæt Oluf Ring og Rudolf Grytter: »Vore skolesange« (eet eksemplar til hver to mand).
11. Frihåndstegning: Hver mand tegneblok, blyant, viskelæder (opbevares på skolen).
12. Benskæring, almindelige benskæringsredskaber plus ben fra slagteriet.

Desuden til alle klasser sidste udgave af højskolesangbogen og til alle danskhold: Vilh. Ludvigsens »Dansk Skoleordbog« (opbevares på skolen).

E. Dahlerup-Petersen.